TOPLUMSAL
Tarih
263
KASIM
2015

1923 Nüfus Mübadelesi ve Mübadil Romanlara Yönelik İskân ve Denetim Politikaları
Nurşen Gürboğa

İstanbul ve Boğaz Kıyılarının Akışkan Panoraması
İstanbul'un sinemadaki imgesinin alametifarikası olan "akışkan kadraj"ın yahut Haliç veya Boğaz boyunca su üzerinden akan panoramik çekimlerin nüveleri birkaç yüzyıl öncesine uzanır. Aslı Özgen Tuncer'in yazısı.
Sayfa 26

Fırtına ve Yaşlı Bir Gemi: *Adana* Şilebinin Batışı
Murat Koraltürk

Yeni Belgelerle 1865 Hocapaşa Yangınının Sınırları
Sibel Gürses Söğüt

20. ve 21. Yüzyıllarda Savaşta Arşivler, Arşiv Savaşları
Sophie Coeuré

BARIŞ

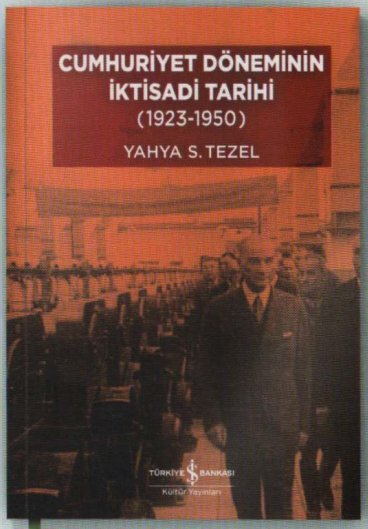
Barış mitingine saldırı: 102 kişi hayatını kaybetti

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

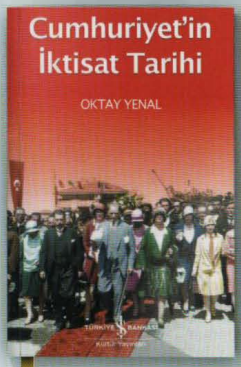
İktisat Tarihimizin Klasikleri İş Bankası Kültür Yayınları'nda



Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi
Şevket Pamuk
388 s, 24 TL



Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi
Yahya S. Tezel
712 s, karton kapak 32 TL, ciltli 48 TL



Cumhuriyet'in İktisat Tarihi
Oktay Yenal
276 s, 18 TL

Konya kitabevimiz açıldı.
İhsaniye Mah. Münecimbaşı Sok. Konevi İş Merkezi No: 3/C Selçuklu - Konya
Tel: (0332) 351 16 07

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası



BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ



1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan'ın tarihine Ortodoks Hıristiyanlık ve Osmanlı yönetimi büyük ölçüde damgasını vurmuştur. Yunanlar bir diaspora halkıdır; Osmanlı yönetimi sırasında gelişen göç hareketleri günümüze kadar sürmüştür. Yunan devleti ortaya çıkmadan önce, on sekizinci yüzyılın sonlarında, Yunan tüccarlar Doğu Akdeniz'de, Balkanlar'da ve Hindistan gibi uzak yerlerde bir ticaret imparatorluğu kurmuşlardır. On dokuzuncu yüzyılda göçlerin yönü Mısır'a, Rusya'ya; yüzyılın sonlarındaysa Amerika Birleşik Devletleri'ne, Kanada'ya ve Avustralya'ya doğru gelişmiştir. Bu etmenler, hem Balkan, hem Akdenizli, hem de Avrupalı olan, Osmanlı'dan da izler taşıyan bir ülkenin tarihini daha da ilginç kılmaktadır. *Yunanistan'ın Kısa Tarihi*, ulusal hareketin ilk kıpırdanmalarının başladığı on sekizinci yüzyıl sonlarından bugüne dek modern Yunanistan'ın tarihine kısa bir giriş sunmaktadır. Kitabın sonunda, bugünün siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin de incelendiği bir bölümle birlikte tablolar, haritalar, fotoğraflar ve okuma önerilerini içeren bir listede de yer almakta.

İLETİŞİM | BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ
bupress@boun.edu.tr
Telefon/Faks: 0212 257 87 27
www.bupress.or

SİPARİŞ | www.pandora.com.tr Telefon/Faks: 0212 230 09 62-63
www.bupress.org
www.idefix.com
www.prefix.com.tr
www.emekkitap.com

MERHABALAR,

Kapağımızı 10 Ekim 2015 tarihinde meydana gelen ve yüz iki kişinin öldüğü Ankara'daki bombalamaya ayırdık. Eylül sayımızda da otuz dört kişinin hayatını kaybettiği Suruç'taki katliamla ilgili bir bant geçmiştik. *Toplumsal Tarih* sonuç olarak bir tarih dergisi tabii. Ancak dostlarımızın, arkadaşlarımızın neredeyse yüzlercesinin sadece barış istedikleri için bombalarla öldürüldüğü bir dönemde nerede durduğumuzu, savaşa karşı olduğumuzu açıkça ortaya koymamak vicdansızlık olur düşüncesindeyim.

Kasım sayımızda kapaktan ilk sırada duyurduğumuz Aslı Özgen Tuncer'in yazısının başlığı "İstanbul ve Boğaz Kıyılarının Akışkan Panoraması". Tuncer esas olarak sinema tarihiyle ilgileniyor, ancak sinema öncesindeki görme biçimleri üstüne de kafa yoruyor, teknolojinin zaman mekân algısının değişimi üzerindeki etkisinin altını çiziyor. Cemal Kafadar'ın çalışmalarını referans vererek İstanbul kıyılarında ta 16. yüzyılda denizden tekneyle yapılan temaşa, hareket ve hareket halindeyken seyretme durumunu ilişkilendiriyor. 20. yüzyıl başında İstanbul'da ve Boğaz'da çekilen filmlerle Melling'in ve diğer fotoğraf öncesi seyyahların çizimler arasında ilişki kuruyor.

Nurşen Gürboğa'nın makalesi esasında Ağustos 2015'te yayımladığımız dosyada yer alacaktı ancak yetişmedi. Makale Lozan Anlaşması'nın bir parçası olarak Türkiye-Yunanistan arasındaki Mübadele Anlaşması'nın neticesinde uygulamaya konan zorunlu nüfus değişimi sonrasında Türkiye Çingenelerinin uğradığı muameleye odaklanıyor. Gürboğa devletin muamelesine bakarak önemli sonuçlara varıyor: Çingeneler tarımsal alanda iktisadi gelişmeye katkıda bulunabilirlerdi ama ulus inşasına ve toplumsal yaşama dâhil edilemezlerdi.

Sibel Gürses Söğüt'ün makalesi oldukça uzun ve zahmetli bir çalışmanın ürünü. Söğüt, İstanbul'da 1865 yılında çıkan ve çok geniş bir alanda tahribata yol açan Hocapaşa yangınıyla ilgileniyor. Kabaca Eminönü'nde Haliç kıyılarında başlayan ve güneye doğru ilerleyip Marmara Denizi'nde son bulan yangın, rüzgârın da etkisiyle ahşap yapıların birinden diğerine atlayarak büyük bir felakete yol açıyor. Söğüt, ulaştığı belgelere dayanarak yangının sınırlarını yeniden çiziyor; 1839 sonrasına denk gelen Hocapaşa yangını ertesinde başlatılan ve dönemin modern şehircilik ve mimari anlayışını yansıtan yapılaşma faaliyetinin, Tanzimat rejiminin kendisini ortaya koymasına da fırsat vereceğini dile getiriyor.

Aralıkta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
8 HAZİRAN 1878 ÇIRAĞAN BASKINI
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 **JAMANAK GAZETESİ 1915**
Hazırlayan: Aylin Koçunyan

18 **EMEK TARİHİ KONFERANSI SONUÇ BİLDİRGESİ**

20 **TÜRKİYE "MİLLİ" EĞİTİM SİSTEMİNDE "GAYRİ MİLLİLER"**

22 **HAYAL PERDESİNDE BATI ETKİSİ VE ULUSLAŞMA**

23 **"DOĞU AKDENİZ'DE OSMANLI GEÇMİŞİNİ HATIRLAMAK"**

26 **İSTANBUL VE BOĞAZ KIYILARININ AKIŞKAN PANORAMASI**
Aslı Özgen Tuncer

36 **1923 NÜFUS MÜBADELESİ VE MÜBADİL ROMANLARA YÖNELİK İSKÂN VE DENETİM POLİTİKALARI**
Nurşen Gürboğa

44 12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ:
MANUEL YERGATYAN
Emre Can Dağlıoğlu

52 MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGİOZİS'İ / KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK
İÇERDEN Mİ YUKARDAN MI?
Peri Efe

60 **20. VE 21. YÜZYILLARDA SAVAŞTA ARŞİVLER, ARŞİV SAVAŞLARI**
Sophie Cœuré

68 FIRTINA VE YAŞLI BİR GEMİ
ADANA ŞİLEBİNİN BATIŞI
Murat Koraltürk

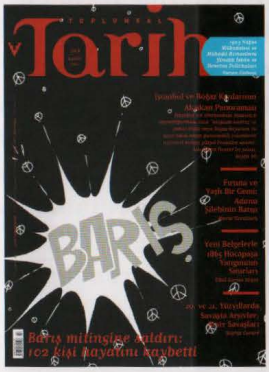
74 YENİ BELGELERLE
1865 HOCAPAŞA YANGININ SINIRLARI
Sibel Gürses Söğüt

82 **70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI**
Hakkı Uyar

88 AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN
BÜYÜLÜ FENER
Murat Cankara

92 **GERÇEĞİN PEŞİNDE**
Selen Kalyoncu

94 **ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU**
Mete Tunçay



Kapak Çizimi:
Aydan Çelik



44 12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ: MANUEL YERGATYAN

Emre Can Dağlıoğlu, 12 Eylül darbesinden kısa süre sonra tutuklanıp işkenceye maruz bırakılan ve uzun zaman hapis yatan Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) zorlu yaşam hikâyesini anlatıyor.

52 MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGİOZİS'İ/KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK

Peri Efe, Yunanistan'da 1920'lerden 1930'lara uzanan süreçte Atina'da Karagiozis'in başka bir mecraya girmesinin yolunu açan Mollas ile Türkiye'de Karagöz oyunları yazan Baltacıoğlu'nun gölge oyununun değişimi yönünde attığı adımları tartışmaya açıyor.





88 AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN BÜYÜLÜ FENER

Murat Cankara, Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılmış ve ilk kez resimli *Mir'ât-ı Âlem* dergisinde yayımlanmış, ardından *Manzara* dergisi tarafından bir kitapçık olarak basılmış olan *Sihr-i Sirâcî* adlı eseri inceliyor.

82 70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI

Hakkı Uyar, günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen, Rus mültecilerin Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne iade edilişine ilişkin soru önergesinin Mayıs 1951'de Meclis'te ilk kez gündeme getirilişini ve yaşanan tartışmaları aktarıyor.

94 ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU

Mete Tunçay, Türkiye Komünist Partisi'nin 1927 tevkifatıyla Türkiye komünist hareketinde yaşanan kırılmayı ve Şevket Süreyya Aydemir'in 1928 yılında Komintern'e yazdığı mektubu ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 263, Kasım 2015

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güveng, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Tanel Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Nihal Boztekin

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Portakal Basım
Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Huzur Mah. Tomurcuk Sk. No: 5/1 4.Levent
Şişli/İstanbul
Tel: (0212) 332 28 01
www.portakalbasim.com.tr

BASKI TARİHİ
Ekim 2015

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12376

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

8 HAZİRAN 1878

ÇIRAĞAN BASKINI

Ali Suavi adındaki kişi, 93 Harbi'nden beri İstanbul sokaklarında büyük sayılarda bulunan Balkan muhacirlerinden kalabalıkça bir grup toplayarak V. Murad'ın tutulduğu Çırağan Sarayı'na baskın düzenlemiş ve sabık padişahı kurtarıp II. Abdülhamid'in yerine tekrar tahta oturtmaya niyet etmişti. Fakat ilk aşamada başarı gösterip saraya girmeye muvaffak olmuşlarsa da sonunda dışarıdan ordu ve zaptiye birlikleri yetişmiş, Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın komutasındaki bu kuvvetler işgalcileri teker teker öldürerek bu girişimi bastırmıştı.



"İlk Diş". Bay Pinchard'ın (aynen) tablosu.

L'Illustration dergisinin 8 Haziran 1878 tarihli ve 1841 numaralı sayısının kapağında Auguste-Émile Pinchart (1842-1924) adındaki Fransız ressamın bir tablosunun röprodüksiyonu yer almaktaydı. "İlk Diş" (*La première dent*) adını taşıyan bu tablo, o dönemin zevkinin çok tipik bir unsuru olan ve *peinture de genre* olarak bilinen tarzın mükemmel bir örneğini oluşturuyordu. Bu tarzdan anlaşılan, özellikle mütevazı kesimlerle köy halkının günlük hayatını resmeden sahnelerdi.

Derginin kapağında yer alan "İlk Diş" işte tam bu tarzda bir eserdi. Bir evin kapısının merdivenlerine oturmuş genç bir kadın, kucağındaki bebeğin ağzını aralamış, içinde çıkmaya başladığı anlaşılan yeni —hatta ilk— dişi önünde durup hafifçe eğilmiş olan bir erkeğe göstermektedir. Bu tabloyu bir *genre* sahnesi yapan sadece bu "tatlılık" değildi. Dikkat çeken diğer bir unsur, evin görüntüsüyle iki kişinin kıyafeti arasındaki tezattı. Evin görünen ayrıntılarından zengince olduğu anlaşılıyor idiyse de genç kadın ile erkeğin kıyafet ve tavırları çok daha mütevazıydı. Bundan kadının anne değil, efendilerinin bebeğine bakan bir hizmetçi veya dadı olduğu, erkeğin de uşak, vale, seyis veya kâhya gibi bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda sahnenin bir alt metni, evde çalışanların arasında bebek vesilesiyle bir flörtün başladığına tanık olunduğudur.

Emile Pinchart bu tablosunu 1 Mayıs 1878'de kapılarını açmış olan o yılki Paris Salonu'nda sergilemeye hak kazanmıştı. Meşhur ressam Jean-Léon Gérôme'un talebesi olarak yetişmiş olan Pinchart hiçbir zaman büyük üne kavuşmamış, ama bu tür sahnelerde ustalaşarak gravür yoluyla ucuza röprodüksiyon satışlarından hayatını kazanan bir ressam olmuştur.[1]

Fakat pek tabii ki bizi burada çok daha fazla alakadar eden, derginin iç sayfalarında yer alan tam sayfa bir resimle ona eşlik eden kısaca bir metindir. Ele alınan konu ise "Muhacir Vakası", "Ali Suavi Vakası", "Çırağan Baskını" gibi muhtelif isimlerle bilinen ve 20 Mayıs 1878 günü Çırağan Sarayı'nda vuku bulmuş olan kanlı olaydı. Çalkantılı bir siyasi hayattan sonra yurda dönmüş, Mekteb-i Sultani'nin (Galatasaray Lisesi) başına getirilmiş, ama oradan alındığında boşta kalmış olan Ali Suavi adındaki kişi,[2] 93 Harbi'nden beri İstanbul sokaklarında büyük sayılarda bulunan Balkan muhacirlerinden kalabalıkça bir grup toplayarak V. Murad'ın tutulduğu Çırağan Sarayı'na baskın düzenlemiş ve sabık padişahı kurtarıp II. Abdülhamid'in yerine tekrar tahta oturtmaya niyet etmişti. Fakat ilk aşamada başarı gösterip saraya girmeye muvaffak olmuşlarsa da sonunda dışarıdan ordu ve zaptiye birlikleri yetişmiş, Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın[3] komutasındaki bu kuvvetler işgalcileri teker teker öldürerek bu girişimi bastırmıştı. Bu esnada Sultan V. Murad hazine odasına kitlenerek kendini korumaya almış, ona eşlik eden çoğu kadın saray halkı da büyük korku yaşamış, ama aynı zamanda belki de ümitlenmişlerdi.

Sultan Abdülmecid'in en büyük

oğlu Mehmed Murad (1840-1904), Abdülaziz'in giderek sertleşen saltanatının sonlarında liberal kanadın ve Genç Osmanlıların ümidi olarak görülmüş, nihayet Mayıs 1876'da Midhat[4] ile Hüseyin Avni Paşaların[5] başını çektiği bir darbeyle Abdülaziz tahttan indirilince önü açılan Şehzade Murad, V. Murad adıyla cülus etmişti. Ne var ki zaten alkolizm nedeniyle hassas bir sıhhate sahip olan yeni padişah bütün bu olayların –ve özellikle Abdülaziz'in şüpheli intiharının– baskısı altında iyice buhran geçirmiş, vazifesini yerine getiremez hale gelmişti. Üç ay kadar zamanın sonunda ondan ümidi kesen Midhat Paşa başta olma üzere devlet erkânı, yerine kardeşi Abdülhamid'i tahta geçirmeye karar vermişti. Böylece bir senede üçüncü defa taht el değiştirmiş, II. Abdülhamid cülus etmişti.

Bu tarihten itibaren V. Murad ailesi ve halkıyla birlikte yarı tutsak halde Çırağan Sarayı'na ikamete mecbur edilmiştir. Abdülhamid'in korkusu kendisinin de bir darbe neticesinde devrilip yerine ağabeyinin tekrar getirilmesi olduğundan, bu tutsaklığın nedeni anlaşılacaktır. Ne var ki bütün bu tedbirlere rağmen aşağıda aktarılan olay gerçekleşmiş, bunun neticesinde de Abdülhamid'in vesvese ve korkusu iyice artarak artık Murad ve hanesinin çok sıkı bir gözetim altında Çırağan'ın müştemilatında ve Feriye Saraylarında hapis hayatı yaşamalarına vesile olmuştur. Murad 1904'teki ölümüne kadar kapatıldığı sarayın dışına çıkamadan yaşamak zorunda kalmıştır.

Çırağan baskınının henüz çok iyi bilinmeyen birçok cephesi vardır. Muradilerin gerçekten korkup kendilerini korudukları mı, yoksa aksine bunun bir kurtuluş ümidi olduğunu düşündükleri mi çok net değildir. Muhtemelen her iki duyguyu o kısa olay esnasında yaşamışlardır. Muhacirlerle Ali Suavi'nin gerçekten çatışarak mı, yoksa soğukkanlılıkla katledilerek mi hayatlarını kaybettikleri de tartışmaya açıktır. Suavi'nin metinde dendiği gibi yedi kurşun ve süngüyle mi, yoksa rivayet edildiği gibi Hasan Paşa'nın sopasıyla mı öldüğü de açık değildir. Ayrıca olaydan sonra bir müddet kurtulabilen bazı muhacirlerin sarayda saklandığı, hatta Murad'ın kadınları tarafından saklandıkları kuvvetle muhtemeldir.

İlginçtir ki derginin tutumunda her ne kadar saldırganlara ve dolayısıyla Murad'a karşı biraz sempati söz konusuysa da, genel tavrı net bir şekilde Hamid'den ve asayiş kuvvetlerinden yanadır. Bunu genel olarak düzene karşı çıkmama kaygısıyla izah etmek mümkünse de ek bir etken herhalde Ali Suavi'nin kendisidir. Bir zamanlar muhalif profili sergileyen bu kişinin son hareketleri Fransa'yı rahatsız edecek nitelikteydi. İslam'a dayalı ihtilalciliği ve Fransa'nın en önemli işbirliği kurumlarından olan Galatasaray Lisesi'nin başına getirildiğinde milli ve İslami bir tavır sergilemiş olması kendisini artık tehlikeli bir kişilik olarak nitelemeye yetmişti.



"İlk Diş" tablosu için bir etüt. (Eugène Montrosier, *Les Artistes modernes. Les Peintres de genre* (Paris: H. Launette, 1881), s. 90.

ŞARK OLAYLARI-ÇIRAĞAN DRAMI

İstanbul muhabirimizden geçenlerde Ali Suavi Efendi tarafından Sultan Hamid'e karşı ve ağabeyi Sultan Murad'ın lehine düzenlenmiş olan ihtilal teşebbüsüyle ilgili gayet etkileyici bir çizim aldık. Olayları bir hatırlatalım.

Geçen 20 Mayıs günü, yüz kadar kişi sabık padişah Murad'ın ikametgâhı olan Çırağan Sarayı'nın önünde toplanmıştı. Kimisi muhacir kıyafeti giymişti, kimisiyse halk muhafızları üniformasını. Bazılarıysa alelade şehirli gibi giyinmişti. Sarayın kapısına kadar gelip zorlamaya çalışmışlardı. Nöbetçiler karşı koymuş, saldırganlarsa onları ellerindeki revolverlerle öldürmüş, silah seslerini duyar duymaz karakoldan gelen askerleri de püskürtmüştü. Bunun üzerine saraya girip kapılarını arkalarından kapatmışlardı. Sarayda büyük bir heyecan yaşanmıştı: Dehşete kapılan harem kadınları uzaktan duyulan çığlıklar atarak her bir yöne koşuşmaya başlamıştı.

Asilerse kendisini padişah olarak alkışlayarak Murad'ı oda oda aramaya koyulmuştu.

Fakat bu arada silah sesleri olayı haber vermişti. Civardaki karakol ve kışlalardaki asker ve zaptiyeler yetişmişti. Başlarında geçen sene Ardahan'da kumandan vekili olan ve şimdi Beşiktaş mahallesinin zaptiye müdürü olan Hasan Paşa bulunuyordu. Murad'ın kadınları asilerin cesurca müdafaa ettikleri parmaklıkları aşmaları için kendilerine ipler atmıştı. Askerler böylece içeri girebilmiş ve asileri büyük şeref merdiveninin geniş holüne kadar geri çekilmeye mecbur ederek üzerlerine kısa menzilden ateş ederek şiddetli bir direnişe rağmen duruma hâkim olmuşlardı.

İstanbul: 20 Mayıs günkü çatışmadan sonra Ali Suavi ile arkadaşlarının cesetleri Çırağan Sarayı'nın giriş holünde. (Karşı sayfada)

Ali Suavi'nin kendisi elinde silahıyla can verdi. Göğsünden yedi kurşun yemiş, ondan başka bir de süngü darbesi almıştı. Etrafında otuz kadar suç ortağı veya daha doğrusu araçları yatıyordu. Yayımladığımız resimde tasvir edilen işte bu karanlık sahnedir. Çatışma sona ermiş, ama hâlâ meydanda olan cesetler nöbetçilerin bakışları altında kaldırılmakta.

Şimdi de Ali Suavi'yle ilgili birkaç söz:

Bir zamanlar Âli Paşa'nın[6] sadareti altında epeyce ünlenen Genç Osmanlılar fırkasına katılmıştı. Birkaç arkadaşıyla beraber sürgün edildiğinde Ali Suavi birkaç sene Londra ve Paris'te ikamet etmiş ve Âli Paşa'ya karşı sözlerinin şiddetiyle dikkat çekmişti. Hatta bir keresinde işi bu şahsi düşmanını idama mahkûm eden bir ferman çıkarmaya kadar götürmüştü.[7]

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesiyle birlikte ikbale nail olacağını düşünerek İstanbul'a dönmüştü. Fakat Rüşdü Paşa[8] bu ihtirasına cevap vermeyince, Midhat Paşa'ya dönmüş ama ondan daha da az yüz bulmuştu. Ümitlerinin söndüğünü görünce bu defa Midhat'a karşı cephe almış ve böylece sarayın gözüne girebilmişti. Midhat'ın azline yol açan entrikalara faal bir şekilde katılmış, ardından da bu devlet adamının aleyhinde tutkulu yazılar yayımlamıştı.

Saraydan mükâfat gecikmedi: Ali Suavi, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nin başına getirildi ama orada da idari kabiliyetsizliğiyle eğitim konusundaki tecrübesizliğine bir de fanatizm derecesindeki yobazlığı eklenince bir ara bu büyük kurumun hayatını bile tehlikeye atmış oldu. Yabancı hocaların işlerine son vermekle yetinmeyip, kendisinden önce alafranga düzenlenmiş olan lisenin saatlerini alaturkaya çevirmişti. Nihayet bundan birkaç ay evvel Ali Suavi'nin idaresinin neden olduğu şikâyetlerden bıkan saray onu görevden almıştı. Şeref ve ikballe çıkacağını sanıp ölümüyle neticelenen bu çatışmaya kadar da kendisinden artık bahsedilmez olmuştu.

Ali Suavi

Ali Suavi, Photographie César, Paris, yak. 1870. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y.EE. 57/1. Fotoğraf Paris'teki sürgün yıllarına (1869-1876) ait. Dini kıyafeti, tespihi, düzensiz saç ve sakalı, ince çerçeveli gözlüğüyle tam bir siyasi eylemci ve dini reformcu intibaı bırakıyor. Paris'teki stüdyonun dekoru gayet yalın; sadece üzerine üç kitap yerleştirilmiş ahşap bir kaideden ibaret. Suavi büyük ihtimalle Fransızca olan kitapları, Arapça yazılı iki kâğıt parçasıyla kapatmış, böylece eski bir Osmanlı ve İslami geleneğe, kitapların başlıklarını kenarlarına yazma âdetine uymuş. Kitapların başlıkları ise açıkça Şii geleneğinden seçilmiş: Hz. Ali'ye atfedilen vaaz ve deyişlerin bir araya getirildiği 10. yüzyıldan kalma *Nehcül Belağa* (Belagat Yolu) ve yine ona atfedilen şiirlerden oluşan *Dîvân-ı Ali*. (Bkz. Zeynep Çelik ve Edhem Eldem, derl., *Camera Ottomana. Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf ve Modernite, 1840-1914* [İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015], s. 212-213).



DİPNOTLAR

1 Eugène Montrosier, *Les Artistes modernes. Les Peintres de genre* (Paris: H. Launette, 1881), s. 89-92.

2 Ali Suavi (1839-1878), burada da anlatıldığı gibi epey dalgalı bir siyasi çizgi takip ederek kâh sürgünde muhalif, kâh ülkede saltanatçı bir tavır takınmış, liberal ve parlamenter görüşlerle İslamı bir bakışı bir araya getirmeye çalışmış olan bir siyaseti ve düşünce adamıdır. Bu konuda bkz. Midhat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi* (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946); Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi* (İstanbul: İletişim, 1994).

3 Adını yazarken yedi ve sekiz rakamlarını yazıp çizgiyle birleştirdiği rivayet edildiğinden "Yedi Sekiz" lakabıyla bilinen Hasan Paşa (1831-1905), erlikten yetişmiş komutanlardandı. Paşalığa terfiini de burada aktarılan olayda Ali Suavi'yi başına sopayla vurarak öldürmesine ve bu baskını engellemiş olmasına borçludur.

4 Ahmet Şefik Midhat Paşa (1822-1884), 1872 ve 1876-1877'de sadrazam olmuş, Kanun-ı Esasi'nin ve I. Meşrutiyet döneminin mimarı olarak bilinen devlet adamı

5 Hüseyin Avni Paşa (1819-1876), 1874-1875'te sadrazamlık yapmış asker kökenli devlet adamı

6 Mehmed Emin Âli Paşa (1815-1871), muhtelif sadaretlerden sonra en son 1867-1871 arasında bu görevde bulunmuştur.

7 Herhalde fetva anlamak gerekir.

8 Müntesim Mehmed Rüşdü Paşa (1811-1882), 1859-1860, 1866-1867, 1872-1873, 1876 ve 1878 tarihlerinde sadrazam olmuştur



Müttefikler Arasında İlel-i Sâriye

1 KASIM 1915

TANİN

Sofya gazetelerinin Selanik'ten aldıkları habere göre, Selanik'e çıkarılmış olan Fransız askerleri arasında illet-i sâriye günden güne intişâr etmekte imiş, son günler zarfında yalnız tifo ve malarya hastalığından 750 kişi hastalanmıştır.

Türkiye Harbin Mihveridir

4 KASIM 1915

TASFİR-İ EFKÂR

Berlin 2 Teşrinisani— Doktor (Jan) Alman ve Avusturya-Macaristan matbuatı erkânı ile memurin-i mülkiye ve askeriye huzurunda "Türkiye ve Harp" hakkında bir konferans vermiştir. Mûmâileyh, Türkiye harbinin tarihçesiyle bu harpte takip edilen gayeden bahsederek demiştir ki: "Türkiye yegâne samimi ve sadık müttefikleri olan düvel-i merkeziye ile birlikte istiklâl-i milli ve iktisadisi uğrunda harp eylemektedir. Kıtaât-ı Osmaniye tarafından ibraz edilen şecâat her türlü takdir ve sitayişin fevkindedir. Osmanlı kıtaâtı ile Alman zabitanı arasında ahenk tam hüküm-fermâdır. Türkiye, mümtaz ve muktedir zimâmdârânının idare hususundaki katiyet ve azmi sayesinde muharebe-i hazıranın mihveri olmuştur."

Berlin-İstanbul Yolunun Küşâdı Münasebetiyle

5 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

İmparator Wilhelm, bu yolun küşâdı, tarihin pek mühim bir vakası olacaktır diyor.

İmparator Wilhelm'in telgrafnamesinden:

Tarihte pek büyük ehemmiyet ihraz edecek olan bir hadise bu kere sükûnet içinde vukua gelmiştir. Berlin ve Viyana ile Şark'taki sadık müttefikimiz arasındaki tarik açılmış ve ilk vapor Vidin'e vasıl olmuştur. Cevapname-i hümâyûn: Memleketlerimiz arasındaki muvasalanın küşâdı münasebet-i hasenesiyle keşide buyurulan telgrafname-i imparatorilerini mahzüziyet-i kâmile ile aldım. Bu hadise-i mühimmeyi şeci ordularımızın yeni bir devre-i muzafferiyetine beşaret olarak telakki etmekteyim.

Mühim Haberler

7 KASIM 1915

İKDAM

Sofya muhabir-i mahsusamızdan Sofya 6 Teşrinisani— Bükreş şehrinin Bulgar askerleri tarafından zaptı burada gayet parlak surette karşılanmıştır. Muhtelif mektepler talebesi bayraklarla ve önlerinde muzıkaları bulunduğu hâlde sokakları dolaşarak icra-yı nümayiş etmişlerdir. Her taraf Osmanlı, Bulgar, Alman ve Avusturya bayrakları ile donatılmıştır.

Sofya 6 Teşrinisani— Tuna Nehri'nde vaporlar seyr ü sefere başlamıştır. Dün Rusçuk'a gelen bir vapor her taraftan rıhtıma toplanan ahali tarafından gayet hararetli bir surette selamlanmıştır. Avusturyalılar, vapordan indikleri vakit üç defa "hurra" nidalarını ref' ettikleri gibi rıhtımdaki muzika tarafından da müttefik marşları çalınmıştır. 23 Teşrinievvel rumi tarihi fi-mâba'd Rusçuklularca resmi bir gün olmak üzere kabul edilmiştir.

Çırak Mektepleri

7 KASIM 1915

İKDAM

Mahmudiye Caddesi'nde eski Maliye Mektebi binasında tesis edilmiş olan Çırak Mektepleri merkez şubesinde ba'de-mâ her hafta cuma günü akşamları heyet-i müessiseden bir zat-ı muhterem tarafından mesleğe ait nâfi konferanslar verileceği haber alınmıştır. İlk konferans evvelsi akşam Darülfünûn ihsâiyat ve ulûm-i maliye muallimlerinden Zühtü Bey tarafından verilmiştir. Zühtü Bey, konferanslarına Almanya'daki çırak mektepleri müessesatının ne suretle idare olunduklarının, bunların kanun nazarındaki mevkilerinin ve Almanya'da ne mühim bir âmil-i feyz ve terakki teşkil ettiklerinin izahını esas ittihaz etmişlerdir. Bu esas dairesinde olarak konferanslar teselsül edecek, bizde uyandırılmak istenilen yeni çırak hayatına bir rehber vücuda getirmeye çalışılacaktır.

İlk Tahtelbahirimiz-Dünkü Merasim

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Fransızlardan Çanakkale'de iğtinam edilerek İstanbul'a getirilen (Turkuvaz-Firuze) tahtelbahirinin Osmanlı sancağı keşidesiyle donanmamıza ithali ve yeni bir unvan ile tevsimi merasimi evvelce de yazdığımız vechile dün, Bahriye Nezareti'nde icra kılınmıştır. Filomuzun birinci tahtelbahir sefinesini teşkil edecek olan ve suret-i zapt ve iğtinamı ordu ve donanmamız için hakiki bir vesile-i iftihar addedilmek lazım gelen bu güzel gemiye (Müstecib Onbaşı) unvanı verilmiştir. Bursa'nın Yenişehir kazasından Ferhatoğulları'ndan Necib Oğlu Müstecib Onbaşı, Fransız tahtelbahirini Çanakkale Boğazı'ndan çıkarken ilk önce gören ve ilk attığı mermileri sefinenin kulesine isabet ettirerek mühim rahneler açan topçu neferimizin ismidir.

Kurup Müessesinin Bu Seneki Temettüü 86 milyon-23 milyonu emr-i hayra tahsis edildi

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Berlin 9 Teşrinisani— Kurup Fabrikası geçen seneki 23 milyon 900 bin markık hasılat-ı safiyeye mukabil bu sene 86 milyon 400 bin mark hasılat-ı safiye temin eylemiştir. Kurup Müessesesi bu sene hissedarana yüzde 12 temettü tevzi etmektedir. Kurup Fabrikası geçen sene olduğu gibi bu sene de müstahdemine harp esnasında

muavenette bulunmak üzere iktisat sandığına meblağ-ı azime tahsis eylemiştir. Bundan başka Kurup Şirketi meydan-ı harpte maktûl veyahut ağır mecrûh düşen cengâverlerin ailelerine muavenet-i nakdiyede bulunmak üzere 23 700 000 marklık sermaye ile bir müessese-i hayriye de vücuda getirmiştir.

Sırp Kralı Karadağ'a Kaçıyor

11 KASIM 1915

TASVİR-İ EFKÂR

Sofya 1 Teşrinisani— Sırp ordusunun suret-i kat'iyyede mağlup ve perişan olarak mahvolması üzerine Sırbistan Kralı Petro'nun her türlü fikr-i mukavemetten vaz geçerek Karadağ'a firar eylemiş olduğunu bir menba-ı mevsûkadan istihbar eyledik.

Türk Kadınları Biçki Yurdu'ndan

12 KASIM 1915

TANİN

Şüheda-yı muhtereme aileleriyle bikes ve muhtacinden olan İslam hanımlarına mahsus olmak üzere muhtelif dantel işleri için meccani dersler açılması takarrür etmiştir. Tedrisata pazar ve salı günleri öğleden evvel saat ondan ba'de'z-zeval üçe kadar devam edilecektir. Maişetlerini kendi el emeğiyle temin etmek isteyen hanımlarımız kayıt için matbu ilmühaberlerini almak üzere Türk Kadınları Biçki Yurdu'na müracaat eylemeleri lazım gelir.

Bir Şehit Validesinin Harbiye Nazırımıza Mektubu

12 KASIM 1915

TANİN

Muzaffer Ordu-yı Osmani Başkumandan Vekil-i Âlişanı Enver Paşa Hazretleri'ne

Devletlü efendim hazretleri

26 Temmuz 1331 tarihinde Çanakkale sahne-i harbinde Seddülbahir Kanlısırt nam mevkiinde ihraz-ı mertebe-i şehâdet eden alayın birinci tabur dördüncü bölük kumandanı mahdûmum Ali Haydar Efendi ibn-i Rıza Efendi hakkında irsal buyrulan tebşir name-i âsâfaneleri vasıl-ı dest-i tazim oldu. Bir şehit validesi olmaklığımdan ve mahdumumla beraber millet-i necibemizin intikamını alacak olan aile-i hakikisi şanlı ordumuzun tevâli-i muvaffakiyatından dolayı samim vicdanımla mesrûr ve müftehir olduğumu arz ve teâl-i vatan uğrunda sa'y ve ikdâmı cihanı hayrette bırakan asker evlat ve kardeşlerimize tezyid-i muvaffakiyat duasını yad ile bilcümle maiyet-i celileleri hakkındaki tevcihat-ı samime-i hazret-i kumandanilerine karşı medyûn bulunduğumuz ihtiramat-ı tazimkâranemi huzur-ı sâmi-i cenab-ı âsafanelerine arz eylerim ferman.

9 Teşrinievvel 1331 Merhûm Ali Haydar Efendi'nin validesi Münire

Tebliğ-i Resmi

13 KASIM 1915

İKDAM

20 Teşrinievvel 331 tarihiyle karargâh-ı umumiden tebliğ olunmuştur:

1- Donanma-i Hümâyûn'ca ittihaz edilen tedabir-i cedide-i tahfiziye sayesinde "U 20" işaretli İngiliz tahtelbahiri 23 Teşrinievvel'de Çanakkale'de batırılmıştır. Mürettebatından üç zabit ile altı nefer esir alınmıştır. İngilizlerin en yeni tahtelbahirlerinden olan "U 20" iki ay evvel Çanakkale'de görünmüştü.

2- Saroz Körfezi sahiline ateş açmak isteyen düşman monitörleri her teşebbüslerinde topçularımızın ateşiyle ateş kesip uzaklaşmaya mecbur edilmişlerdir.

Nobel Mükafatı

14 KASIM 1915

TANİN

Berlin 12— İsveç Fünün Encümeni Nobel Mükâfatının hikmet-i tabiiyye kısmını röntgen şuâatının biluratta tarz-ı teksirini keşfeden Frankfurt Darülfünûnu muallimlerinden Almanyalı Profesör Laue vermiştir. Aynı mükâfatın kimya kısmı Harward Darülfünûnu profesörü T.W. Richard'a verilmiştir.

Paris'te Zulüm ve Tazyik

16 KASIM 1915

İKDAM

Berlin 14 Teşrinevvel— Neue Zürcher Zeitung gazetesinin Paris muhabiri mensup olduğu gazeteye âtideki malumatı vermektedir:

Sansür kifayet etmiyormuş gibi mahâkim de ahalinin ağzını kapamak hususundaki tertibata tamamıyla iştirak etmektedirler. Sulh arzusunu izhar edecek her türlü muhavere tenkit ve hatta en masum bir arzu bile hükümete haber verilmektedir. Bu vechile ağzından bu kabil söz çıkmasından dolayı mahâkim tarafından şiddetle tecziye edilen biçarelerin adedi pek çoktur. Bu esbâba binaendir ki siyasete veya harbe dair mahafil-i hükümetten bir şey öğrenilmesi adimü'l-imkândır. Bu hâl İtilâf'ın Çanakkale'de uğradığı hezimetler üzerine ahalinin ağzını kapamak için tatbik olunan bir idare-i zalimaneden başka bir şey değildir.

Türkçe Dersleri

16 KASIM 1915

SABAH

Berlin 13 Teşrinisani— Elsine-i Şarkiye (Şark lisanları) Mektebi orduya mensup olanlara mahsus olmak üzere programına yeniden Türkçe dersleri ithal etmiştir.

Peşte'de Tezahürat

19 KASIM 1915

İKDAM

20 Teşrinievvel 915 tarihine müsadif Çarşamba günü akşam saat altı raddelerinde Peşte Şehremaneti tarafından mürettep bir heyet-i mahsusa ile heyet-i mezküreye iltihak eden bir cem-i gafir önlerinde bir takım askeri musikası ve bir müfreze süvari polis ve Macar ve Bosna askerlerinden mürekkep bölükler ellerinde yüzlerce meşale olduğu halde Osmanlı Baş Şehbenderhanesi önüne gelerek Çanakkale müdâfaât-ı kahramananesi ile Bulgaristan'ın Türkiye ve Avusturya-Macaristan ve Almanya ordularına iltihakından dolayı hasıl olan meserretlerini izhar eylemişlerdir.

Müstecib Onbaşı'yı Ziyaret

20 KASIM 1915

TANİN

Asker Ailelerine Yardımcı Kadınlar Cemiyeti'nden: Müstecib Onbaşı tahtelbahirini ziyaret için her taraftan izhar buyrulan arzunun teshili zımnında duhuliye biletlerinde tenzilat icra edilmiştir. Seyri yalnız yirmi kuruştan ibaret bulunan bu biletlerin bu günden itibaren Azapkapısı'ndaki Tersane-i Amire'nin büyük kapısı önünde füruht edilmekte olduğu ve evvelce ilan edildiği üzere bu gün kadınların, pazar ve pazartesi günleri erkeklerin ziyaretine tahsis edildiği ve ahali-i muhteremenin bu yegâne fırsattan istifade eylemeleri ilan olunur.

Berlin Civarında İnşâ Olunan Cami-i Şerif

21 KASIM 1915

İKDAM

Müttefikimiz Almanya'nın esirleri meyanında bulunan İslamlar için payitahtı civarında bir cami-i şerif inşâ ettirdiğini mukaddema yazmıştık. Wunstorf üsera karargâhında 4000 kadar Arap, Gurkhas, Faslı, Sudanlı, Senegalli Müslüman üsera bu cami-i şerifte vazife-i diniyelerini ifâ etmektedirler.

Acı Bir Sukut-ı Hayal

23 KASIM 1915

TANİN

Berlin 21— "Daily Mail" gazetesi yazıyor: Gelibolu'da bulunan İtilâf kuvvetlerinin geri çağrılması gayet acı bir sukut-ı hayal ise de İngiltere neticesiz bir sergüzeştin devamını iltizâm edecek kadar izansız değildir. Hükümetin bu hususta ittihaz edeceği karar esnasında sahte gurur ve şeref mütâlaâtı derpiş edilmemelidir.

Türk Bulgar Dostluğu İçin

25 KASIM 1915

TANİN

Sofya 23— Sofya mevki kumandanı, Türkiye'ye karşı hasmane resimleri havi olarak harpten akdem tab ve neşredilmiş olan kartpostalların füruht ve elden ele dolaşmasını men etmiştir.

Irak'ta Milli Ajans Telgraf Etmiştir

27 KASIM 1915

İKDAM

Bağdat 12 Teşrinisani— Düşman kuva-yı umumiyesi Dicle'nin tarafeyninden mağlubiyet-i kat'iyyeye uğratılarak cenuba doğru perişan bir surette ricata başlamıştır. Kıtaâtımız düşmanı muvaffakiyetle takip ediyor. Mücahidin düşman karargâhını basarak pek çok eşya ve mühimmat iğtinam etmişlerdir.

Rus Ordusunda İsyanlar

27 KASIM 1915

İKDAM

Yusufeli 1 Teşrinisani— Pek mevsûk surette istihbar ettiğimize nazaran Rus ordusunda açlık ve çıplaklık yüzünden emraz-ı sâriye şiddetle hükmünü icra etmektedir. Rus nizamiye efradı Çar ve tevabi'nin keyifleri için boşu boşuna ölmek istemediklerinden terk-i silah ve isyan etmeye başlamışlardır. Bundan maada Rusya dahilinde taraf taraf zuhur eden kıyam-ı müsellahları hükümet bastıramıyor.

Irak Müsademeleri İngilizlerin (2000) Zayiatı

27 KASIM 1915

TANİN

Berlin 25 Teşrinisani— Londra'dan bildiriliyor: Hindistan Nezareti tarafından neşredilen haberlerde El Cezire'de Teşrinisani'nin 22. günü vuku bulan ve bütün gün devam eden müsademelerde İngilizlerin (2000) telefat ve mecrûh verdikleri bildirilmektedir. Ayın 24. gecesi Türkler tarafından yapılan bir mukabil hücum üzerine İngilizler ricata mecbur olmuşlardır.

Hind Alaylarında İsyan

28 KASIM 1915

İKDAM

Frankfurter Zeitung gazetesi bir menba-ı mesûkadan âtideki malumatı alıyor: İstihsal olunan malumat-ı mevsûkaya nazaran, İngilizlerin bundan böyle Dicle'de ilerleyebilmeleri ihtimali kalmamıştır. İngilizlerin ileri harekâtı tevkif edilmiştir Şattülarab ile İran halicinde sakin bulunan şeyhlerin cihad-ı ekber lehindeki tahrikâtı o derece vüsat kesb etmiştir ki, bunların harekâtından dolayı mezkûr havalide tahavvülât-ı mühime vuku bulması muhtemeldir. İngilizlerin Irak'a sevk ettikleri Hind taburları arasında mükerreren isyan zuhur etmiştir. İngilizler mezkûr taburlara mensup efradın onda birini izam etmişlerdir. Hind asakiri Şeyh Abdülkadir Geylani ve sair meşâyih ve ulemanın makberleri bulunan bir toprakta kendi mezhepdaşlarına karşı harp etmekten açıktan açığa imtina ediyorlar. [...]

Adakale'yi Ziyaret

30 KASIM 1915

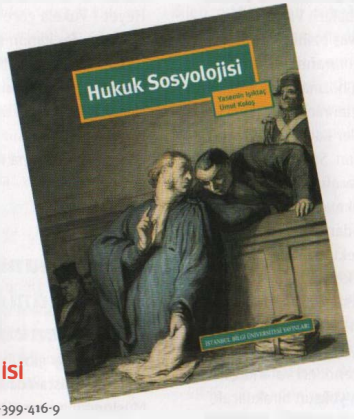
TANİN

İstanbul Mebusları olan Salah Cimcoz ve Osman Beyler daire-i intihabiyeleri eczasından olan Adakale'yi ziyaret etmek üzere Meclis-i Mebusan'dan izin istemişler ve kendilerine mezuniyet verilmiştir. Tuna'da Osmanlı hükümranlığının yegâne timsal-i maddisi olan Adakale'yi ziyaret ve orada sakin vatandaşlarımızın hâl ve hatırlarını istifsar için giden İstanbul mebusları ile birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumisi azasından Doktor Nazım Beyefendi de azimet eyleyecektir.

Bu münasebetle hatırlatalım ki Adakale müntahib-i sanileri bidayet-i meşrutiyetten beri vuku bulan intihabatta daima İstanbul müntahibleri ile birlikte rey vermişlerdir. Adakale ile İstanbul arasındaki mesafenin uzunluğuna rağmen vatandaşlarımız intihabat-ı teşrîiyeye iştirak hususunda büyük bir ehemmiyet atf edegelmişlerdir.

15.YIL

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI



YASEMİN IŞIKTAÇ, UMUT KOLOŞ
HUKUK SOSYOLOJİSİ

320 sayfa, ISBN: 978-605-399-416-9

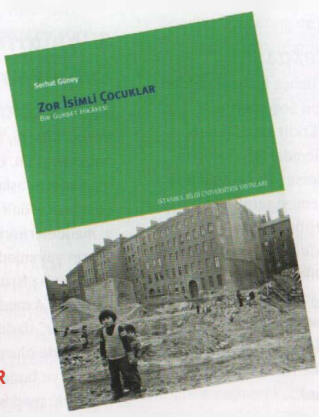
Prof. Dr. Yasemin Işıktaç ve Araş. Gör. Umut Koloş'un kaleme aldıkları bu önemli çalışma, bir ders kitabı olmanın yanı sıra bir kaynak olma özelliğini taşırken, geçmişten modernite ve sonrasına; Durkheim'dan, Marx-Engels'e ve Weber'e; Duguit'den, Petrazycki ve Ehrlich'e, N. Luhmann'a ve D. Black'e uzanan önemli düşünürlerle birlikte Hukuk ve Toplum Çalışmaları, Eleştirel Hukuk Çalışmaları, Feminist Hukuk Yaklaşımları ve Hukuksal Çoğulluk gibi hukuk üzerine bilimsel görüşleri geniş bir çerçeve içinde irdelemektedir. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları olarak, Işıktaç ve Koloş'un Hukuk Sosyolojisi adlı bu değerli kitabının, Türkiye'deki hukuk eğitiminde bir boşluğu dolduracağına ve önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz.



AYFER KARAKAYA-STUMP
VEFAİLİK, BEKTAŞİLİK, KIZILBAŞLIK
ALEVİ KAYNAKLARINI, TARİHİNİ VE TARİHYAZIMINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

248 sayfa, ISBN: 978-605-399-419-0

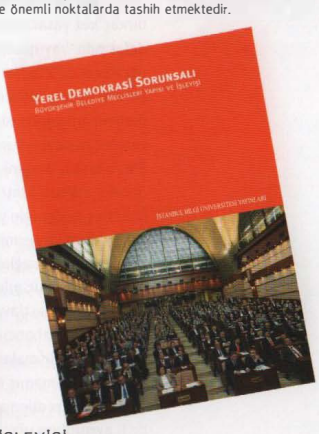
Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, uzun yıllara yayılmış bir çabanın ürünüdür. Eserde yer alan makalelerin biri hariç tümü, 1990'lı yıllarda yaşanan Alevi kültürel canlanışını takiben gün yüzüne çıkmaya başlayan, Alevi dede ailelerinin özel arşivlerindeki belge ve yazmalara dayanmaktadır. Tarihçilerin ilgisini henüz yeterince çekememiş bu son derece önemli yeni yazılı kaynaklar Alevi-Bektaşi tarihinin ana meseleleri hakkında bize yepyeni veriler ve mevcut kalıpların ötesinde taze ve çok daha nüanslı bakış açıları sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Anadolu dinsel ve kültürel tarihine dair "büyük hikâye"yi de önemli noktalarda tashih etmektedir.



SERHAT GÜNEY
ZOR İSİMLİ ÇOCUKLAR
BİR GURBET HİKÂYESİ

178 sayfa, ISBN: 978-605-399-400-8

Alman Akademik Değişim Programı DAAD'ın desteğiyle, Almanya'ya işçi göçü tarihimizin en özgün olgularından birinin hikâyesini anlatan *Zor İsimli Çocuklar*, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan Kreuzberg'den başlayarak Türkiye'den işçi göçüne ve buradan da ilk diaspora kuşağının hayat akışına değinmektedir. Doç. Dr. Serhat Güney bu çalışmasında ayrıca özel olarak Kreuzberg'in gettolarına, buradaki müzik, spora, ticarete ve kültüre dair olgulara akademik bir çerçevede eğilirken, edebi diliyle de okuyucuyu hikâyenin içine çekmektedir.



YEREL DEMOKRASİ SORUNSALI
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE MECLİSLERİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

324 sayfa, ISBN: 978-605-399-414-5

Yerel Demokrasi Sorunsalı, ilgili yazına referansla Türkiye'de yerel düzeyde karar alma organı olan büyükşehir belediye meclislerine odaklanarak, yerel siyasetin ve yerel demokrasinin mevcut işleyişini anlamaya yönelik on ilde yürütülmüş olan araştırmanın sonuçlarını içermektedir.

FİKRET TOKSÖZ ÇİĞDEM AKSU ÇAM **ERBAY ARIKBOĞA** EMRE ERDOĞAN **ÖZDEŞ ÖZBAY** ÖZHAN ÇETİNKAYA **CUMA ÇİÇEK** ELİF ÇOLAKOĞLU **NADİR SUĞUR** MEHMET NURİ GÜLTEKİN **ELİF TOPAL DEMİROĞLU** MUHAMMET ERDAL OKUTAN **BETÜL AYDOĞAN ÜNAL** M. AKİF ÇUKURÇAYIR **AHMET MUTLU** SEMA ERDER **NİHAL İNCİOĞLU** PINAR UYAN SEMERCİ

www.bilgiyay.com
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
e-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com**

Genel Dağıtım: **PUNTO**

www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 55130**
13e-mail: **punto@puntokitap.com**

Açıklama

Jamanak gazetesinin 1915 sayılarında, 13 Ekim-29 Aralık tarihleri arasında bir yayın boşluğu göze çarpmaktadır. Ne 13 Ekim tarihli gazete (sayı 2307) ne de 29 Aralık tarihli gazete (sayı 2308), yayının yapılamama nedenine dair herhangi bir açıklama içermektedir. İşin ilginç yanı, 13 Ekim ve öncesindeki sayıda, yeni bir tefrika romanın başlayacağı duyurulmaktadır. Sayıların birbirini takip etmesinden, bu durumun arşivden kaynaklanan bir eksiklik olmadığını tahmin edebiliyoruz. Bir diğer ayrıntı ise, yayının devam ettiğini gösteren 29 Aralık 1915 tarihli sayının "Jamanak'ın Yeni Yılı" başlığı altında, gazetenin 15 Ekim'de 8. yılına (yaşına) bastığını duyurması, ancak söz konusu ara dönemle ilgili bilgi vermemesidir. Duyurusu yapılan ancak başlığı açıklanmayan tefrika roman ise, 9 Ocak 1916 tarihinden itibaren gazetede yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin yayını önceki yıllarda birkaç kez yasaklanmış, her defasında, yayının kesintiye uğramaması için, *Jamanak* ekibi bir ara formül bularak *Heratsayn* (kelime anlamıyla telefon) gazetesini devreye sokmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, önceki yıllarda *Jamanak*'ta çıkan haberler nedeniyle gazeteye açılan dava ve resmi kayıtları takip etmemizi sağlasa da, arşiv belgelerinde 1915 yılına ilişkin bir veriye henüz rastlayamadık. Şu ana dek yerli ve yabancı kaynaklarda yaptığımız çalışmalarla herhangi bir bilgiye rastlamamış olsak da, ileride yukarıda zikredilen ara dönemle ilgili ayrıntılara ulaşabileceğimiz ümidini koruyoruz. Dolayısıyla bu ayki sayfamızda, 1915 yılına ait önceki sayılarda ilginç bulduğumuz ancak yer sıkıntısı nedeniyle paylaşamadığımız haberlerden bir derleme sunuyoruz.

29 NİSAN

Süre Savaş Mahkemesi Başkanlığı'ndan

Sosyal Demokrat Hınçak Ermeni Komitesi'nin yurtdışındaki Paris merkezi başkanı Sabahgülyan ve aynı merkez üyelerinden başkan vekili Diyarbakırlı Varaztat, İstanbul Savaş Mahkemesi'nin teftiş organı tarafından, ülkenin iç huzurunu bozmaya cesaret etmekle suçlanmaktadır. Söz konusu kişiler kaçak durumda olduklarından, Savaş Mahkemesi Başkanlığı tarafından, yargı huzuruna çıkmaları için kendilerine mevcut ilandan başlayarak on gün süre verilmektedir. Süre bitiminde söz konusu kişiler hâlâ ortaya çıkmamışlarsa, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun özel hükümleri uyarınca gıyaplarında yargılama yapılacak, kendileri vatandaşlık haklarından yoksun bırakılacak, malları haciz altına alınacak ve bu konuda herhangi bir dava açma hakları bulunmayacaktır. Söz konusu kimselerin nerede bulunduklarını bilenler haber vermeye, bütün polis memurları ise kendilerini tutuklamaya mecburdurlar. Bu durum bilgi olarak ilan edilir.

3 MAYIS

Ölüm Cezası

Kayseri'nin Bahçe Mahallesi'nden Armenak oğlu Soğomon ve Kayseri'nin Erklit kazasından İdris oğlu Alemdaroğlu Rakıp'ın Adana ve Mersin'de yakalanarak Savaş Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldıkları Adana'dan telgrafla bildiriliyor. Bu kişiler kendi müfreze birliklerine katılmamış ve genel aftan yararlanmayarak askeri otoritelere teslim olmamışlardı. Sultan'ın iradesi bu hükmü onadı ve her ikisi de Adana'da kurşuna dizildi. (Basın)

8 MAYIS

Şirket ve Bankaların Paraları Takvim-i Vekayi'den

Madde 1. İmzalanan şartnamelerin özel hükümleri uyarınca, savaş durumu nedeniyle, mevcut idari meclisler doğrudan hükümetin işletmesi altında bulunan ya da resmi kurumlar aracılığıyla işletilen kamu inşaat şirketlerinin başından beri bankalara teslim edilmiş paralarını, şirketlerin ihtiyaçları için almaya ve harcamaya yetkilidirler.
Madde 2. Bu kanunu uygulamaya Heyet-i Vükela görevlendirilmiştir.
Madde 3. Bu kanun ilan tarihinden itibaren uygulanır. Meclis açılışında kanunlaşmasının önerilmesi şartıyla, bu kanun tasarısının şimdi uygulanmasını ve bunun devlet kanunlarına ilave edilmesini emrederim.

9 MAYIS

Yeni Yunanistan'da Müslümanların Gayrimenkulleri

Hatırlanacağı gibi, bundan önce, yeni Yunanistan'da bulunan Müslümanların mülkiyetlerini teyit edebilmeleri için Yunanistan tarafından kendilerine bir yıllık süre tanınmıştı. Bu sürenin dolması yaklaşmış olduğundan, Osmanlı hükümeti tarafından yapılan müracaat üzerine bu kez Günaris Kabinesi aynı süreyi altı ay kadar daha uzattı.

Silahların Teslim Edilmesine Dair Kanunda Değişiklik

Resmi Gazete, halkın elinde bulunan silah, cephane ve patlayıcı maddelerin askeri otoritelere teslim edilmesine dair geçici kanunun 1. ve 2. maddelerinin değiştiği geçici bir kanun yayımladı.
Madde 1. 13 Nisan 1331 tarihli geçici kanunun A maddesinde "ve patlayıcı maddeler" ifadesi yerine "ve her ne şekilde olursa olsun, dinamit, bomba ve buna benzer yıkıcı alet ve her türlü madde ve aynı zamanda özellikle bunları hazırlamaya ve üretmeye yarayan alet ve vasıtalar" ifadesi konulmuştur.
Madde 2. Aynı kanunun ikinci maddesinde bulunan "silahlar" sözcüğünden sonra "ve cephane ve yıkıcı alet ve maddeler olduğu gibi bunların yapımına özgü alet ve vasıtalar" cümlesi eklenmiştir.
Madde 3. Bu kanun ilan tarihinden itibaren uygulanır.

14 MAYIS

İmparatorluk okulları, Osmanlı

ordu veya donanmasının herhangi bir zaferini duyduklarında hemen bayrakla donatılmaları konusunda Maarif Vekâleti'nden talimat aldılar. Maarif Vekâleti gayrimüslim ve özellikle de Rum okullarında yabancı tebaalı öğretmenlerin ders verdikleri konusunda bilgilenerek, bunların on gün içinde kendi vesikalarını vekâlete teslim etmeleri konusunda talimat verdi.

Beş Günlük Yeni Süre

İstanbul Merkez Komutanlığı'ndan. Halkın elinde bulunan silah, cephane, patlayıcı maddelerin kayıt altına alınması ve teslim edilmesine yönelik 23 Nisan 1331 tarihli ilanın süresi, yüksek sayıdaki başvuruları kaydettirmeye yeterli olmamış ve yığılmalara sebebiyet vermiştir. Ayrıca İstanbul ve dışındaki üç mahalle arasındaki uzaklığın çok olması da dikkate alınarak, aynı süre beş gün daha uzatılmıştır. 2. Halktan bazılarının ellerindeki silahları ve yıkıcı maddeleri yanmış alanlara ve boş yerlere attıkları anlaşılmıştır. Yukarıda zikredilen maddeleri belli bir süre içinde kaydettirenler ve teslim edenler kanunen sorumluluktan muaf olacaklardır. Dolayısıyla herkes tamamen özgür bir şekilde hükümete başvurmalıdır.

9 HAZİRAN

İsim Değişikliği

Resmi gazete *Takvim-i Vekayi* dünkü sayısında şu iradeyi yayımlamıştır: Maraş vilayetinde bulunan Zeytun kazasının isminin "Süleymanlı" olarak değiştirilmesi uygun görüldü. Bu iradeyi uygulamaya Dâhiliye Vekâleti yetkilidir.

16 HAZİRAN

Kadın Çingeneler

Tasvir-i Efkâr bildiriyor. "Bazı kadın Çingeneler çarşaf giyerek bu günlerde sıkça Beyoğlu sokakları ve birahanelerde gezmekte ve dilenmektedirler. Dilenciliğin kendisi ayıplanacak bir durum olmanın yanı sıra, bunun Müslüman kadın kıyafetiyle yapılması daha dikkat çekici ve üzücüdür. Çokları, Beyoğlu tarafındaki halkın gerçek durumdan haberdar olmadıklarını ve bu Çingeneleri yokluk sebebiyle dilenen Müslüman kadınlar sandıklarını söylemektedirler. Polisin birçok kötü yorumlara ve hoş olmayan anlamlandırmalara sebebiyet veren bu durumu yasaklaması arzu edilmektedir."

Yer Değiştirme Vesilesiyle

İstanbul Valiliği'nden. Şûrâ-yı Devlet'in son kararına istinaden, bir vilayetten diğerine gidenler hakkında, evlerini değiştirme (nakl-i hane) işleminin yapılması gerekiyordu. Aynı şekilde, 38. madde uyarınca, bir vilayetten diğerine gidenler hakkında taşınma işlemi (nakl-i mekân) yapılır. Bu madde uyarınca, vilayetlerde bir semtten diğerine taşınanlar hakkında herhangi bir işlem yapmaya gerek yoktur. Ancak Beyoğlu ve Üsküdar kazalarında, nüfus sayımı müdürlükleri bulunarak, İstanbul'dan Üsküdar'a ve Beyoğlu kazalarına ve oradan da İstanbul'a taşınanlar hakkında ev değişikliği ve yer değiştirme işlemleri yerine getirilecek.

19 HAZİRAN

Ermeni Cemaatinden Haberler

Ruhani Meclis, 1 Haziran tarihli oturumunda dikkatini tekrar Mihran Efendi Uğurlayan ve Yeprakse'nin evlilik sorununa çevirdi. İnceleme sonrasında, Yeprakse'nin ısrarlarına rağmen kocası hakkında yaptığı beyanatları hiçbir şekilde kanıtlayamadığını dikkate alarak, Meclis bir önceki 4 Şubat 1914 tarihli oturumunda Mihran Uğurluyan'ın ve eşi Yeprakse'nin (Bülbülyan doğumlu) nikâhını bozmuş olduğuna dair hükmü uygulamaya koymuş ve kadını yeniden evlenme hakkından yoksun bırakmaya, Mihran Efendi'ye ise şimdilik yeniden evlenme hakkı vermemeye hükmetmiştir.

21 HAZİRAN

Herhangi bir rahatsızlığa sebebiyet vermeme tedbiriyle, keman, piyano ve org dışındaki herhangi bir çalgının okullardan içeri sokulması Maarif Müdürlüğü kararıyla yasaklandı.

22 HAZİRAN

Köprüköy taraflarında, Bedervan köyünde açılan bir telgraf merkezinde, 5 Haziran'dan itibaren gayrı resmi telgraf alım ve gönderimi yapıldığı ilan edilir.

23 HAZİRAN

Yalanlama

Selanik'teki "Enderandan" gazetesi, un eksikliğinin İstanbul'da hissedilir olduğu ve vilayetlerde bulunan erzakın sadece Müslümanlara dağıtıldığı konusunda bir haber yayımladı. "Hilal" bu haberin tamamen asılsız olduğunu söylemeye ihtiyaç bile olmadığını yazmaktadır. Gerçekte Anadolu sonsuz bir tahıl ambarıdır ve uzun yıllar bütün halkın erzak ihtiyacına yetebilir.

5 TEMMUZ

Darülfünun'da Reform

Maarif Nezareti'nin vermiş olduğu yeni bir karar uyarınca, üniversitenin bazı dallarında bazı reformlar gerçekleştirilecek. İlk önce örnek bir kütüphanenin oluşturulması için gereği düşünülecek. Dikkate alınacak reformlardan biri de, onu icra edeceklerin kendi gelecekleri konusunda güvence altında olmaları için öğretmenliğe özel bir meslek şeklinin verilmesi olacak. Bunun yanı sıra, kişilerin dışarıda memur olmaları ve aynı zamanda öğretmenlik yapmalarına izin verilmeyecek ve buna karşılık, öğretmenlere, memur olarak aldıkları aylık kadar bir meblağ tahsis edilecek. Hukuk okulu da reformdan geçecek ve yeni düzenlemeler uyarınca, lisans ve doktora olmak üzere, iki bölümden oluşacak. Lisans dalının üç sınıfı olacak ve orada düşünsel olarak öyle bir eğitim verilecek ki toplumsal sorumluluklar konusunda mükemmel bir bilgilendirme

sağlanacak. Doktora dalı da, adli, siyasi ve iktisadi olmak üzere üç kısımdan oluşacak. Burada karşılaştırmalı ceza ve ticaret kanunları ve her türlü kanun öğretilecek. Avrupa'dan da uzman hocalar getirilecek.

11 TEMMUZ

Alman Ordugâhında Cami

Berlin'e yakın Winsdorf'ta, esirlere ayrılmış yerde, Müslüman esirler için 16 köşeli ve tek minareli bir cami inşa edilmiştir. Müslüman esirler Rus, Fransız ve Belçikalı esirlerden ayrı bir yerde tutulmaktadır. Caminin yarım daire şeklindeki kubbesinin yerden yüksekliği 12 metre, minare ise 23 metredir. İç kısmı basit ve Kuran'dan alınmış yazıtlarla süslenmiştir. Esirlerden bir hoca dua okuma görevini yerine getirmekte ve müezzin günde beş kez minareden duaya davet etmektedir. Yakın zamanda, Osmanlı büyükelçisi huzurunda caminin açılışı yapılacak.

19 TEMMUZ

Ekmek Sorunu

Kadıköy'den yukarı, özellikle Erenköy ve Göztepe gibi kuytu yerlerde bazı fırıncılar, hem pişmemiş hem de az çok kepekle karıştırılmış ekmekler hazırlamakta ve halka satmaktadırlar. Bir aydan fazla bir zamandan beri, bu durum bu yerlerde devam etmektedir. İlgililer, belediyenin bugün yarın bu durumun önüne geçer ümidiyle beklenti içinde geçirdikleri günlerin sonunun gelmediğini söylemektedirler. Erenköy ve Göztepe taraflarında şikâyete sebep olan bu durumun başka semtlerde de var olup olmadığını bilmiyoruz. Muhtemelen evet. Ancak bu durumun aksine, İstanbul içinde birçok yerlerde fırınlar beyaz ve güzel ekmekler hazırlamaktadır. Örneğin daha dün Fatih'teki fırınlardan birinden özel şekilde ekmek getirttik ve çok temiz, beyaz ve pişkin olduğunu gördük. Bütün fırınlara sağlanan un Fırıncılar Birliği tarafından verildiğine göre, neden bazı fırınlarda ekmek karışık hazırlanıyor? Bazı fırıncıların ekmeğe kepek karıştırdıkları açıktır. Ancak bu şeylere bakacak belediye memurları neredeler? Kadıköy'ün iç kısımlarına çekilmiş fırıncılardan açıklama istendiğinde, "Ne yapalım? Bize verilen bu" diye cevap vermektedirler. Acaba gerçekten bu fırıncılara verilen un karışık mıdır? Bizim gördüğümüz çeşitli örneklere göre, ekmek o kadar karışık ki çiğnendiği zaman dişlerde gıcırdama meydana getirmektedir. Birçok aile babaları, çocuklarının midelerinin bulanmaması için İstanbul'dan francala satın almaya hazırlanmaktadır. Fırıncılar Birliği'nin bazı fırıncılara bazen onda bir oranında kepek sattığına dair laflar dolaşmaktadır. Bu laflar güvene mazhar olsa da her halükârda bir inceleme yapılması gerekmektedir. Hatta bu vesileyle fiyat konusunun da gözden geçirilmesi mümkün olabilir. "Tasvir", esnaflar özgür bırakıldıklarında işin sonu nereye gider diye yazmaktadır.

21 TEMMUZ

Türkçe

"Turan", Türk gençlerin İstanbul ve İzmir'deki sinemalarda resim altı açıklamalarının Türkçe olmasına dair geçen yılki taleplerini memnuniyetle zikrettikten sonra, eskiden Beyoğlu tarafında insanın kendisini yabancı bir ülkede sanırken, bütün dükkânlarda Türkçe yazılmasına dair son devlet düzenlemesini hatırlattı. Turan, Reji'nin tütün kutuları üzerinde hâlâ Fransızca kullanmakta ısrar etmesine duyduğu şaşkınlığa dile getirmiş ve kutularda sadece Türkçenin yazılmasını önermiştir.

Ölüm Cezası

"Al Bayrak", şimdiye dek askerlik hizmetini yerine getirmek üzere müracaatta bulunmayan Merzifon'un Sofular ilçesinden Hagop oğlu Kevork'un 13 Haziran Cumartesi günü Gölbaşı'nda asıldığını yazmaktadır.

5 AĞUSTOS

Savaş Manzaraları

İstanbul Merkez Komutanlığı'ndan [...]

1. Seferberlikten beri, hem özel muhabirler hem de ne koşullarda isterse olsun fotoğrafçılar veya isteyenler tarafından savaş alanları veya başka yerlerden alınmış ve askerlikle ilgili durumu ve görüntüleri gösteren bütün fotoğrafların, Genel Karargâh'ın bilgisi, matbuat daireleri veya İstanbul dışında bulunan karargâhların izni olmaksızın yayımlanması, saklanması veya ülkeden dışarı çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır.

2. Bu şekilde, İstanbul ve çevresindeki yerlerde bulunan fotoğrafçılar, başka herhangi bir işlem yapmaksızın, tab ettirmeleri için getirtilmiş bu kategorideki fotoğrafları, negatifleri veya filmleri aynı daireye teslim edilmek üzere Merkez Komutanlığı'na göndermeye mecburdurlar.

Savaşın başından şimdiye dek, bu tür izinleri olmayan fotoğrafların (izinle gazetelerde yayımlanmış olanlar bunun dışında tutularak) negatifleri kendi ellerinde bulunanlar, 10 Temmuz'dan itibaren on beş gün içinde, aynı negatifle birlikte kâğıt üzerine çıkarılmış iki örneğini Merkez Komutanlığı'na teslim edeceklerdir. Negatifi ellerinde bulunmayanlar ise, Genel Karargâh'ın enformasyon dairesinden onaylatmak için sadece bir örneğini teslim edeceklerdir. Bu süreden sonra, özel memurlar tarafından ele geçirilen bu tür fotoğrafların sahipleri Askeri Ceza Kanunu uyarınca Savaş Mahkemesi'ne teslim edileceklerdir.

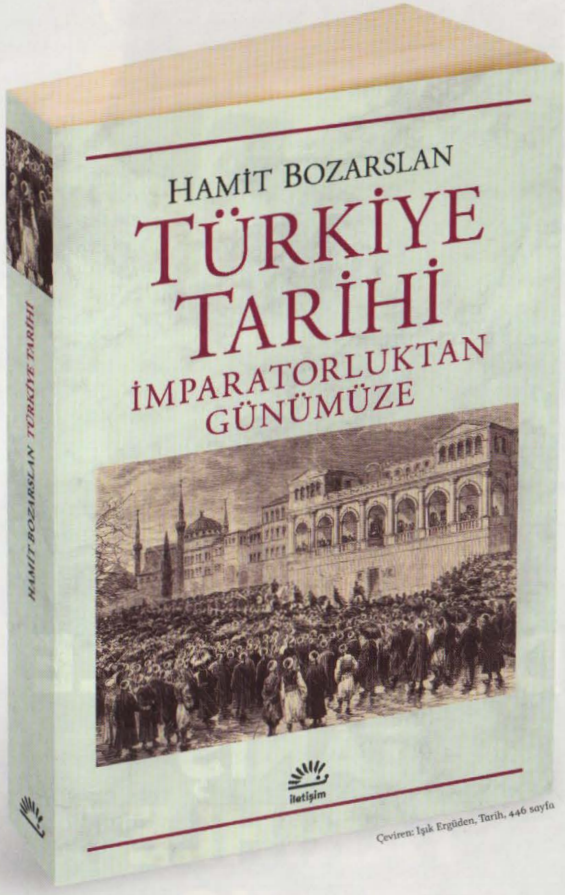
13 EYLÜL

İsim Değişikliği

Ayastefanos etrafında bulunan ve Sultan'ın kişisel hazinesine ait olan Ayamama Çiftliği'nin adı, Mecidiye olarak değiştirildi. *Tanin*, ülkemizde bizimle ilgisi olmayan daha pek çok ismin bulunduğunu ve bu isimlerin giderek değişmesinin memnuniyete mazhar olduğunu eklemektedir.

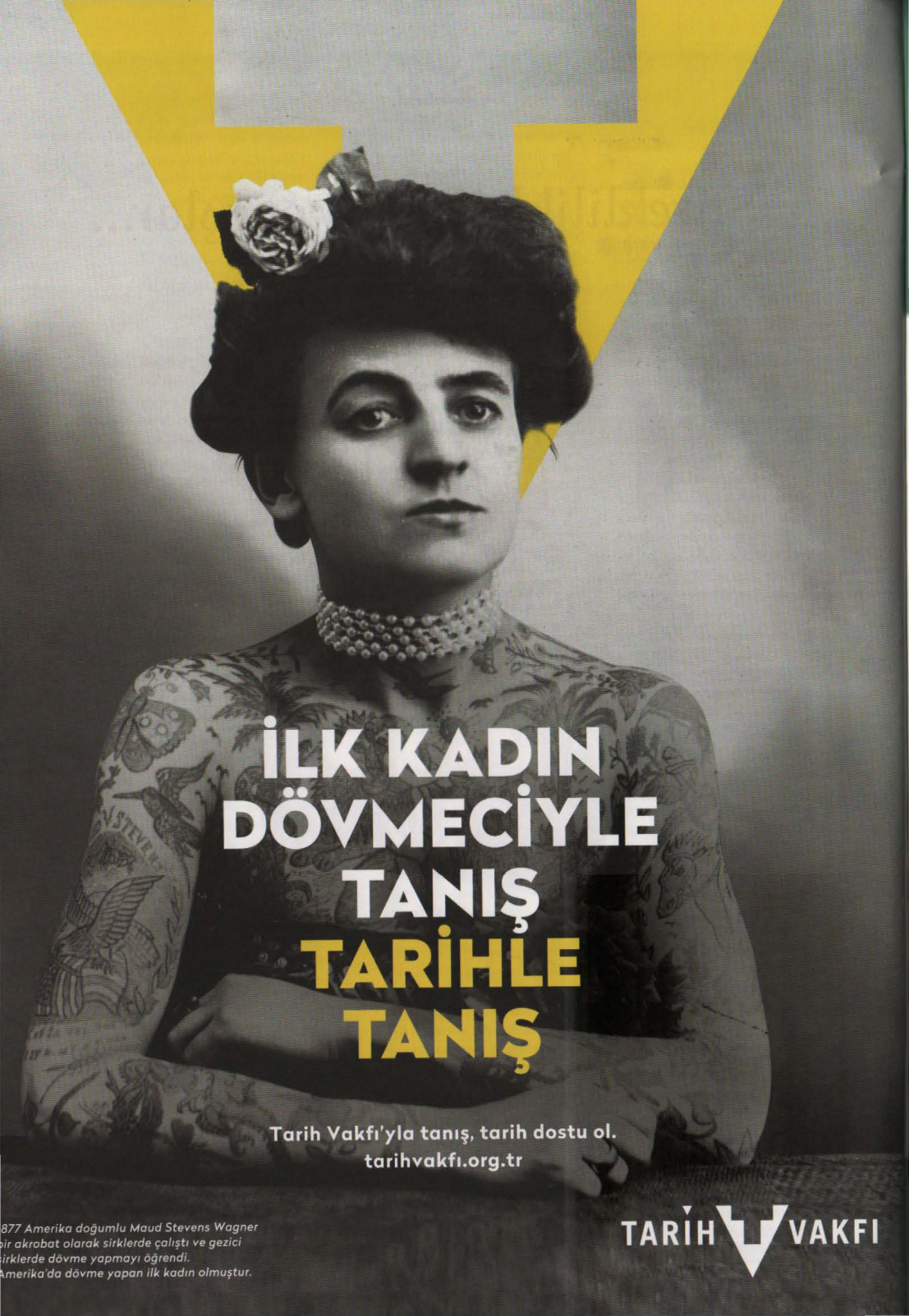
iletişim

Süreklilikler, sert kopuşlar...



Tarihçi ve siyaset uzmanı Hamit Bozarslan, 13. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun ve Selçuklu Devleti'nin kalıntıları üzerine kurulan ve yedi yüzyıla yakın hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi üzerinden günümüz Türkiyesi'ni anlamaya çalışıyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimyayinlari twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

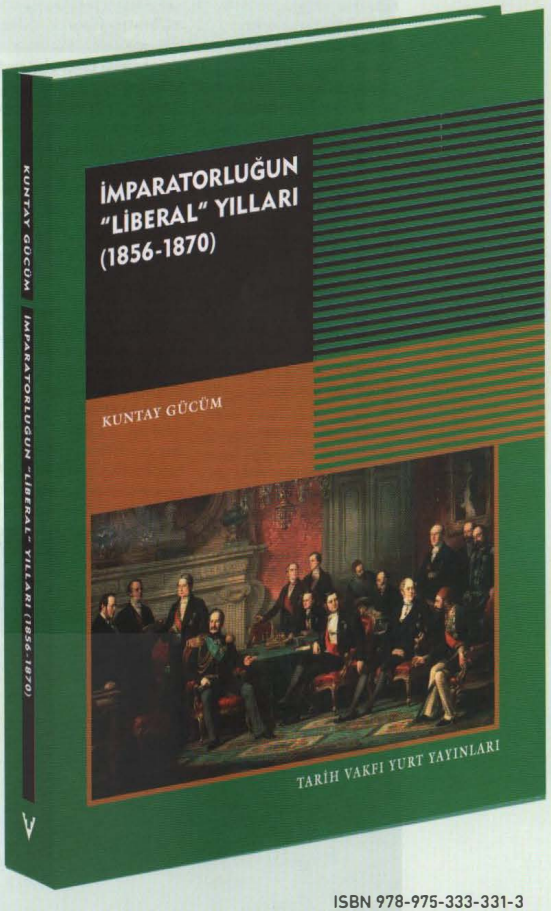

İLK KADIN
DÖVMECİYLE
TANIŞ
TARİHLE
TANIŞ
Tarih Vakfı'yla tanış, tarih dostu ol.
tarihvakfı.org.tr
877 Amerika doğumlu Maud Stevens Wagner
ir akrobat olarak sirklerde çalıştı ve gezici
irklerde dövme yapmayı öğrendi.
Amerika'da dövme yapan ilk kadın olmuştur.
TARİH VAKFI

İMPARATORLUĞUN "LİBERAL" YILLARI (1856-1870)

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl Avrupa sistemiyle bütünleşme sürecine girdi. İmparatorluk, Avrupa devletler sisteminin bir parçasına dönüşürken, Islahat Fermanı ile liberal Avrupa ailesine katıldığını da ilan etti.

O yıllarda Avrupa'da "liberal" en itibarlı sözcüktü. Resmi ideoloji olarak benimsenen liberal politika Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümet söylemine Babıâli'nin diplomasi kökenli yöneticileri tarafından dahil edildi. Osmanlı İmparatorluğu'na iltifat etmek isteyen Avrupalı siyasetçiler ve diplomatlar Sultan'ın ve nazırlarının ne kadar liberal olduğundan övgüyle söz ediyorlardı.

Islahat Fermanı'nın hazırlanma safhalarını, Büyük Güçler arasındaki çekişmeleri İstanbul konsolosları üzerinden anlatarak başlayan bu kitap, reformlar ve Osmanlı topraklarındaki azınlıklar üzerindeki Avrupa etkisinin, Babıâli'nin reformcu paradigmasının diplomatik arşiv belgelerindeki izlerini sürüyor.



ISBN 978-975-333-331-3
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

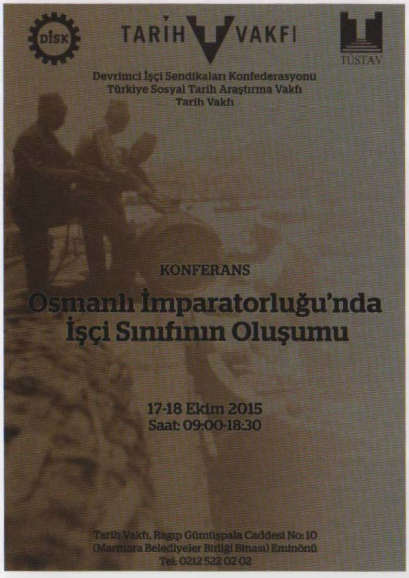
EMEK TARİHİ KONFERANSI SONUÇ BİLDİRGESİ

DİSK, Tarih Vakfı ve TÜSTAV'ın emek tarihi üzerine ortaklaşa düzenlediği "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfının Oluşumu" başlıklı konferans, 17-18 Ekim 2015 tarihlerinde Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasında gerçekleştirildi.

Konferansımız, tam bir hafta önce gerçekleşen 10 Ekim Ankara katliamında yitirdiğimiz arkadaşlarımız, meslektaşlarımız ve yoldaşlarımız için bombaların patlatıldığı 10:04'te yapılan bir dakikalık saygı duruşu ile açıldı. Organizasyon Komitesi olarak, dört meslek ve sınıf örgütü, DİSK, KESK, TTB ve TMOBB'un düzenlediği Barış Mitingi'ne yapılan bu saldırıyı kınıyor ve lanetliyoruz. 16 Mart, 1 Mayıs 1977, Bahçelievler ve Suruç katliamlarında olduğu gibi "karanlık" olmadığını bildiğimiz faillerin yargılanmaları ve hesap vermeleri için mücadelemize devam edeceğiz.

İki sene önce üç kurum "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Emek Hareketi Tarihinin Kaynakları" üzerine bir konferans düzenleyerek işçi sınıfı tarihi üzerine çalışmaları teşvik etmek ve yapılmakta olanlara da kürsü sağlamak amacıyla ortak bir girişime imza atmıştı. İşçi sınıfı tarihi üzerine çalışanların en çok altını çizdikleri sorunların başında gelen "kaynak" problemi, bir çıkış noktası olmuştu bizim için. Kaynaklar üzerine yapılan bu konferansta Organizasyon Komitesi ikinci konferansın temasını "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfının Oluşumu" olarak tespit etmişti.

İkinci konferansın amaçları bu sefer daha dar bir dönem ve olgu ile sınırlandırılmıştı: İşçi sınıfının oluşumunu Osmanlı İmparatorluğu bağlamında tespit etmek, tartışmak ve çağdaş tarihyazıcılığının gündemine bu sorunsalı taşımak. Bu temel amacın yanında Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra ortaya çıkan ulus devletlere kalan bakiyenin aşağıdan bir perspektifle yeniden düşünülmesine ve bugüne kadar üretilmiş bilgi birikiminin eleştirel bir biçimde değerlendirilmesine vesile olmak hedeflenmişti.



Çağrı metnimiz bu konferansın amacını sarih bir şekilde ortaya koyduktan sonra, başvuranlara kılavuzluk etmesi amacıyla ayrıca önemsenen bazı hususların altını çizmeyi ihmal etmemişti. Bunlar da kısaca işçi sınıfının Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkışının toplumsal, iktisadi, siyasi ve ideolojik dinamiklerini tartışmak; sınıf oluşumu sorunsalı hakkında bu zamana kadar yapılan tartışmayı zenginleştirmek; toplumsal cinsiyet, kültür ve ekoloji başta olmak üzere tarihyazımında ortaya çıkan araştırma konu ve yaklaşımlarının işçi sınıfının oluşumu tartışmalarına ne gibi bir açılım sağlayabileceğini düşünmek; işçi sınıfı tarihi tartışmalarında önemli yeri olan modern sanayinin rolünü farklı açılardan ele almak; imparatorluk nüfusu içinde var olan etnik, kültürel ve dini bölünmelerin, göç hareketlerinin, sektörel ve bölgesel farklılaşmaların işçi sınıfının oluşumunda oynadığı muhtemel etkileri tartışmaktı.

Çağrımız neticesinde konferansımıza yapılan başvuru sayısı, beklentimizin altında gerçekleşti. Dahası yukarıda özetlediğimiz amaç ve altını çizdiğimiz hususlar üzerine de doyurucu miktarda başvuru ne yazık ki gerçekleşmedi. Konferansın amaçları ile çalışılan konular arasında bir açı gerçekleşmişti. Ancak yine de birçok değerli başvuru içinden kısıtlı bir zaman dilimine sığdırabileceğimiz sayıda tebliğle programımızı oluşturduk. 23 tebliğ ve 8 oturumdan oluşan programımız dört konuşmacının değişik nedenlerle katılmamaları sonucunda küçük değişikliklerle gerçekleştirildi. Konferansımız Aziz Çelik'in konuşması ile açıldı. Kendisine açılış konuşmasını yapmayı kabul etiği için ayrıca teşekkür ederiz.

Konferans boyunca Kıbrıs ve Osmanlı Makedonya'sında işçi sınıfının oluşumundan Rum marangoz esnafına; Demiryolu işçilerinden Kürt hamallara; Bursa'da mülksüzleşmeden işçi grevlerine; ev içi çocuk emeğinden atölyelerdeki yetimlere; kadın emeğinden sütannelik kurumuna ve fahişelere; liman, tersane, maden işçilerinden çiftliklere, ortakçılara ve köylülere kadar birçok konuya temas etme fırsatı bulduk.

İki gün boyunca belirlediğimiz tema çerçevesinde gerçekleştirilen tartışmaların başında Osmanlı'nın geleneksel esnaf örgütlenmesi ve loncaların işçi sınıfının oluşumu içindeki yeri geldi. Toplumsal cinsiyet üzerine iki oturum çerçevesinde geleneksel patriarkal bakış açısının bu alanda hâlâ devam ettiğinin altı çizildi. Sütannelik ve ev hizmetlerinin kapitalizmin ortaya çıkmasıyla nasıl piyasalaştığı üzerine önemli tartışmalar yapıldı, ayrıca kadın halı işçilerinin sınıf tecrübesi üzerinde duruldu. Ancak yine de toplumsal cinsiyet duyarlılığının ve özellikle feminist yöntemin işçi sınıfının oluşumu konusunda yaptığı veya yapabileceği katkılar üzerine doyurucu bir tartışmanın uzağında

kaldığımızı teslim etmemiz gerekiyor.

Konferans boyunca farklı müstakbel konferans temalarının tartışmalar sırasında bu tür eksikleri gidermek amacıyla teklif edilmiş olması olumlu gelişmelerden biriydi. Farklı katılımcılar tarafından gündeme getirilen bu tür bir teklif Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sağlığı ve iş kazaları üzerine bir toplantının yapılması gerekliliği üzerineydi. Bir bakıma etkinliğimizin işçi sınıfı tarihi üzerine yeni konferanslar için bir itki ve motivasyon kaynağı olduğunu memnuniyetle belirtebiliriz.

Konferansta yöntem üzerine ve kavramların nasıl kullanılması gerektiğine dair uyarılar da gündeme geldi. Aslında geçtiğimiz konferansın sonuç bildirgesinde bu konunun altını kalınca çizmiş ve murat ettiğimiz bir sonucun nasıl olabilmesi için kavramlar ve yöntem üzerine bir tartışmanın gerekliliğini daha sonraki toplantılarımızda göz önünde bulunduracağımızı beyan etmiştik: "Bu çerçevede kaynaklar ile teorik tartışmaların ve kavramsallaştırmaların birlikte ele alınması gerekliliği de bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Zira işçiyi, emekçiyi, emek süreçlerini proleterleşme biçimlerini, çalışma ve üretim ilişkilerini nasıl tanımladığınız, emek hareketinin farklı boyutlarını nasıl ortaya koyduğunuz, kaçınılmaz olarak kullandığınız kaynakları da doğrudan belirliyor. Nitekim tartışması yapılmadan,



kuramsal olarak tahlil edilmemiş, tartışılmamış ön kabuller yukarıda ifade edilen karışıklıklara ve tartışmaların daha verimsiz geçmesine yol açabiliyor. Bundan dolayı tebliğlerdeki teorik ön kabullerin kaynaklara yaklaşımları da doğrudan belirlediğini gözlemledik. Bundan sonraki ortak çalışmalarımızda ve konferanslarımızda bu hususa dikkat çekmeyi düşünüyoruz."

2. Konferansımızda da bu tespitin gereğini yapamamış olduğumuzu açık gönüllülükle itiraf etmemiz gerekiyor. Zira çok değerli tartışmaların Osmanlı'da işçi sınıfının oluşumu meselesi ile ilişkisini yeterli derecede kuramadığını tespit ettik. Bunun en önemli sebebi ise konferansımızda da çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi, kavramların içeriğine ve kullanılan yönteme dair hir tartışmanın yapılmamış olmasıydı. Bu durum tartışmanın merkezinin sürekli kaymasına yol açtı ve konferansın temel bir tartışma etrafına dönmesini engelledi. Elbette konferansımızın çağrılı bir konferans olması ve bu tür tartışmaların daha verimli yapılabileceği bir atölye olmamış olması da bunun nedenlerinden biridir. Bundan dolayı emek tarihi alanında düzenli konferanslarımız yanında atölye benzeri çalışmaların da örgütlenmesi gerekliliği bir ihtiyaç olarak kendini gösterdi.

Bir diğer deyişle kronolojik bir işçi sınıfı tarihi konferans serisi yanında kavramsal, kuramsal, yöntemsel ve tarihyazımına ilişkin tartışmaların yapılacağı farklı toplantıların örgütlenmesi hususu yakıcı bir ihtiyaç olarak tekrar kendini hissettirdi. Zira şu çok açık ki, kullanılan kavramlar, bunlardan neyin anlaşılıyor olduğu ve kullanılan yöntem ve nasıl tatbik edileceği ortaya konacak bir çalışmayı ve tartışmayı doğrudan belirliyor. Bunun üzerinden atlanarak yapılan tartışmalar, bilgi dağarcığımıza değerli katkılar yapmakla birlikte kolektif bir kamusal tartışmanın ortaya çıkmasına olanak vermiyor. Önümüzdeki dönemde yapacağımız çalışmalarda bu hususun dikkate alınması gerektiğini düşünüyoruz.



Son olarak bizi kırmayarak konferansımızda oturum başkanlığını kabul eden Mehmet Ö. Alkan, Fatmagül Berktay, Serpil Çakır, Zafer Toprak, Mete Tunçay hocalarımıza organizasyon komitesi olarak çok teşekkür ederiz. Yine konferans boyunca her işe koşturan gönüllü öğrencilerimiz Sefa Aslan, Tayfun Mertan, Mehmet Özgün Özkul, Aslıhan Hatunoğlu, Sinan Cem Deveci, Nur Üstündağ ve Yusuf Karataş'a ve Tarih Vakfı çalışanlarına teşekkürü bir borç biliriz.

Organizasyon komitesi olarak, konferansımıza yaptıkları maddi katkılar ve gösterdikleri dayanışmadan dolayı Eğitim-Sen İstanbul 6 No'lu Üniversiteler Şubesi ve DİSK Sosyal-İş sendikasına müteşekkiriz. Hem bu destek ve dayanışma, hem de konferansımızın kalabalık bir izleyici grubu tarafından takip edilmiş olması, bu alanda yürütmekte olduğumuz etkinlikler ve çalışmalar için bir motivasyon kaynağı oldu. Konferansımıza gelen ve tartışmalara katkıda bulunan herkese bunun için teşekkür ederiz.

Önümüzdeki çalışma, toplantı ve etkinliklerde görüşmek üzere...

Organizasyon Komitesi

TÜRKİYE "MİLLİ" EĞİTİM SİSTEMİNDE "GAYRİ MİLLİLER"

Tarih Vakfı ile Uluslararası Azınlık Hakları Grubu ortaklığında yürütülen Eğitimde Eşitliğin İzlenmesi adlı proje kapsamında "Türkiye 'Milli' Eğitim Sisteminde 'Gayri Milliler'" konulu panel 3 Ekim 2015'te Karaköy'deki TMMOB İstanbul Mimarlar Odası Konferans Salonu'nda gerçekleştirildi.



Panelin ilk bölümünde *Türkiye Eğitim Sisteminde Renk, Etnik Köken, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık* adlı izleme raporu değerlendirildi. Açılış konuşmasını yapan Gülay Kayacan (Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü) proje süreci, izleme ağının oluşumu, çalışma biçimi ve izleme yöntemi hakkında bilgi verdi. Ardından Nurcan Kaya (Rapor Yazarı, MRG Türkiye Koordinatörü), izleme raporunda yer alan bulguları ve tavsiyeleri sundu. İzleme Ağı bileşenleri eğitimde eşitliği izleme konusunda bu proje deneyiminin kendilerine kazandırdıklarını ve ortak sorun alanlarını görme, çözüm üretme konusundaki tecrübelerini paylaştı. Ayrıca her ağ bileşeni kendi kuruluşlarının eğitimde ayrımcılığa ilişkin izlemeyi sürdürdüklerini belirterek yeni ya da devam eden vakaları aktardı.

İzleme Ağı bileşenlerinden Umut Şahin (Protestan Kiliseler Derneği) halen Hıristiyan ailelerin çocuklarının sınıf içinde ayrımcılığa maruz kaldığını, hatta bazı öğretmenler tarafından Müslüman olmaya davet edildiklerini, zoruniu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersinden muaf olmalarına karşın uygulamada sorunların devam ettiğini, örneğin bu yıl Haziran ayında iki lise son sınıf öğrencisinin DKAB dersinden muaf olmasına karşın sistemde devamsızlıktan sınıfta kalmış göründüklerini, yapılan başvuruyla sorunun çözüldüğünü anlattı. Aydın Deniz (Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği) benzer biçimde Alevi ailelerin çocuklarının okullarda dini temelli ayrımcılığa halen maruz kaldığının, DKAB dersinden muaf olabilmelerine karşın uygulamada sorun yaşandığının altını çizdi. Muzaffer İris (MEZODER-Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği) ve Tuma Çelik (Süryani Dernekleri Federasyonu) Süryani toplumunun kendi anadillerinde eğitim haklarını kullanma talebini ve uygulamada neler olduğunu anlattı, okullarda Süryani ailelerin çocuklarının maruz kaldığı dini temelli ayrımcılığa ilişkin örnekleri aktardı. Sami Tan (İstanbul Kürt Enstitüsü) anadil temelli çokdilli eğitimin Türkiye gibi farklı anadilleri olan toplumların birlikte yaşadığı ülkelerde kaçınılmaz olduğunu, bugün Türkiye eğitim sisteminin halen 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hüküm süren siyasi refleks, zihniyet ve sadece belli bir toplumsal grubun kültürel, sosyoekonomik çıkarlarını güden bir ideolojik yaklaşımla gerekçelendirilerek sürdürüldüğünü, Türkiye toplumunda demokrasi talebinin arttığını, o nedenle Tevhid-i Tedrisat anlayışının terk edilmesi gerektiğini söyledi. Adnan Avcı Bucaklişi (Laz Enstitüsü) Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın en önemli işlevini özetledi. Türkiye'de anadili Türkçeden farklı olan toplumların eğitim sisteminde yaşadığı sorunların benzerliğini idrak etmelerinin sağlandığını vurgulayan Avcı, Lazların ve Lazca eğitimin sorunlarını Kürtlerin öğrendiğini, Çerkes dillerinin sorunlarını ve çözüm pratiklerini Lazların öğrendiğini belirtti. Turan Şallı (Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği), Hacer Foggo (ROMFO-Roman Hakları Forumu), Elmas Arus ve Hatice Çetinkaya (Sıfır Ayrımcılık Derneği) Edirne, İzmir, İstanbul başta olmak üzere Roman ailelerin çocuklarının okul ortamında yaşadığı ayrımcılığı anlatarak, Roman çocukların eğitime erişimde eşitsiz durumda olduğunu, kentsel dönüşüm projelerinin Roman çocuklarının okullaşma ve okula devamlılığını olumsuz etkilediğini ve Rehabilitasyon Araştırma Merkezlerinin (RAM) kuruluş amaçlarının dışına çıkan bir işlev üstlendiklerini aktardılar; RAM raporu verilen Roman çocukların, zihinsel engeli ve öğrenme güçlüğü olmadığı halde özel eğitim sınıflarına yerleştirildiğini, RAM raporu olan öğrencinin ailesine yapılan aylık devlet yardımının aslında uygulamada istismar edildiğini örneklerle açıkladılar.

Panelin ikinci bölümü, eğitim sisteminde ayrımcılıkla mücadelede sivil toplumun rolü, izleme çalışmalarının nasıl sürdürülebileceği, STK'lardan oluşan mevcut Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın proje sonrasında nasıl sürdürülebileceği konularında bir "forum" biçimindeydi. Gülay Kayacan'ın

kolaylaştırıcılığında yürütülen tartışmada, salonda bulunan yaklaşık elli katılımcının çoğu söz alarak değerlendirmede bulundu. Eğitimde ayrımcılığın izlenmesinde sivil toplumun rolünün ne olması gerektiği konusunda yapılan değerlendirmelerde öne çıkan öneriler şunlardı:

- Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın genişleyerek sürdürülmesi, ağın çalışmalarının ağ bileşenlerinin kendi insan ve mali kaynakları üzerinden sürdürülmeye çalışılması ve proje süresiyle sınırlandırılmaması, ağ bileşenlerinin her birinin nöbetleşe sekreterya işlerini yüklenmesi.
- Mevcut İzleme Ağı'nda olmayan Pomaklar, Araplar, Nusayriler vb. toplulukların sivil toplum kuruluşları temsilcilerinin ağa davet edilmesi.
- Hak temelli çalışma yürüten STK'ların yanı sıra Türkiye eğitim sisteminin iyileştirilmesine ilişkin çalışma yürüten sivil toplum örgütleri, üniversiteye bağlı araştırma enstitüleri ve eğitim sendikalarının da davet edilmesiyle İzleme Ağı'nın genişletilmesi.
- Sivil toplum örgütlerinin bir araya gelerek, her yıl sivil eğitim şurası düzenlemesi, ilk sivil eğitim şurasını Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nın düzenlemesi. Tevhid-i Tedrisat'tan, anadil temelli çokdilli eğitim modellerine, mevcut eğitim sistemindeki müfredat ve ders kitaplarının tekçi, özcü, eleştirel düşünmeyi engelleyici yapı ve içeriğine kadar pek çok konunun sivil eğitim şuralarında sivil toplum örgütleri temsilcileri, uzmanlar, akademisyenler, veliler, öğrenciler ve eğitim emekçileri tarafından tartışılmasına ilişkin zeminin ivedilikle oluşturulması.

TRABZON MEBUSU HAFIZ MEHMED EMİN BEY'İN TANIKLIĞI

Meclis-i Mebusan'ın 4 Kasım 1918 tarihli oturumunun 3. celsesinde, Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidis Efendi'nin sabık hükümetin bazı icraatları hakkındaki sekiz soruluk takririnin tartışılması sırasında söz alan Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Emin Bey şöyle konuşmuştu: "... Amma Emanuelidis Efendi takririnde sırf Ermeni oldukları için bir milyon çocuk ve kadının öldürüldüğünden ve beş yüz elli bin Rumun itlaf edildiğinden ve iki yüz elli bin bu kadar Rumun tehcir edildiğinden bahsetti.

Bendeniz bundan evvel kabineye beyan-ı itimad esnasında memlekette vukua gelen bilcümle cerâimin (suçun) tahkiki ile faillerin tecziye edilmelerini (cezalandırılmalarını) Hükümet vaad etmedikçe beyan-ı itimad (güven belirtmeyeceğimi) söylemiştim. Evet, hakikaten memlekette vukua gelen cerâimin tahkiki ile faillerin tecziye edilmesi kanun-u adalet iktizasındadır (adaletin kanunu gereğidir) ve bunu Meclis ve millet kâmilen arzu eder. Fakat meseleyi tedkik ederken yalnız şunu rica ederim ki haksızlığı derecesinden fazla göstermeyelim. Çünkü haksızlık fazla gösterildikçe yine haksızlık olur. (...) Ben Emanuelidis Efendiyi burada pek mubalağakâr gördüm ve meselenin esasından biraz inhiraf etmiş (uzaklaşmış) bulunduğunu anladım. Evet efendim, bizim memurlarımızın birçok Ermeni çoluk ve çocukları kestiklerini ben de söylüyorum. Ve malları da yağma edildi. Fakat bunun bir iptidası (öncesi) var. Şurada bulunan bütün Ermeni rüfeka (arkadaşlar) ile beraber vakti ile bendeniz Muş'ta bulunduğum esnada da müdde-i umumiliğim (savcılığım) esnasında vakıf olduğum birçok hakayık (hakikatler) dolayısı ile sizi biraz taciz etmek istiyorum. Fakat mesele mühimdir. Bugün bir ithamname karşısında bulunuyoruz. Bendeniz biraz müdafaa etmek istiyorum. Emanuelidis Efendi diyorlar ki: Bir milyon çoluk çocuk kesildi, demek ki yalnız bir milyon kadın ile çoluk çocuğa aittir. Şu halde ondan çıkar ki erkekler hariç. La-akal (en az) beş yüz bin de bunlar da var. Şu halde katl edilenlerin miktarı cem'an (toplam) bir milyon beş yüz bine çıkar. Çünkü o bir milyonu yalnız erkekler ile kadınlara hasrediyor.

Bendeniz 1323'te (1907) Muş müdde-i umumisi (savcısı) iken 'Zaven' isminde bir Ermeni Komitecisi vuruldu. Bunun üzerinde bazı evrak çıktı. (...) Diyorlardı ki: Van İngiliz Konsolosu Mister bilmem kimin bir raporu var. Bu raporda bütün burada bulunan Ermenilerin adedini 1.200.000 kişi göstermişti. (...) Van İngiliz Konsolosunun yazdığı raporun, Ermenilerin miktarının katlini (muhtemelen yanlış deşifre, "katledilenlerin miktarını" demek istiyor olmalı) değil, mümkün olduğu kadar kesretini (fazlasını) göstermek sureti ile yazılmış olduğu daha ziyade muhtemeldir. Şimdi geçende işittiğine göre, burada bulunan Ermeni murahhasları da iki yüz bin, üç yüz bin Ermeninin Kafkasya'ya hicret etmiş olduklarını söylüyordu. Memleketimizde zannederim elyevm dört yüz bin, beş yüz bin Ermeni vardır. Şimdi şu aradaki tefazul (fark) ne miktar ise, telef edilmiş, katledilmiş ve malları da yağma edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Ben de istiyorum ve talep ediyorum ki bunu yapanlar tecziye edilsinler (cezalandırılsınlar). Fakat bu, böyle iken sırf Ermeni olduklarından dolayı kesilmişlerdir yolunda Emanuelidis Efendi tarafından vuku bulan beyanatı ben kabul edemediğim gibi, zannederim, Ermeni arkadaşlarım da bunun böyle olduğunu kabul etmezler."

(Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi'nin "Ne için kesilmişlerdir?" sorusu üzerine Mehmed Emin Bey "İzah edeceğim Artin Efendi. Mesele, Ermeni oldukları için kesilmişlerdir yolunda değildir" demiş, ancak hem oturum başkanı Hüseyin Cahit Bey'in, hem Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi'nin "Meseleyi yeniden deşmeyelim", Artin Efendi'nin de "Yaraları tazelemeyelim," demesi üzerine sadece Emanuelidis Efendi'nin abartılı konuşmasına dikkat çektiğini, yoksa suç işleyenlerin cezalandırılmasından yana olduğunu tekrarlayarak Türklere yönelik Rum mezalimiyle devam etmişti.

Hafız Mehmed Emin Bey konu hakkında ikinci kez 11 Aralık 1918 tarihli oturumun 1. celsesinde konuştu. Bu sefer biraz daha açık sözlüydü. Örneğin şunları söylemekten çekinmemişti: "Ordu kazasında bir kaymakam vardı. Ermenileri kayığa doldurarak Samsun'a göndermek bahanesi ile denize döktürdü. Vali Cemal Azmi'nin aynı muameleyi yaptığını işittim. Oraya kadar gidemedim. Ordu kazasından dönmeye mecbur oldum. Buraya gelir gelmez meşhudatımı (gördüklerimi) Dahiliye Nazırına söyledim. O vakit müfettiş gönderdiler ve kaymakamı azil ettiler. Tümünü muhakemeye aldılar. Fakat vali hakkında bir şey yaptıramadım. Belki üç sene uğraştım fakat olmadı. Fakat orada, bu meselede alakadar olanlar, vali ve dediğim gibi kaymakam ve belki üç, beş kişiden ibarettir."

Mehmed Hafız Bey bundan sonra, birkaç kendini bilmez yüzünden bütün Trabzon halkını suçlamanın kabul edilemez olduğunu söyleyerek konuyu yine Rum eşkıyasının Türklere yaptığı mezalime getirecekti.

· Ayşe Hür'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

HAYAL PERDESİNDE BATI ETKİSİ VE ULUSLAŞMA

Neue Wiener Diwan'ın Viyana'da düzenlediği kış konuşmalarının ilkinin konusu "Hayal Perdesinde Uluslaşma" idi. Viyana Belediyesi Kültür Dairesi'nin katkılarıyla düzenlenen etkinliğin 14 Ekim 2015'teki konukları, aynı konuda Viyana Üniversitesi'nin değişik bölümlerinde doktora çalışmalarına devam eden Ahmet Akşit ve Peri Efe oldu.



Hayal perdesindeki Batı etkisine Karagöz'ün tarihini araştırarak bakan Akşit, konuşmasında bu sürecin Teodor Kasap'ın *Hayal* dergisinde yazdığı Karagöz-Hacivat muhavereleriyle başladığını anlattı. Bu muhaverelerin hem Kasap'ın Karagöz'ün ıslahı için önerdiği çözümlere bir örnek oluşturduğunu, hem de bu yolla muhaverelerin gündelik siyaset ve günlük yaşam sorunlarını tartışma alanı olarak kullanıldığını belirtti. Teodor Kasap'ın muhaverelerinin Karagöz'ün sahip olduğu temel özellikler açısından –mizah, siyasi taşlama, müstehcenlik– ne gibi kayıplara yol açtığından da bahseden Akşit, Kasap'la başlayan sürecin giderek *Karagöz* gazetesindeki Karagöz ve Hacivat tiplerinin geleneğe aykırı bir şekilde didaktik ve devlet yanlısı bir tutumla bezendiklerini o dönem gazetede yer alan karikatürlerle de destekleyerek gösterdi; bu karikatürlerde Karagöz ve Hacivat devletin uygulamalarına alkış tutan figürlere dönüşmüştü. Akşit konuşmasını İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Karagöz'ü diriltme ve devlet ideolojisini yayma aracı olarak kullanma denemelerini de bu sürecin son halkası olarak gördüğünü belirterek bitirdi.

Peri Efe ise aynı süreci Yunan gölge tiyatrosu Karagiozis açısından anlattı. Konuşmasına Karagiozis'in Atina'da hangi toplumsal sınıflar tarafından seyredilip korunduğunu, hangi toplumsal sınıflar tarafından da itilip kakıldığını anlatarak başlayan Efe, okumuş yazmış elit kesimlerle halk kesimi arasındaki bu konuda –müzik, resim alanlarında da– ortaya çıkan gerilimin Karagiozis'in gelişimini etkilediğinden ve bunun sonucunda oluşan sıkışma süreçlerinde hayalilerin bulduğu çözümlerden, böylece bir zamanlar Doğu tiyatrosu olarak aşağılanan Karagiozis'in nasıl bir süreç sonunda Yunan halkının ruhunu ortaya koyan saf bir sanata, bir zamanların aşağılanan Karagiozisçisinin de nasıl bir saf halk sanatçısına dönüştüğünden bahsetti.





Gelen sorular üzerine konuşmacılar, Osmanlı'da ve Cumhuriyet döneminde aydınların ve devletin Batılılaşma ve uluslaşma mesajlarını neden örneğin Hacivat değil de Karagöz üzerinden vermeyi tercih ettikleri, Karagöz imgesinin halka ulaşmak açısından nasıl bir kolaylık sağladığı üzerinde durdular.

"Hayal Perdesinde Uluslaşma" konusunun hem Karagöz hem de Karagiozis açısından bu şekilde arka arkaya sunulması dinleyici için hem her iki oyunun tekniklerini ve içeriklerini hem de uluslaşma sürecinde nasıl yer aldıklarını karşılaştırma olanağı vermesi açısından önemli oldu.

"DOĞU AKDENİZ'DE OSMANLI GEÇMİŞİNİ HATIRLAMAK"

Yunanistan İstanbul Başkonsolosluğu, Yunanistan Ulusal Araştırma Enstitüsü Osmanlı Araştırmaları Programı ve Orient-Institut İstanbul işbirliğiyle Sismanoglio Megaro binasında "Doğu Akdeniz'de Osmanlı Geçmişini Hatırlamak" başlıklı bir konuşmalar dizisi düzenliyor.



Ekim 2015-Mayıs 2016 eğitim öğretim döneminde Sismanoglio Megaro'da Evangelia Balta (Program of Ottoman Studies, National Hellenic Research Foundation, Athens) ile Richard Wittmann'ın (Orient-Institut İstanbul) birlikte düzenleyeceği konferans dizisi, Doğu Akdeniz bölgesindeki günümüz sakinlerinin ortak geçmişlerinin çeşitli yönlerine ışık tutmayı amaçlıyor. Yapılacak etkinlikler, hâkim tarihyazımının standart kurallarının dışına çıkmayı, kişisel ve resmi yazılı kaynakların yanı sıra görsel ve sanatsal ifade biçimlerini de araştırma sürecine dahil ederek, geniş bir coğrafi alanda 20. yüzyılın ilk otuz yılındaki derin siyasi değişikliklere eşlik eden kopuşlara ve sürekliliklere bir ışık tutma denemesi olmayı hedefliyor.

Konferanslarda Doğu Akdeniz bölgesinin zengin etnik ve kültürel çeşitliliğini araştıran ve farklı akademik disiplinlerden gelen uluslararası araştırmacıların çalışmaları tanıtılacak. Bu çerçevede Osmanlı dönemine ait hatıraların nasıl tasvir edildiği, geniş bir kaynaklar yelpazesi üzerinden tartışmaya açılacak. Buna ilaveten bölge sakinlerinin kişisel tanıklıklarından ve yerel edebiyattan faydalanacak olan konuşmacılar, bu hatıraların popüler müzik, sinema, fotoğraf ve mutfak alanında nasıl ifade edildiğini tartışacak.



Konferans Programı

26 Ekim 2015 19.00
Sinan Kuneralp: "Tanzimat ve Tanzimat Sonrası Dönemlerde Rum Asıllı Osmanlı Diplomatlarının Günce, Anı ve Yazışmaları"
Maria-Christina Chatziloannou: "Osmanlı İmparatorluğu'na Tanıklıklar; 19. Yüzyılda Yunan Ticaret Ağları Örneği"

18 Kasım 2015 19.00
Eleutheria Zei: "Tarihte Görünmez Kentler: Girit, 19-20. Yüzyıllar"
Heath Lowry: "Osmanlı Son Döneminde Serez'deki Yaşama Özgün Bir Bakış: Mehmet Esad Serezli'nin Anıları"

9 Aralık 2015 19.00
Edhem Eldem: "Osmanlı Fotoğrafçılığında Yerel Boyutun Peşinde"
Karl Kaser: "Hatıraları Oluşturma: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Fotoğrafçılık"

12 Ocak 2016 19.00
Marianna Yerasimou: "Kurabiye Zamanı ya da Geçmiş Zamanların Kurabiyeleri"
Takuhi Tovmasyan: "Topik Zamanı"

16 Şubat 2016 19.00
Okan Murat Öztürk: "Distopyanın Musikisinden, Ütopyanın Müziğine: Erken Cumhuriyet Kadrolarının 'Geçmiş Musiki' Kurguları"
Ioannis Zelepos: "(Kayıp) Vatan ve Oryantalizm Arasında-20. Yüzyıl Yunan Halk Şarkılarında Osmanlı Şehirleri"

15 Mart 2016 19.00
Vassilios Colonas: "'Yeni Şehir Güzeldir'. Selanik Hamidiye Mahallesinin Tasviri (1885-1912)"
Rena Molho: "Dr. Meir Yoel'in Anıları: 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Selanik'inde Sosyal Değişimin Otobiyografik Bir Hikâyesi"

19 Nisan 2016 19.00
Ourania Polycandrioti: "Geç Osmanlı dönemi İskenderiye: Hikâyeler, Hatıralar ve Edebi Tasvirler"
Malek Sharif: "Son Dönem Osmanlı Beyrut'unu Hatırlamak: Hatıralar ve Hikâyeler"

24 Mayıs 2016 19.00
Nezih Erdoğan: "Osmanlı Geçmişini Hatırlayamamak: Türk Sinemasında Tarihyazımının Sorunları"
Yannis Papadopoulos: "Yunan Sinemasında Anadolu Yansımaları"

HABERLER

"TÜRKİYE EĞİTİM SİSTEMİNDE AYRIMCILIK" PANELİ DÜZENLENDİ

17 Ekim 2015 Cumartesi günü Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği'nde "Türkiye Eğitim Sisteminde Ayrımcılık" başlıklı bir panel düzenlendi. Tarih Vakfı ve Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG) ortaklığında Avrupa Birliği'nin mali desteğiyle yürütülen Türkiye'de Formel Eğitim Sisteminde Eşitliğin İzlenmesi adlı proje kapsamında, Türkiye eğitim sisteminde renk, etnik köken, dil, din ve inanç temelli ayrımcılıkları ortaya koymayı amaçlayan bir rapor hazırlandı. Rapor projenin kapsamına uygun olarak renk, etnik köken, dil, din ve inanç temelinde öğrencilere yönelik olarak gerçekleşen ayrımcılığı ele alıyor.

Türkiye'de yaşayan etnik, dini ve dilsel toplulukların eğitim sisteminde maruz kaldıkları ayrımcı muameleleri izleyerek raporlanmasını ve ağ bileşenlerinin bu konuda donanımlarını güçlendirmesiyle yerel ve uluslararası düzeyde savunma kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen projenin devamı olarak düzenlenen panelde, araştırma kapsamında elde edilen bilgiler, bulgular ve sonuçlara yönelik çözüm önerileri tartışıldı.

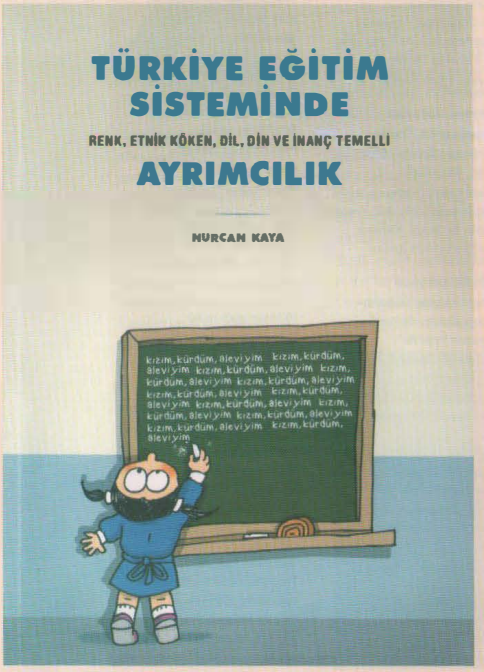
Eğitim Sisteminde Ayrımcılığı İzleme Ağı'nda yer alan kuruluşlar şunlar: Kafkas Dernekleri Federasyonu (KAFFED), Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Süryani Dernekler Federasyonu (SUDEF), Mezopotamya Kültür ve Dayanışma Derneği (Mezoder), Laz Enstitüsü, İstanbul Kürt Enstitüsü, Mersin Ayrımcılıkla Mücadele Platformu, Protestan Kiliseler Derneği, Sıfır Ayrımcılık Derneği, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Roman Hakları Forumu (ROMFO), Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği, İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlumder), Göç Vakfı, Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, Mardin Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen), Uluslararası Azınlık Hakları Grubu, Tarih Vakfı.

TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI DEVAM EDİYOR

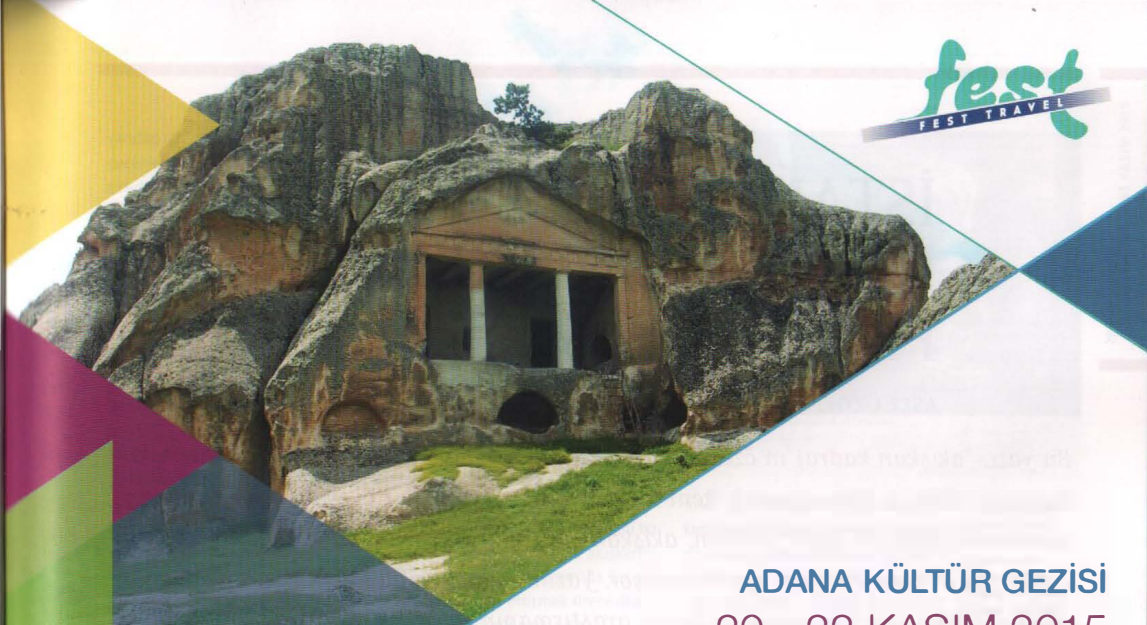
Tarih Vakfı'nda Bahar 2015 döneminden itibaren başlatılmış olan bu tartışma dizisi, mevcut çalışmaları bir başka düzleme taşımayı hedefleyerek, "Toplumsal cinsiyet kavramı Osmanlı ve Türkiye özelinde analitik ve eleştirel bir kategori olarak nasıl ele alınabilir?", "Toplumsal cinsiyet tarihçiliği Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarih yazımına nasıl katkı yapabilir?", "Toplumsal cinsiyet tarihçiliği yapmak mümkün müdür?" gibi sorulara cevap aramayı amaçlıyor.

Güz döneminin ilk etkinliği İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Tuba Demirci Yılmaz'ın "Siyasallaşmış Anneliğin Sınırlarında: 1970'ler ve 1990'lar Türkiyesi'nde Annelerin İnsan Hakları Aktivizmi" başlıklı sunumu oldu.

22 Ekim 2015 Perşembe günü Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasında düzenlenen etkinlikte Tuba Demirci Yılmaz, 12 Eylül 1980 askeri darbesini takiben artan kitlesel tutuklamalar, zorla kaybedilmeler ve işkence vakaları sonucu, kaybedilen ve tutuklanan yakınlarını kamuoyu önünde savunan ve arayan anneler ve eşleri gündeme getirdi. Bu çerçevede Leman Fırtına, Nebahat Akkoç ve Hüda Kaya gibi, hak savunuculukları esnasında çok güçlü bir ahlaki-annelik söylemi kullanmaksızın, alternatif kadın siyasi özne olma durumunun simgesi haline gelen üç önemli kadın insan hakları aktivistinin yaşam öyküsüne ve siyasi eylemlerine odaklandı. Yılmaz, söz konusu üç kadının 1990'lardaki aktivizm seyrinde anneliği hangi sıradışı biçimlerde yeniden ele aldığı üzerinde durdu.







fest
FEST TRAVEL

ADANA KÜLTÜR GEZİSİ
20 - 22 KASIM 2015

HATAY KÜLTÜR VE LEZZET DURAKLARI
20 - 22 KASIM 2015

TRAIANUS'UN TOPRAKLARI - GAZİPAŞA
21 - 22 KASIM 2015

TREN İLE ESKİŞEHİR GEZİSİ
21 - 22 KASIM 2015

MİDAS ÜLKESİ FRİGYA
27 - 29 KASIM 2015

ÇATALCA
21 KASIM CUMARTESİ

EDİRNE FOTOĞRAF GEZİSİ
5 ARALIK CUMARTESİ



FEST Travel
YURTİÇİ
ROTALARI

www.festtravel.com yurtici@festtravel.com 0212 216 10 36/37
facebook.com/festtravelseyahatacentasi twitter.com/festtravel instagram.com/festtravel

İSTANBUL VE BOĞAZ KIYILARININ AKIŞKAN PANORAMASI*

ASLI ÖZGEN TUNCER

Bu yazı, "akışkan kadraj"ın özellikle İstanbul'un sinematik imgesini oluşturmaktaki kuvvetli rolünün altını çizerek, kent mekânının sinematik bir öğeye tercüme edilmesi üzerine düşünüyor. Diğer yandan, akışkan kadrajların sinema öncesindeki estetik öncüllerinin peşine düşme amacı taşıyor. Yazının kapsamına giremeyen ancak akışkan kadrajların estetik öncüllerini araştırmanın elzem noktalarından biri olarak, sinema tarihinin az bilinen ve zor keşfedilen köşelerine uzanmak gerektiğini de burada not düşelim.

1915 civarı çekildiği düşünülen "In Turkije"de kamera, tıpkı Promio'nun 1896'da yaptığı gibi, Galata Köprüsü boyunca Haliç'te ilerler.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden

İstanbul'un ilk filme alınışının, sinematografı icat eden Lumière kardeşlerin Ortadoğu'ya gönderdikleri operatör Alexandre Promio tarafından 1896 yılında gerçekleştirildiği biliniyor.[1] Fransa'da fotoğrafçılık yapan ve fotoğraf malzemeleri üreten iki kardeş Auguste ve Louis Lumière'in 1895'te nihai haline kavuşturduğu sinematograf 17 metre uzunluğunda film şeridine hem kayıt yapabiliyor, hem çekilmiş filmi banyo edebiliyor, hem de banyo edilmiş filmi bir ışık kaynağı yardımıyla duvara yansıtarak kalabalık bir kitleye gösterebiliyordu. Hafif ve çok işlevli olması sayesinde kolaylıkla taşınabilen sinematograf, elle çevrilen bir manivelayla işlediği için de sokaklarda, kalabalık mekânlarda, toplumsal olaylarda ve uzak coğrafyalarda çekim yapılmasını mümkün kılmıştı. Lumière kardeşler, hâlihazırda dünyanın çeşitli kentlerinde bulunan fotoğraf malzemesi temsilciliklerinden birer operatör görevlendirmelerini talep etmiş ve dünyanın dört bir yanından gündelik hayatın filme alınmasını salık vermişlerdi. Promio da kendisinden önceki seyyahların izinden İstanbul'a gelmişti. Sinemanın seyahatle arasındaki bağ, daha ilk zamanlarından beri sağlam bir bağdı.



Daha doğru ifade etmek gerekirse, sinemayı 19. yüzyılda mekân ve zaman algısını değiştiren teknolojik icatlardan bağımsız düşünmek imkânsızdır: Trenler, buharlı gemiler, bisikletler, asansörler, yürüyen platformlar, hızlanan tramvaylar ve daha sonraları otomobiller ve hatta uçaklar, yeni görme biçimlerini de doğurur. Mekân ve zaman algısını değiştirme gücüne sahip bir sanat olarak sinema, bu yeni görme biçimlerinin gerek hayata geçirildiği gerek sınandığı gerekse sınırlara itilerek estetik deneyselliğin üretildiği bir mecra olur. İnsan gözünün göremediğini gösterdiği için gerçekliğe yakınlığı övülürken, bir

yandan da algıyı şekillendirmedeki gücü keşfedilir (Örneğin, istasyona girerken aslında yavaşlamakta olan bir trenin, kameraya yaklaştıkça lens etkisi nedeniyle birden orantısız bir biçimde büyüdüğü, böylelikle giderek hızlandığı hissi yarattığı, seyircileri paniğe sürükleyebilecek güce sahip olduğu ortaya çıkar). Bir mekânı deneyimletmek veya bir olayı arşivlemek gibi saiklerin yanında Lumière kardeşler, modernitenin getirdiği yeni perspektifleri yani görüş açılarını da sinema estetiğini şekillendirmede birer ilham kaynağı olarak kullanır: Lumière kataloğundaki filmlerde, önceleri sabit kadraj içinde maksimum hareketin yer almasını amaçlayan bir estetik gaye göze çarpar; daha sonralarıysa, kamerayı trenin üzerine, geminin üzerine, asansörün üzerine yerleştirerek hareketli perspektifin imkânlarının keşfe çıkıldığı görülür.

İstanbul'un sinema tarihindeki bilinen ilk görüntüleri de bu bağlama oturmaktadır. Yani bir mekânı deneyimletmek gayesiyle, yeni bir sanat olan sinemanın estetik sınırlarının zorlandığı, kent mekânının bizzat sinematik bir öğe üretilmesine vesile olduğu bir andır İstanbul'un ilk filme alınışı. Ancak bu kadarla da değil; İstanbul'un ilk filme alınışı, Lumière'lerin sanatına sinen modern temaşa kültürünün köklerine doğru uzanan bir yolculuğu da mümkün kılmaktadır.

Bu yeni icadın imkânları üzerine düşünen ve deneyler gerçekleştiren bir operatör olan Promio, İstanbul'u sular üzerinden, Haliç'ten filme almıştır. Haliç boyunca ilerleyen bir kayığa binerek şehrin sular üzerinden kaydettiği görüntüleriyle Promio, tarihteki ilk "kaydırma plan"lardan birini gerçekleştirmiş olur.[2] Bazı kaynaklara göre, bundan kısa bir süre önce Venedik'teki Büyük Kanal üzerinde ilerleyen bir gondoldan da benzer bir kaydırma plan gerçekleştirmiştir. İki kentin de ortasındaki bu derin ve geniş suyolunun akışkanlığı,[3] Promio'ya kamerasını da bu sular gibi hareket ettirmek üzere ilham vermiş gibi görünmektedir.

İstanbul özelinde, kentin sular üzerinde akan hareketli bir perspektifle kayda alınması daha sonraları birçok filmde yankılanacaktır. Örneğin, 1960'larda İstanbul'u ziyaret eden Fransız belgeselci Maurice Pialat, Lütfi Akad asistanlığında İstanbul'da ilk uzun metrajını çeken Alain Robbe-Grillet, Atıf Yılmaz ve daha niceleriniin filmlerinde Boğaziçi veya Haliç üzerinden akıp giden bir kayıktan kentin kıyıları temaşa edilir. Tüm bu uzun kaydırma planların bir ortak özelliği vardır. Su üzerinde çekilmenin getirdiği bir "akışkan"lığa sahip-



Auguste Marie Louis Nicolas Lumière (1862, Besançon, Fransa-1954, Lyon) ile Louis Jean Lumière (1864, Besançon, Fransa-1948, Bandol), ilk film yapımcıları arasındadırlar.

tirler. Bu planlarda suyun usul veya kimi zaman hırçın hareketi, kadraja girip çıkan görüntülerin de estetiğini belirler. Bir diğer unsur da, kadrajdaki görüntünün de tıpkı kameranın altından akan sular gibi akıp gitmesidir. Hareket halindeki perspektifin beraberinde getirdiği yeni bir zaman rejimi ve mekân algısı sinemada kendine kuvvetli bir yer edinir. Ancak burada ayırt edici olan, suyun en belirleyici öğe olmasıdır. Tüm bunlar ışığında, kenti ortadan ikiye bölen suların hareketinin sinematik hareket tercüme edilmesiyle doğan bu estetik öğeyi "akışkan kadraj" olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Bu yazı, akışkan kadrajın özellikle İstanbul'un sinematik imgesini oluşturmaktaki kuvvetli rolünün altını çizerek, kent mekânının sinematik bir öğeye tercüme edilmesi üzerine



Tophane'nin Boğaz'dan görünüşü. Antoine Ignace Melling (1763-1831).



Yedikule surları ve Marmara'dan İstanbul.

Jean Baptiste Hilair, Lienard, Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, c. 2, Paris, 1782-1822.

düşünüyor. Diğer yandan, akışkan kadrajların sinema öncesindeki estetik öncüllerinin peşine düşme amacı taşıyor.

HAREKET HÂLİNDE SEYİR: TEMAŞA

Modernitenin getirdiği yeni görme biçimlerini karakterize eden önemli bir özellik, "hareket" mefhumuyla kurduğu ilişkiydi: Hareketi kusursuz bir şekilde temsil etmek yeni kayıt araçlarıyla mümkün hâle gelmiş, diğer yandan Rönesans perspektifinin merkezi, her şeye hâkim, sabit perspektifinin yerini hareket hâlinde olan öznenin izafi perspektifleri almıştı. Görme ve modernite üzerine kitabı *Techniques of the Observer*'da Jonathan Crary, 19. yüzyıl başlarında klasik görme biçimlerinde yaşanan kırılmanın, imajlardaki ve sanat eserlerindeki görsel bir değişim veya temsil konvansiyonlarındaki bir kırılmadan çok daha fazlasını içerdiğini belirtir. Crary'ye göre, görme biçimlerindeki bu kırılma hem öznenin üretimsel, bilişsel ve arzu kapasitelerini türlü şekillerde değiştiren toplumsal pratiklerin hem de bilginin kapsamlı bir yeniden tasnifinden ayrı düşünülemez.[4]

Sinemanın seyahat kültürüyle arasındaki bağ da bu yeni doğan görme/izleme/bakış biçiminden, onun tetiklediği değişime meyilli öznelikten, bunların temelini oluşturan hareket övgüsünden bağımsız değildir. Walter Benjamin'in *Pasajlar* projesine ilham olan Paris pasajları, bu bağın en net ifade bulduğu mekânlardandır. Anne Freidberg, sinema ile postmodernitenin nüvelerini merceğe aldığı kitabı *Window Shopping*'de, "hareket halindeki özne"ye yönelik inşa edilen mekânlar olan pasajlarda her zaman bir "panorama" yahut "diorama" bulunduğunun altını çizer.[5] Bir bakıma sinemanın öncülleri olan bu eğlencelik mekânlarda genellikle, ziyaretçileri bir kentin ünlü bir meydanında veya ünlü bir anıtının önünde yahut hayranlık uyandıran bir pastoral manzaranın içinde hissettirecek büyük boy resimler yer alırdı. Ziyaretçiler böylelikle bir adımda Paris'e, Londra'ya, New York'a, Alpler'in bir noktasına yahut Lake District'e gidebilirdi. Benjamin, Paris'te pasajların yaygınlaşmasının panoramaların yaygınlaşmasıyla aynı döneme rast geldiğini not düşer. Mekân algısıyla ve zaman algısıyla oynayan, ziyaretçileri bir anda başka bir zamana ve başka bir mekâna sevk eden panoramalar, Benjamin'e göre hem fotoğraf sanatına hem de sessiz ve sesli sinemaya zemin hazırlamıştır. Lumière'lere gelindiğinde, sinematografla çekilen görüntülerde de kentlerin en ışlek caddelerinin veya meydanlarının, anıtsal binalarının, tarihi veya doğal güzelliklerinin yer alması bu kültürün uzantısıydı.

Walter Benjamin, panoramaların aynı zamanda yaşama dair yeni ortaya çıkan bir tavrın ifadesi olduğunu ileri sürer. Panoramalarda kent veya doğa bir manzaraya, bir "seyirlik"e, bir "temaşa"ya dönüşür.[6]

Tarihçi Cemal Kafadar, *Altyazı* aylık sinema dergisine verdiği bir söyleşide, İstanbul'a Haliç üzerinden bakmaktayken, kentin temaşa kültürüyle ilgili şöyle bir tespitte bulunuyordu:

"16. yüzyılda oluşan moderniteyi uzun vadede yoğuran, tanımlayan odakların bir özelliği de yeni bir temaşa kültürü yaratmaları ya da var olan temaşa sanatlarına yeni yorumlar getirmeleri: Karagöz var, meddah var, başka yerlerde başka sanatlar var. Ama madem mimariden bahsediyoruz, mimarideki temaşa unsurlarını da konuşmalıyız. Sinan için Süleymaniye bir temaşagâh, ama Süleymaniye'den de şehir bir temaşagâh. Buraya yürürken insan bir sürü sürprizli, oyunbaz perspektiften bir temaşa zevki alacak. Sadece Pera'dan bakan bir yabancı ya da denizden şehre giren bir ziyaretçi için değil, şehirde yürüyen her insan için de bir temaşa zevki yaratma anlayışıyla düşünülmüş."[7]

Kafadar'ın burada kentlilerin gündelik yaşamlarındaki yürüyüşlerinden alacakları seyir zevkinden bahsederken, "seyir" ve "gezinti" arasında kurduğu sıkı bağ temaşa kelimesinin kendisinde de mevcut. Arapçadan dilimize gelen "temaşa" kelimesi seyretme, bakma, gözetleme gibi anlamlarının yanında, "yürüyüş" kelimesiyle de akrabadır ve "gezinti" anlamı taşır; dolayısıyla, hareket ve seyrin temaşaya mündemiç olduğu söylenebilir. Bir diğer deyişle temaşa, hareket etmeyi (gezinti), hareket halindeyken seyretmeyi veya hareket halinde olanı seyretmeyi içerir. Kafadar'ın bu tespiti bize, modernitenin temaşa kültürünün, yani hareket halindeki öznenin görme biçimleri ve izafi perspektiften doğan yeni bilgi rejimlerinin köklerinin çok daha öncelere, 16. yüzyıla uzandığını hatırlatır: "Görmek ve görülmek dediğimiz, adı 19. yüzyılda konmuş olsa da, öncesinde adı konmamış olan modern bir zevk var" der Kafadar. İlginç bir biçimde, İstanbul'un sinemadaki imgesinin alametifarikası olan "akışkan kadraj"ın yahut Haliç veya Boğaz boyunca su üzerinden akan panoramik çekimlerin nüveleri de birkaç yüzyıl öncesine uzanmaktadır ve kentin "seyirlik"e dönüştüğü sinema öncesi akışkan kadrajlar azımsanmayacak kadar çok sayıdadır. Gerek tarihsel anlatımlar, gerek seyyahların nesirleri, gerekse resimlerde sinema öncesi bir tür sinematografik üslup göze çarpar.

KÖMÜRCİYAN'IN KAMERA ÖNCESİ KAMERASI

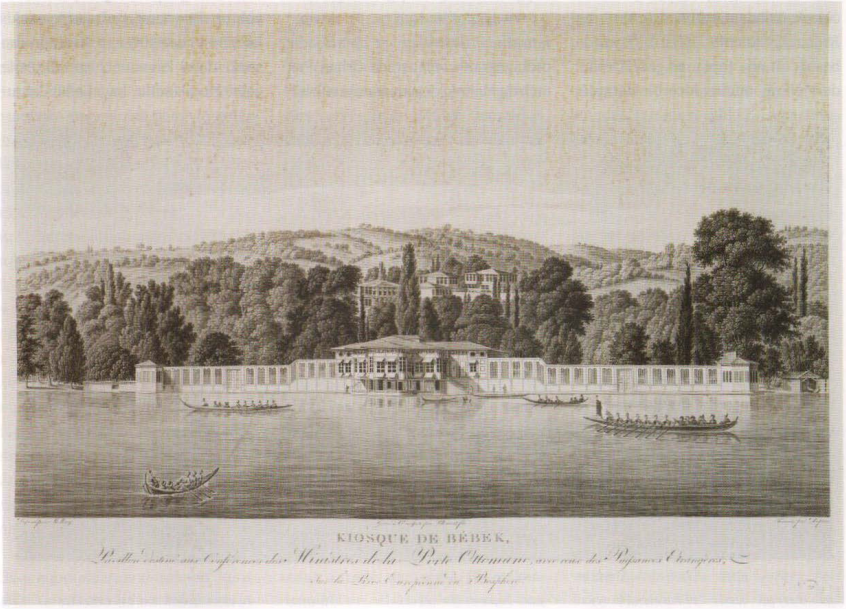
Akışkan kadrajın sinema öncesi öncüllerine uzanırken, ilk olarak yine Cemal Kafadar'ın yukarıdaki tespitinden hareketle aktardığı bir esere, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın *İstanbul Tarihi*'ne bakmak gerekiyor. *Altyazı*'nın hazırladığı *Resmi ve Resimli Türkiye Sinema Sözlüğü* için kaleme aldığı bir maddede Kafadar, Evliya Çelebi'nin çağdaşı olan seyyah Eremya Çelebi Kömürciyan'ın okurlarını Boğaz üzerinde bir kayık gezintisine çıkardığını, bu gezintinin sinematografik bir üslupla kurgulandığını yazar. "Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Kamera Öncesi Kamerası" başlıklı maddede şöyle belirtir Kafadar:

"*İstanbul Tarihi* adlı eserinde Yedikule'den başlıyor, kayığa bindiriyor okurunu. 'Buyrun, bir kayığa binelim' diyor. Kayıkla biraz açılıyor, 'şimdi şehre buradan bakalım' diyor. Ondan sonra bütün İstanbul tarihini kayıkta gezdirdiği o okurla konuşarak ve perspektiflerini biçimlendirerek yazıyor. Şöyle diyor: 'Garpta, şehrin son müntehası olan Yedikule görünmektedir. Kayıktan çıkmayalım. Sahili takiben şarka doğru yavaş yavaş ilerleyerek dikkatle etrafı temaşa edelim.'"[8]



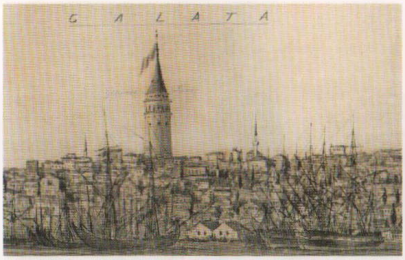
Antoine Ignace Melling (1763-1831), Fransız seyyah, mimar ve ressam. İstanbul'daki çeşitli yapıların inşa ve restorasyonunu üstlenmiş ve ayrıca İstanbul'un çeşitli semtlerinden manzaralar içeren gravürler yapmıştır.

Kafadar burada sinematografik kurguyu anımsatan bir anlatım görür. Kömürciyan'ın "bütün İstanbul tarihini kayıkta gezdirdiği o okurla konuşarak ve perspektiflerini biçim-



Bebek Köşkü. Antoine Ignace Melling (1763-1831).

lendirerek" yazdığını belirtir; yani "kamera öncesi bir kamera gezintisi" yaptığını öne sürer: "Pan yapıyor, duruyor, zum yapıyor. Çıkıyor, yeniden pan yapıyor ya da yakın plan uzak plan ayarları yapıyor." Kafadar'a göre bu, "temaşa zevkinin o dönem kültüründe nasıl içselleştirildiğinin bir göstergesi"dir.[9]



Montagu B. Dunn'un 1855 İstanbul Panoraması'ndan detay, Galata Kulesi. Dunn'un İngiliz donanmasında görevli olarak Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a geldiği ve 1855 tarihli panoramasını çizdiği biliniyor.

MELLING'İN MERKEZSİZ PERSPEKTİFİ

Eremya Çelebi'den yüz yıl kadar sonra ressam, mimar ve seyyah Antoine Ignace Melling'in, Haliç ve Boğaz kıyılarını müthiş bir titizlikle resmettiği gravürlerinin de benzer bir sinematografik gezinti tahayyülü barındırdığı söylenebilir. Rus elçisinin ekibiyle İstanbul'a gelen Melling, III. Selim hükümdarlığında saray mimarı olarak istihdam edilir. *İstanbul ve Boğaz Kıyılarına Pitoresk Seyahat* başlığı altında toplanan gravürlerinde Melling, müthiş ince bir detaycılıkla resmeder kenti. Resimlerinin en ayırt edilebilir özelliği, mekânların devasa genişliğidir: Bu manzaraların çoğunda, adeta diğer doğal veya yapısal detayların parçasıymış gibi duran insan figürleri, mekânın genişliğine kıyasla son derece küçük ve etkisizdir. Birer özne değil; tıpkı kayık, ağaç veya suyun kıvrımı gibi peyzajın bir parçasıdırlar. Mekân her zaman tüm içindekileri sarıp sarmalar, belirler, adeta her şeyi kıskacında tutar. Bu büyük tablolarda, resmin merkezini oluşturan ayrıcalıklı bir özne veya ayrıcalıklı bir bakış açısı pek yoktur; tabloların öznesi tüm kapsayıcılığıyla mekân, yani İstanbul ve Boğaz kıyılarıdır. Tıpkı bir filmin kamera arkasındaki gizli öznesi gibi, sadece Melling'in (yahut Melling'in perspektifinden bakan izleyicinin) bakışı, görüş alanı ve görüş açısı vardır bu resimlerde. Melling bu hayaletimsi varlığını da okuruna/izleyicisine hissettirmek istemektedir, zira her bir tabloyu hangi noktadan ve hangi yöne bakarak çizmiş olduğunu belirtir. Dolayısıyla, gravürlerin hepsine birden bakan izleyici, Melling'le birlikte Boğaz kıyılarında bir seyahate çıkmış olur. Sanki belli noktalarda durup, belli manzaraları fotoğraflamış yahut filme almış gibidirler.

İstanbul: Hatıralar ve Şehir adlı otobiyografik anlatısında Orhan Pamuk da Melling'de sinematografik bir üslup gördüğünü ifade eder. Şöyle yazar Pamuk:

"Melling'in İstanbul manzaralarının sanki bir merkezi yoktur (...) Kitabın sonunda yer alan bir haritada Melling, bu büyük 48 tablonun her birini İstanbul'un hangi köşesinden ve hangi açıyla görerek resmettiğini bir topograf kesinliğiyle işaretlemiştir, ama resimler tıpkı Çin ruloları gibi ya da kimi sinemaskop filmlerdeki kamera hareketleri gibi, görüntünün bir merkezi ve sonu olmadığı duygusu uyandırır bende."[10]

Melling'in boğaz manzaralarını, akışkan kadrajın sinema öncesi bir estetik öncülü olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Tıpkı Boğaz üzerinde kayan kameranın uzun plan kesintisiz çekimleri gibi, Melling'in Boğaz manzaraları da uzayıp gider. Pamuk'un yaptığı "merkezsizlik" vurgusu da bu resimlerde ayrıcalıklı bir özne veya bakış açısı bulunmayışını akla getirir. Bu özellik de, sinemadaki akışkan kadrajların yahut kesintisiz uzun plan çekimlerin bir ortak özelliğiyle örtüşmektedir: Bu çekimlerde sabit bir merkez yoktur; tüm manzaraya hâkim olma tatmini veren, engelsiz bir görüş alanı da yoktur. Tam tersi, kadrajın içindekiler sürekli değiştiği için, kadrajın dışı sanki daha kuvvetle hissedilir hâle gelir: Merak edilir, hayal edilir, arzu-

Deniz tarafından Topkapı Sarayı ve Haliç. Antoine Ignace Melling (1763-1831).



lanır, sahiplenilemez. Kadrajın içine girip çıkan her yeni öğeyle birlikte "bilgi" yeniden kurulur.

MERAK, HAYAL, ARZU: DOĞU'YA SEYAHAT

Early Modern Tales of Orient kitabını derleyen Kenneth Parker'a göre 1453'te İstanbul'un Müslüman Osmanlı'nın eline geçmesiyle birlikte Batılılar kente yoğun bir ilgi duymaya başlar.[11] Osmanlı medeniyetinin ve kültürünün tüm detaylarını öğrenmek için acil bir istek ve ihtiyaç hasıl olur. Hem Müslüman bilimcilerin yaptığı çalışmalara, örneğin gökbilim ve matematiğe, hem de İslam felsefesine merak duyulmaktadır. O dönem Cambridge ve Oxford gibi üniversitelerde de bu alanlarda çalışmalar yapılmaya başlanır. Özellikle İngiltere'de 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında Arapça ve Farsçadan çok sayıda çeviri yapılmış, bölgenin coğrafyasını ve kentlerini anlatan kozmografiler ve atlaslar hazırlanmıştı. Özellikle kozmografilerin ve atlasların üretiminde, gezginlerin notlarına veya gündelik yaşamdan detayları not ettikleri güncelerine güveniliyordu. Parker'a göre gezgin anlatılarının popülerleşmesi bu döneme rastlar. Doğu'ya seyahatin de gerek tematik gerek biçimsel birçok nüvesinin bu dönemde şekillendiği söylenebilir. 17. ve 18. yüzyılda, İstanbul'a çoğunlukla gemiyle gelen gezginler için "kente giriş" ve "kentle ilk karşılaşma", Boğaz kıyıları boyunca ilerleyen uzun ve usul bir yolculuktan ibaretti. Boğazın ve kıyılarının bu kadar çok anlatılması, tasvir edilmesi ve resmedilmesinin ardında, bu ilk karşılaşma veya giriş anının kuvvetli duygusal etkisinin yattığı tahmin edilebilir. Kente gelen gezginler, neredeyse bir seremoni gibi, uzun süren bu giriş anını tüm detaylarıyla anlatmak, hem mekân hem zaman duygusunu güçlü imgelerle tasvir etmek istemişlerdir. Fransız yazarlar Chateubriand ve Lamartine'in yazdıklarında bu arzu açıkça yüzeye vurmaktadır.

Chateaubriand'ın anlatımında, kentle ilk karşılaşma da bir kayık üzerinden gerçekleşir. Kıyıların manzarası anlatıcının/okurun gözlerinin önünden akacak şekilde kurgulanmıştır bu anlatım. Boğaz üzerindeki sisler de büyülü bir geçiş motifi olarak kullanılır. Adeta bir sahneden diğerine geçişi hissedilmez, yani pürüzsüz kılan bir sinematografik kurgu öğesi gibidir:

"Yıkılıp giden eski bir gotik kale olan Yedikule Hisarı'nın yükseldiği Avrupa burnunu sıyırarak geçtik. İstanbul, en çok da Asya kıyısı, sisler içine gömülmüştü. Bu buğu içinden gördüğüm servilerle minareler, yaprakları dökülmüş bir ormanı andırıyordu. Sarayburnu'na yaklaşırken kuzey rüzgârı çıktı, bu tablo üzerindeki sisi birkaç dakikada dağıttı; kendimi birden müminler sultanının sarayı önünde buldum; sanki bir büyücü değneğiyle her yer değişmişti. Karşımda güleç tepeler arasında, şirin bir nehir gibi Karadeniz Boğazı kıvrılıyordu; sağımda Asya toprağı, Üsküdar şehri vardı; Avrupa toprağı solumdaydı; girinti çıkıntılarıyla, demir atmış büyük gemilerle daha geniş bir koy meydana getiriyor, deniz üstünden de sayısız küçük vapurlar gelip geçiyordu. İki bayır arasına kapanmış olan bu koy; karşıda İstanbul'la Galata'yı basamak basamak gözlerimizin önüne seriyordu. Galata'nın, İstanbul'un, Üsküdar'ın, evleri kat kat dizilmiş olan bu üç şehrin uçsuz bucaksız genişliği; her yandan yükselip birbirine karışan serviler, minareler, gemi serenleri; ağaçların yeşilliği; beyaz, kırmızı evlerin renkleri; bunların altına mavi örtüsünü seren denizle, yukarıda başka bir mavi ova açan gökyüzü, hayranlığımı uyandırıyordu."[12]



Hollanda Film Müzesi arşivindeki Fransız yapımı "In Turkije"de mavi renkte banyo edilmiş bir akışkan sekans vardır.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden.

Benzer bir sinematografik üslup, Alphonse de Lamartine'in anlatımında da sezilmektedir. Chateaubriand'ın anlatımında bir geçiş motifi olan sislerin yerini, burada denizin "yakın plan"ları almış gibidir. Lamartine denizin sırlarla temasına, küreklerle buluşmasına ara ara vurgu yaparak, suyun varlığını her daim hissettirmeyi başarır. Bu aynı zamanda anlatıma bir zaman boyutu, bir ritim de katmaktadır:

"Denizin yaladığı İstanbul surları boyunca Boğaziçi'nin ağzına doğru pupa yelken gidiyoruz. Demir atmış bir sürü gemi arasından yarım saatlik bir ilerlemeden sonra sarayın duvarlarına yaklaşmış bulunuyoruz (...) Birkaç kürek vuruşundan sonra denizin öyle bir noktasına varmış olduk ki, buradan hem Haliç, hem Boğaziçi ve Marmara hem de bütün liman ve İstanbul şehrinin iç denizini görmek mümkün oluyordu; ama buraya gelince Marmara'yı, Asya kıyısını ve

Boğaziçi'ni unutarak Haliç'in giriş havuzunu, İstanbul'un yedi tepesi üstüne asılı yedi şehrini, çevreyi tarayan bakışlarımızla seyre daldık (...) Hiçbir ressam fırçası burasını bütünü ile resmedemez, ayrıntılarına takılmak zorunda kalır; her kürek vuruşu da gözü ve ruhu başka bir görünüme, başka bir etkiye götürür."[3]



Fransız yapımı erken dönem filmlerde, kenti merakla izleyen "oryantalist bakış"a rastlanır. Kamera birçok kez hem izleyen, hem izlenendir.

Hollanda EYE Filmmuseum arşivinden

KAMERALI SEYYAHLAR

1920 yılında Fransızlar tarafından çekildiği düşünülen ve Hollanda Film Müzesi'ndeki Hollandaca arayazılı kopyasında adı *Constantinopel, natuuropname van de grootste stad van Zuid-Europa* olarak geçen on dakikalık film, özellikle 19. yüzyıl ortalarındaki Batılı seyyah bakışını kusursuz bir biçimde yansıtır. Boğaz ve Haliç kıyılarında kurulu bu büyük ticaret ve liman kentinin "çok pitoresk" olduğunu izleyiciye aktaran arayazının ardından, Karaköy limanına demirlemiş bir gemiden yaklaşık iki dakika süren bir Haliç ve Boğaz panıyla açılır film. Melling'in durağan ve açık manzaralarından uzaktayızdır artık yahut doğayla baş başa izlenimi veren romantik tasvirler döneminden demir almışızdır. Liman kocaman birer makineye benzeyen devasa gemilerle kaplıdır. Bu panın ardından, kamera gemiden inerek kentin anıtsal yapılarına uğrar; çarşısında, pazarında, sokaklarında dolaşır; insanların arasına karışır, insanları uzun uzun seyreder, onlarla göz göze gelir, kimilerince de "kâfir" olduğu gerekçesiyle kovalanır. Sonra da gemisine döner ve filmin yarısından sonrası geminin Boğaz'dan Karadeniz'e doğru yavaşça süzülerek kentten ayrılmasını verir. Usul usul ilerleyen gemiden kıyıdaki barok fasatlar, görkemli yapılar, yemyeşil ormanlık alanlar, uzak mahalleler ve tarihi surlar görülmektedir. Geminin Boğaz'da ilerleyişiyle birlikte bu yapılar da birer birer geçer kadrajdan, önümüzden akıp gider. Filmin son iki dakikasında, kadraja geminin burnu da dâhil olur. Fransız bayrağı neredeyse hiç kaybolmaz kadrajdan, bakışın bir yabancının bakışı, perspektifin bir yabancının perspektifi olduğu vurgulanır.

İstanbul'da 1908 yılında ilk yerleşik sinema salonunu açan Pathé Kardeşler şirketine ait, 1910-1913 yıllarına tarihlendirilen yedi dakikalık filmde, en güzel akışkan kadrajlardan birine rastlanır. Zira bu filmde, *Constantinopel, natuuropname van de grootste stad van Zuid-Europa*'da büyük geminin getirdiği yüksek bakış açısı ve sarsıntısız ilerleyiş sayesinde edinilen pürüzsüz akıştan farklı olarak, denizin hareketini daha çok hisseden küçük bir kayıktan yapılan çekim sayesinde suyun hareketi de görüntüye daha kuvvetle yansır. Elle renklendirilmiş kimi karelerin kartpostalları andırdığı bu filmin yaklaşık son beş dakikası, Boğaz üzerinde ilerleyen bir akışkan kadrajdan oluşur. Deniz havasını hissettirmek için mavi renkte banyo edilen bu sekans, kıyıdaki ünlü yapıları bir bir gösterir. Kayığın altındaki dalgalı akıntının tüm hareketi görüntüye bire bir yansır: Bir aşağı bir yukarı, bir sağa bir sola salınır görüntü. Ekran, suyun üzerine yansıyan bir resim gibi akışkandır. Öte yandan, kıyının göz hizasında olması bu dalgalanmanın daha çok hissedilmesine de yol açar. Tablolarda, gravürlerde, resimlerde görülen durağan manzaraların, kadraja yavaş yavaş giren görkemli binalara doğru usulca yaklaştığımız pürüzsüz hareketin uzağındayızdır burada. Görkemli binalar kadraja bir girip bir çıkar, gözümüzün önünde bir yansıma gibi salınır, bizimle birlikte ilerleyen kayıklara bir yaklaşır bir uzaklaşırız.

1915 civarı çekildiği düşünülen bir başka Fransız yapımı film *Turkije*'da yine mavi renkte banyo edilmiş benzer bir akışkan kadraja rastlarız: Önce sabit bir bakış açısından Haliç'i görürüz. Birden fazla kayık farklı hızlarda farklı yönlere hareket etmektedir. Bu, hareket prensibine dair muhteşem bir izlenim verir izleyicilere. Kadraja girip çıkan irili ufaklı, yakın uzak teknelerle manzara sürekli değişmektedir. Daha sonra, tıpkı bu kayıklardan birine atlayıp binmişiz gibi, Galata Köprüsü boyunca ilerleyen bir çekimle Haliç'te ilerleriz. Kuşkusuz bu, Promio'nun 1896'daki görüntüsünden doğrudan esinlenmiş veya alıntılanmış bir plandır.

BELLEK, TARİH VE ŞİMDİKİ ZAMAN

Yüzyılın başında bir hayranlık ve merak duygusuyla örülen bu imajlar, yüzyılın ikinci yarısında yeniden alıntılandığında bir tür kayıp geçmiş hüznüyle geri döner. Eğer modernite hareket hâlindeki öznenin izafi perspektifiyle edinilen yeni bilgi-

lerin, keşfedilen yeni mekânların, deneyimlenen yeni duyguların ortaya çıktığı bir sistemi ifade ediyorsa, II. Dünya Savaşı sonrasında birçok sanatta olduğu gibi sinemada da öznenin bilme, görme, anlamlandırma kapasitelerinin sınırlılığının ifade bulduğu bir üslup belirir. Gilles Deleuze'e göre artık mekânları tanımanın, hatırlamanın, bilmenin, anlamanın imkânsızlaştığı durumlar sinemaya da yansır. Aynı şekilde zaman da artık homojen değildir; herkesin farklı deneyimlediği, farklı hatırladığı, farklı kurguladığı zamansallıklar vardır.[14] Tüm bu değişimlerle, akışkan kadraja da yeni bir anlam katmanı eklenir. Sinema kuramsal bir dille ifade edecek olursak, "akışkan kadraj" 1960'lara gelindiğinde hareket-imge özelliklerine ilave olarak zaman-imge özellikleri kazanır. Yani safi "şimdi"yi barındıran bir hareket-imge olmaktan çıkarak geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirinden ayrıştırılamaz olduğu; hayalin, fantezinin, rüyanın, hatıranın (veya yanıltıcı bir hatıranın) gerçeklikten ayırt edilemediği; zihinsel mekânların fiziksel mekânlarla iç içe geçerek karmaşıklaştığı zaman-imgeye yaklaşır.

Alain Robbe-Grillet'nin 1963'te İstanbul'da çektiği ilk uzun metraj filmi "Ölümsüz Kadın", zaman-imgeleşen akışkan kadrajın bu geçişini en iyi yansıtan eserlerden biridir. Zaten romancı ve yönetmen Robbe-Grillet'nin Alain Resnais ile ortak çalışması olan "Geçen Yıl Marienbad'da" (L'Année dernière à Marienbad, 1961), Deleuze'ün zaman-imge kavramını damıttığı başlıca eserlerden biridir. "Geçen Yıl Marienbad'da" filminden çok önce üzerinde çalıştığı "Ölümsüz Kadın" (L'Immortelle) kent mekânı ve kent imgesi, kişisel bellek ve resmi tarih arasında gidip gelen, hem mekân hem zaman algısını karmaşıklaştıran bir anlatıdır. Örneğin, İstanbul imgesini büyük oranda şekillendiren oryantalist bakış ve oryantalist anlatılar bir kapana dönüşür. Filmin ilk yarısında kartpostallardakine benzer İstanbul resimlerinin, Boğaz'dan görünen tarihi yalıların, geniş açıyla çekilmiş ferah alanların, kumsalların, cami avlularının, kule tepeleri giderek yerini labirentvari, daracık, kıvrımlı, eciş bücüş sokaklara, dehlizlere, kapkaranlık iç mekânlara bırakır. Yönetmen bir söyleşisinde, kahramanın bir Fransız olduğunu ve yeni tanımaya başladığı bu kentin çağrışımlarını önceden görmüş, okumuş, duymuş olduğu Şark hakkındaki efsaneler ve stereotiplerden etkilenmiş olmasını bilerek yerleştirdiğini belirtir. Bu bakımdan, filmde yer alan Boğaziçi sekansını da şu ana kadar değindiğimiz kendi estetik öncülleriyle bağlantı içinde okumak mümkün görünmektedir.

İstanbul'un sinemadaki imgesinin alametifarikası olan "akışkan kadraj"ın yahut Haliç veya Boğaz boyunca su üzerinden akan panoramik çekimlerin nüveleri birkaç yüzyıl öncesine uzanmaktadır ve kentin "seyirlik"e dönüştüğü sinema öncesi akışkan kadrajlar azımsanmayacak kadar çok sayıdadır. Gerek tarihsel anlatımlar, gerek seyyahların nesirleri, gerekse resimlerde sinema öncesi bir tür sinematografik üslup göze çarpar.



1920'lerde çekildiği düşünülen "Constantinopel, natuuropname van de grootste stad van Zuid-Europa", İstanbul'un arka sokaklarında da gezinir.

"Ölümsüz Kadın"daki akışkan kadrajda, yine hareket hâlindeki bir vapurdan Boğaz kıyıları görünür; ancak bu sefer bu uzun plana bir üst ses eşlik eder: "Su kıyısındaki kırılgan yapılar, stükko fasatlar, kartpostallardaki güzel şark..." Ekrandan akıp giden görüntü bir söyleme aktarılır. Bu ilave boyut, az önce açıkladığımız gibi, bu akışkan kadrajın zaman-imgeleşmesinde en önemli paya sahiptir: Geçmiş, şimdi ve gelecek üst üste bindirilir; gördüğümüzün gerçek mi, rüya mı, hatıra mı (veya yanıltıcı bir hatıra mı) olduğunu kestiremeyiz. Bir noktada üst ses "İşte" der, "hayallerindeki cami orada!" Sonra da ekler: "Biliyorsun, bunlar hep senin hayal ürünün."

Fiziksel mekânın üzerine o mekânın zihinsel ve duygusal deneyimi sinmiştir; bir diğer deyişle mekân, karakterin içinde bulunduğu durumun bir ifadesine dönüşmüştür. Boğaz'dan akan sular, ekrandan akan görüntüler, ses bandından akan hatıralar ve anlatılan hikâye bir olur; birbirini yankılar. Burada artık Boğaz, tüm bu zamansal katmanların iç içeliğinin, tüm algının

değişkenliğinin, ele geçirilemeyen ve zapt edilemeyen gerçekliğin bir sembolüne dönüşür.

MEKÂNIN SİNEMAYA TERCÜMESİ

Tüm bunlar ışığında, akışkan Boğaziçi sekanslarının aslında hem sinemanın icadından sonra hem de sinemadan önce yazarların tasvirleri veya ressamların tablolarında, birbirini yankıladığı ve dönüştürdüğü görülmektedir

Gilles Deleuze'e göre artık mekânları tanımanın, hatırlamanın, bilmenin, anlamanın imkânsızlaştığı durumlar sinemaya da yansır. Aynı şekilde zaman da artık homojen değildir; herkesin farklı deneyimlediği, farklı hatırladığı, farklı kurguladığı zamansallıklar vardır. Tüm bu değişimlerle, akışkan kadraja da yeni bir anlam katmanı eklenir. Sinema kuramsal bir dille ifade edecek olursak, "akışkan kadraj" 1960'lara gelindiğinde hareket-imge özelliklerine ilave olarak zaman-imge özellikleri kazanır.

Bugünden bakıldığında, sinematografik bir üslup gözlemlediğimiz anlatıların veya resimlerin aslında sinemaya, sinemanın diline ilham verdiğini belirtmek gerekir. Bu bakımdan kronolojik ve sanatsal bakımdan bunları ayrıştırmak yerine birlikte düşünmek, hem temaşa külürünün dönüşümü hem de modern görme biçimlerinin getirdiği yeni öznellikler ve yeni bilgi rejimlerinin dönüşümü açısından ufuk açıcı bağlantılar, ortaklıklar, geçişlilikler ortaya çıkarmaktadır. Şu ana kadar ele aldığımız örnekler üzerinden, bir estetik öğe olarak tanımladığımız "akışkan kadraj"ın üç tema etrafında şekillendiğini öne sürmek mümkün görünmektedir.

Birinci olarak akışkan kadraj, Kafadar'ın da dikkat çektiği temaşa zevki etkisiyle İstanbul'un mimarisini ve tarihini anlatmada, yani geçmişle şimdi arasında gidip gelmek, geçmişle şimdiyi bir arada örmek için kullanılagelmiştir. İkinci olarak, mekânın özneyi şekillendirmedeki gücünü ve hareket hâlindeki öznenin değişen perspektifle birlikte değişen bilgisini vurgulamak, bununla birlikte sürekli bilinmeyene duyulan merakı canlı tutmak üzere kurgulanmıştır. Son olarak, sinemanın zaman ve mekân algısını karmaşıklaştırmadaki ve zihinsel süreçleri perdeye taşımaktaki gücünün öne çıktığı noktada ise akışkan kadraj, zapt edilemeyen şimdiki zamanı, şimdiki zamanın içinde mestur kayıp zamanı aktarmak, keşfetmek, saklamak, yeniden yazmak, hatta özgürleştirmek için kullanılan bir estetik öğe olur. Akışkan kadrajların seyyal yahut seyyar estetiği, İstanbul'un mekânsallığında ve zamansallığında denenir, geliştirilir, çeşitlendirilir ve olgunlaşır.

Son olarak, bu yazının kapsamına giremeyen ancak "akışkan kadrajların" estetik öncüllerini araştırmanın elzem noktalarından biri olarak, sinema tarihinin az bilinen ve zor keşfedilen köşelerine uzanmak gerektiğini not düşelim: Örneğin Panorama, Diorama ya da Büyülü Fener'in hareketli versiyonlarında Boğaziçi veya Haliç'in nasıl yer bulduğu da bu yazının şimdiki kapsamını aşan ancak onun çerçevesine giren, içeriğini zenginleştirecek ve keşfedilmeyi bekleyen sorular arasında. Yine bu yazının kapsamını genişletebilecek bir diğer soru, akışkan kadrajın, benzer coğrafi özelliklere sahip diğer kentlerde nasıl kullanıldığı, geliştiği ve değiştiği... Bunlarla birlikte akışkan kadrajı, mekânın sinema diline tercüme edildiği bir estetik öğe olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.

ASLI ÖZGEN TUNCER
AMSTERDAM ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazıya Hollanda Film Müzesi arşivinden sağladığı katkılardan ötürü ve fikir alışverişi için Elif Rongen-Kaynakçı'ya teşekkürler.

1 Burçak Evren, "Les Premiers Pas: 1895-1923", *Le Cinema Turc*, Mehmet Basutçu, der. (Paris: Centre Georges Pompidou Editions, 1996), s. 61.

2 Kaydırma plan, çekim yaparken kameranın hareket ettiği plandır. Pan ise, bundan farklı olarak, kameranın dikey aks etrafında bir yandan öbür yana doğru dönerek yaptığı harekettir. Kaynak: Ralph S. Singleton, *Amerikan Film Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Es Yayınları, 2004).

3 "Akışkan Kadraj" kavramı ilk kez Altyazı'nın *Gayri Resmi ve Resimli Türkiye Sinema Sözlüğü* içinkisa bir madde olarak kaleme alındı. Bkz. *Altyazı'nın Gayri Resmi ve Resimli Türkiye Sinema Sözlüğü*: 150. Özel Sayı (Haziran-Eylül 2015): 21-22.

4 Jonathan Crary, *Techniques of the Observer: On Vision and Modernity in the Nineteenth Century* (Cambridge, MA: MIT Press, 1992), s. 3.

5 Anne Freidberg, *Window Shopping: Cinema and Postmodern* (Berkeley: University of California Press, 1994), s. 4.

6 Walter Benjamin, *The Arcades Project* (Cambridge, MA: The Belknap Press, 2002), s. 6.

7 "Kamera Öncesi bir Kamera Gezisi" (Cemal Kafadar ile söyleşi), *Altyazı*, sayı 109, Eylül 2011, s. 52-55.

8 Cemal Kafadar, "Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Kamera Öncesi Kamerası", *Altyazı'nın Gayri Resmi ve Resimli Türkiye Sinema Sözlüğü*: 150. Özel Sayı (Haziran-Eylül 2015): 78-79.

9 "Kamera Öncesi bir Kamera Gezisi" (Cemal Kafadar ile söyleşi), *Altyazı* 109 (Eylül 2011): s. 52-55.

10 Orhan Pamuk, İstanbul: Hatıralar ve Şehir (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 71

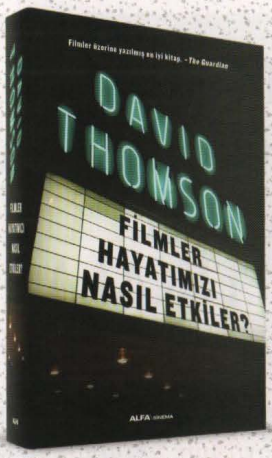
11 Kenneth Parker, der. Early Modern Tales of Orient: A Critical Anthology (Londra: Routledge, 1999), s. 1-35.

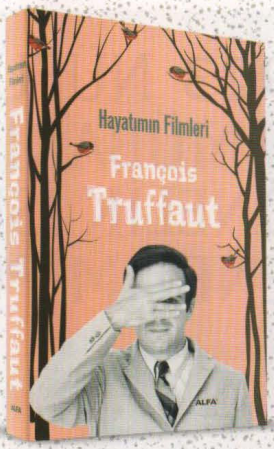
12 François de Chateaubriand, *Record of a Journey from Paris to Jerusalem and Back*, Bkz. http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Chateaubriandfl/Chateaubriandfltinerary1.htm. Burada kullanılan çeviri, Ahmet Doğan'ın *Avrupa ile Karşılaşmalar* kitabının tanıtımı için *BiaMag*'da yayımlanan derlemeden. Bkz. http://bianet.org/biamag/sanat/138799-istanbul-a-geldiler-yazdilar-resmettiler

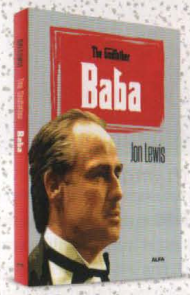
13 Alphonse de Lamartine, Voyage en Orient (Brüksel: Meline, 1838), s. 238-251. Burada kullanılan çeviri, Ahmet Doğan'ın *Avrupa ile Karşılaşmalar* kitabının tanıtımı için *BiaMag*'da yayımlanan derlemeden. Bkz. http://bianet.org/biamag/sanat/138799-istanbul-a-geldiler-yazdilar-resmettiler

14 Bkz. Gilles Deleuze, *Cinema II: Time-Image* (Londra: Continuum, 2004).

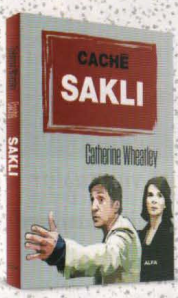
ALFA® SİNEMA

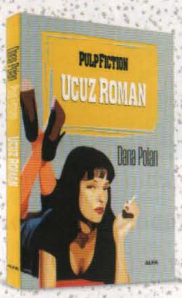


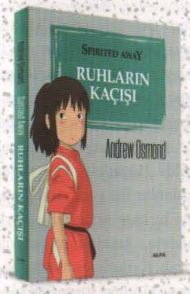


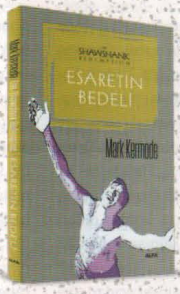


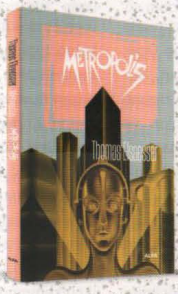




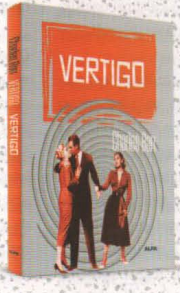












kişisel bir film tarihi

170615

/alfakitap
www.alfakitap.com

1923 NÜFUS MÜBADELESİ VE MÜBADİL ROMANLARA YÖNELİK İSKÂN VE DENETİM POLİTİKALARI

NURŞEN GÜRBOĞA

Devlet açısından mübadillerin üretici konuma getirilmesi ve içlerindeki gayri Türk addedilen unsurların asimilasyonu gerekliydi. Gayri Türk unsurlardan sayılan mübadil Romanlar ise üretken nüfus sorununun çözümünde, tarımsal işgücü, zanaatkâr ve niteliksiz emek gücü olarak katkı sunabilirlerdi. Öte yandan devlet Roman/Çingene toplulukları ahlaki, sosyal ve iktisadi değerlere aykırı yaşayan bir topluluk olarak damgalamaya devam etmiş, ulus inşasına ve toplumsal yaşama dahil edeceği makbul ya da müstakbel yurttaşlar olarak görmemiştir. Bu çalışmamızda devletin Mübadele ve sonrasında Romanlara yönelik gözetim ve denetim mekanizmalarının izini süreceğiz.

Lozan görüşmeleri kapsamında Türk ve Yunan heyetlerinin 30 Ocak 1923'te imzaladığı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol'le İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları haricinde Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dinine mensup Türk uyrukları ile Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyruklularının zorunlu mübadelesine karar verildi.[1] Rumların göçünün başladığı 1922 sonları ile nüfus mübadelesinin büyük ölçüde tamamlandığı 1924 sonları arasında yaklaşık 400.000 Yunan uyruklu Müslüman ile 1.200.000 Anadolu Rumu yaşadıkları topraklarını terk ederek yeni yurtlarına yerleştirildi. Mübadeleye tabi tutulan nüfusun tespitinde ana ölçüt din olduğu için her iki ülke dinsel azınlıklarından kurtularak homojen bir nüfusa dayalı ulus inşası projelerinde yol aldı.[2] Öte yandan mübadil nüfus arasında gittikleri ülkenin egemen etnik-kültürel topluluğu dışında kalan topluluklar da vardı. Örneğin Yunanistan'a çok sayıda Türkçe konuşan Rum ve Niğde, Nevşehir, Kayseri ve Konya ve civarında yaşayan, anadilleri Türkçe olan Rum Ortodokslar göç ederken, Türkiye'ye de Rumca, Arnavutça, Bulgarca, Ladino yanı sıra Ulah, Slav ve Roman dilleri konuşan çeşitli Müslüman topluluklar göç etti.[3] Mübadele sonrası her iki ülkenin nüfusu, dinsel açıdan türdeşleşirken, etnik ve kültürel özellikleri itibariyle daha da çeşitlendi.

1923 zorunlu nüfus mübadelesi nüfusun türdeşleşmesi ve ulus inşası sürecinde önemli bir halka olmakla beraber, siyasi kadroları bekleyen iki temel sorun devam etmekteydi. Bu sorunlardan biri mübadele sonrasında etnik ve dilsel çeşitliliği devam eden Anadolu nüfusunu Türk kimliğine dayalı ulus inşası sürecine katmaktı. İttihad ve Terakki iktidarı Anadolu'nun gayrimüslim halklarını Balkan Savaşları'yla başlayan ve I. Dünya Savaşı süresince şiddetlenen kovma, tehcir ve katliamlara dayalı nüfus mühendisliğiyle büyük ölçüde azaltmıştı.[4] Geride kalan Rumların bir kısmı Milli Mücadele'nin son evresinde, kalanlar ise 1923 nüfus mübadelesi ile birlikte Anadolu'yu terk etti. Mübadele, Anadolu nüfusunu dinsel olarak türdeşleştirmekle beraber etnik ve kültürel türdeşliği sağlayamamıştı.

Diğer sorun ise savaşlar, katliamlar ve göçlerle azalan nüfusun niceliksel ve niteliksel olarak iyileştirilmesi ve üretici hale getirilmesiydi. Mübadele, Cumhuriyet'in siyasi kadrolarının karşı karşıya kaldığı büyük nüfus açığını ve üretken nüfus sorununu da çözememişti. Tam tersine kentli zanaatkâr, tüccar ve işçi unsurlarıyla beraber Anadolu'yu terk eden Rumlara karşılık gelenler, çoğu tarımsal



Çadır önünde Çingeneler, İzmir.

Bu yazıda kullanılan fotoğraflar *Evvel Zaman İçinde İzmir* kitabından alınmıştır. Haz. Uğur Yeğin

üretici ve köylü olmak üzere gidenlerin ancak üçte biriydi. Nüfusun, hem inşa edilecek ulusal kütlenin hem de iktisadi zenginliğin ana kuvveti olmasınedeniyle bir an önce nitelik ve nicelik açısından iyileştirilmesi gerekiyordu. Bu noktada Yunanistan'dan gelen mübadiller ulus inşası ve iktisadi refah için önemli bir unsur olmakla beraber yeterli değildi. Mübadillerin bir an evvel üretici konuma getirilmesi ve içlerindeki gayri Türk addedilen unsurların asimilasyonu gerekliydi. Gayri Türk unsurlardan sayılan mübadil Romanlar ise üretken nüfus sorununun çözümünde, tarımsal işgücü, zanaatkâr ve niteliksiz emek gücü olarak katkı sunabilirlerdi. Öte yandan devlet Roman/Çingene toplulukları ahlaki, sosyal ve iktisadi değerlere aykırı yaşayan bir topluluk olarak damgalamaya devam etmiş, bu toplulukları ulus inşasına ve toplumsal yaşama makbul ya da müstakbel yurttaşlar olarak katmak yerine çeşitli gözetim ve denetim mekanizmalarıyla kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu çalışmamızda devletin Mübadele ve sonrasında Romanlara yönelik gözetim ve denetim mekanizmalarının izini süreceğiz.

NÜFUS MÜBADELESİNDE GAYRİ TÜRK MÜBADİLLERİN İSKÂNINDA İZLENEN ESASLAR

Siyasi kadroların Mübadele sürecinde yaptığı ilk işlerden biri, gayri Türk sayılan mübadilleri Türk kültürüne ve diline asimile edecek ve bir an evvel üretken kılacak bir iskân politikası oluşturmaktı. Bu politikanın hedefleri arasındaki mübadil topluluklar Boşnak, Pomak, Arnavut ve Romanlardı. Nitekim mübadiller daha Türkiye'ye gelmeden önce, 17 Temmuz 1336 (1923) tarihinde hükümetçe yürürlüğe sokulan "30 kânunusani 1923 tarihinde Lozan'da Yunan murahhaslarıyla yapılan mukavele mucibince tanzim olunan Talimatnamenin Mer'iyete vazı hakkında Kararname" ile gayri Türk unsurların iskânında izlenecek yol çizilmişti.[5] Kararnamenin 17. maddesine göre, servet sahibi olup da hükümetten yardım talep etmeyenler, "Türk iseler" serbest bırakılacak ve kendi imkânlarıyla memlekette yerleşeceklerdi. 18. maddeye göre ise "gayri Türk olanlar" hükümetin göstereceği yerlerde iskânı kabule mecbur olup, buna uymayanlar sınır dışı edilecekti. Bu maddelerle birlikte mübadiller Türklük ekseninde iki büyük gruba ayrılmış ve Türk sayılan unsurlara iskân sürecinde hareket serbestliği verilirken, diğer unsurlar bir anlamda mecburi iskâna tabi tutulmuş oluyordu. Mecburi iskânın koşullarını çizen 29. madde açık bir asimilasyon hedefi güdüyordu. Buna göre "Hangi ırk ve milliyete mensup olurlarsa olsun lisan ve âdatın tehalüfü medeni ve içtimai terakkiyatın en çetin mânii bulunduğu daima nazarı dikkatte bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdeti başka diğer bir ırka mensup muhacirinin miktarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecekti".[6] Bu madde, İttihad ve Terakki iktidarının gayri Türk Müslüman unsurları iskân politikasında uyguladığı serpiştirerek dağıtma ve Türk kültürü içinde asimile etme politikasının açık bir uzantısıydı.[7] Mübadele sürecinde de amaç, gayri Türk mübadillerin, önceden tespit edilmiş iskân mahallerinde nüfusun beşte birini geçmeyecek şekilde iskân edilerek asimilasyonuydu.

Nitekim özellikle Boşnak, Arnavut, Pomak ve Roman muhacirlerin yer-

"Hangi ırk ve milliyete mensup olurlarsa olsun lisan ve âdatın tehalüfü medeni ve içtimai terakkiyatın en çetin mânii bulunduğu daima nazarı dikkatte bulundurularak herhangi bir Türk kasaba veya köyünde lisan ve âdeti başka diğer bir ırka mensup muhacirinin miktarı yüzde yirmiyi asla tecavüz etmeyecektir."

leştirildikleri yerleri ve yerli nüfus içindeki oranlarını tespite yönelik nüfus cetvelleri ilgili vilayetlerden istenerek, Türk dili ve kültürüne tabi görülmeyen ve güvenlik açısından "sakıncalı" bulunan bu toplulukların mahalli düzeyde dağılımının denetlendiği görülmektedir. Ayrıca Boşnak, Arnavut, Pomaklar 1923 ve 1924 yıllarında Batı Anadolu, Trakya ve Doğu Anadolu gibi hassas sayılan sınır bölgelerinden iç bölgelere gönderildi.[8]

Mübadil Romanların sevk ve iskânında ise özel bir bölge tercihi yapılmadı. Romanlar, geldikleri yörenin iktisadi ve coğrafi özellikleri, uzmanlaştıkları tarımsal üretim becerileri ve Rumların bıraktığı malların yoğunlaştığı yerleşim alanlarına göre, öncelikle Ege, Marmara, Trakya ve Karadeniz bölgeleri olmak üzere tüm iskân bölgelerine dağıtıldılar.[9] Öte yandan mübadil Romanlar da aşağıdaki bölümlerde tartışacağımız gibi, iskân yerlerini değiştirmekte diğer gayri Türk unsurlarla aynı yasal sınırlamalara tabi tutuldu. Dahası "Kıpti" kategorisi altında ayrımcı muamelelerin de hedefi oldular.



Çiçekçi Çingeneler.

Gayri Türk mübadillerin iskân bölgelerinde tutulması ve iç göçlerinin sınırlandırılması girişiminin uygulamada ne derece başarılı olduğu tartışmalıdır. Mübadilleri gönderildikleri iskân bölgelerinde tutmak göründüğü kadar kolay olmamıştı. Çeşitli nedenlerle geldikleri yerleri beğenmemeleri, onları geçim ve yaşam koşullarıyla uyumlu yeni yerler aramaya yöneltmiş, bu yönelim önemli bir iç göç dalgası yaratmıştı.[10] 1923 düzenlemesini takiben 1924 ve 1925 yıllarında yapılan bir dizi yasal düzenleme sadece gayri Türk unsurların değil, tüm mübadil, muhacir ve mültecilerin iskân bölgelerini terk etmelerini düzenleyen sınırlar getirdi. Mübadillerin iç göçünü sınırlamak ve bir an evvel üretici hale gelmelerini sağlamak amacıyla 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge ile mübadillerin ve çeşitli muhacir ve mülteci grupların iskân edildikleri yerleri değiştirmeleri çeşitli şartlara bağlandı. Buna göre, akrabalarının yanına gitmek isteyenlerin gitmek istedikleri yerlerde akrabalarının olduğunun tespit edilmesi ve iskân hakkından feragat etmeleri gerekiyordu. Savaş ve işgal gibi zorunlu durumlar dışında, yerleşme hakkını terk ettikleri anlaşılanların, yardıma gereksinimleri olsa dahi tekrar yerleştirilmeyecekleri belirtilmekteydi.[11] 1924 yılında çıkartılan çeşitli talimatnamelerle mübadillerin iskân mahallerinde tutulmalarına ve firarların engellenmesine dönük yeni kararlar alındı.[12]

Mübadillerin hareketliliğini kısıtlamaya dönük yasal tedbirler, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'nin 11 Aralık 1924'te lağvedilip yetkilerinin Dâhiliye Vekâleti'ne devredilmesinden sonra da devam etti. Bu tedbirlerden bazıları ise mübadil Romanlara özgüydü. Örneğin, 1925 yılı Temmuz ayında merkeze çağrılan valiler ve iskân müfettişleriyle yapılan toplantıda, "muhacirleri mahalli müretteplerinde tesbit etmenin haiz olduğu iktisadi, inzibati ve idari faideler nazarı dikkate alınarak bunların firarlarına meydan verilmeyerek firarilerin iadesi" ve "mübadil Kıptilerin iskânları"na karar verilmişti.[13] 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanmasının

bastırılmasından sonra ise iskân yerlerini terke ilişkin daha kapsamlı bir kanun çıkarıldı. 28 Ekim 1925 tarihli 675 numaralı "Mahalli iskânlarını bilâmezuniyet tebdil eyleyen muhacir ve mültecilerle aşair hakkında kanun" ile Türkiye'ye gelen ve daha sonra gelecek olan mübadil, muhacir, mülteci ve aşiretler beş sene süresince kendilerine gösterilen iskân mahallerinde oturmaya mecbur tutuldu. İskân yerlerini değiştirmeleri Dâhiliye Vekâleti'nin iznine tabiydi. İskân yerlerini izinsiz terk edenler ise mahallerine iade olunacaktı. Vekâlet gerek görürse, yerleştirilen bu toplulukların iskân mahallerini kabullerinden itibaren iki sene içinde değiştirebilecekti.[14] 1925'te yapılan bu düzenlemeler mübadiller de dâhil olmak üzere çeşitli muhacir gruplarının yanı sıra Romanların da hareketliliğini kısıtlamak üzere kullanıldı. Mübadil Romanlar iskân yeri değişikliği taleplerinde yasaların izin verdiği gerekçelerle başvurular yaptıkları halde, aşağıda göreceğimiz gibi, gerek gayri Türk unsurlara gerekse "Kıpti"lere yönelik sınırlamalar nedeniyle hareketlerine izin verilmedi.

ÜRETİCİ BİR UNSUR OLARAK MÜBADİL ROMANLARIN KABULÜ

Mübadele anlaşması Yunanistan topraklarında yerleşmiş Müslüman Yunan uyrukluların zorunlu mübadelesini içerdiği için, bu topluluklar arasında yer alan Müslüman Romanlar da Mübadele'ye tabi tutuldu. Müslüman topluluklar arasında yer almakla beraber Türkiye'ye kabulleri uygun görülmeyen ya da Mübadele sürecinde tartışma konusu gayri Türk Müslüman unsurlar olmasına rağmen, Romanlar bu tartışmalara konu topluluklardan biri olmadı.[15] Tek istisna Zonguldak Mebusu Halid Bey'in 27 Ekim 1924'te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne "Rumca konuşan Kıptilerin" Zonguldak'a gönderilme nedenlerini sormasıdır.[16] Sivas Mebusu Halis Turgut Bey de Sivas'a sevk edilen Kayalar muhacirleri arasında "Türk'ten gayrı Kıptiler de vardır. Bunlar niçin getirilmiştir? Bilmiyorum"[17] diyerek, Kayalar mübadillerinin sorunlarıyla konuşmasına devam etmiştir. Mübadele sürecinde Epir bölgesinde yaşayan ve Tsamides olarak adlandırılan Müslümanlar, Makedonya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan ve kendilerini Arnavut kökenli gösteren bazı gruplar ve Milli Mücadele karşıtı Çerkesler Mübadele'ye tabi tutulmadıkları halde, bu süreçte Romanlar yine tartışma konusu olmamıştır.[18] Romanların mübadele dışı bırakılmaması ya da Arnavutlar, Pomaklar, Boşnaklar gibi gayri Türk sayılan diğer topluluklar kadar Meclis'te tartışma konusu olmamasının nedenlerinden biri, sayılan topluluklar gibi belirli bir siyasal coğrafya, ulus ya da milli-etnik bir kimlikle özdeşleşmemiş, bu bağlamda tehlike arz eden bir topluluk olarak görülmemeleri olabilir.

Bir diğer neden de Roman/Çingene topluluklarının yeni siyasal kadrolar için yabancı bir demografik unsur olmamasıdır. Bu toplulukların Balkanlar ve Anadolu'daki varlığı Osmanlı Devleti'nden çok daha öncelere dayanıyordu. İmparatorluğun geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla beraber, çeşitli Roman/Çingene toplulukları da Osmanlı idaresi altına girmiş, yüzyıllarca Osmanlı nüfusunun demografik unsurlarından biri olmuş, yerleşik olanlar kendilerine ait mahallelerde yaşarken, gezginci olanların bir kısmı zamanla iskân edilmiş, diğerleri ise devletin iskân politikalarının hedefi olarak kalmıştır. Balkanlar'ın Roman/Çingene toplulukları Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığının son bulduğu yakın bir zamana kadar da Osmanlı yurttaşı



Ayı oynatıcısı.



Çadırlarında Çingeneler, İzmir.

olmaya devam etmişlerdi. Dolayısıyla Cumhuriyet'in siyasal seçkinleri Osmanlı Devleti'nin merkezi ve yerel yöneticilerinden Roman/Çingene topluluklarının idaresine yönelik önemli bir deneyim ve bilgi birikimi devraldı.[19]

Romanların gayri Türk addedilmelerine rağmen mübadele sürecinde kabul ve iskân edilmeleri, ağırlıklı olarak yerleşik tarımsal üreticiler arasında yer almalarıyla açıklanabilir. Nitekim mübadillerin tasfiye edilecek malları, hakları ve çıkarlarını tespit etmek üzere düzenlenen tasfiye talepnamelerinde "Kıpti" olarak kaydedilen ve Selanik, Siroz ve Drama'dan gelen 305 hane reisinin kayıtları incelendiğinde, ailelerin %80'inin köylerde yerleşik tarımsal üreticiler ve emekçiler olduğu görülmektedir.[20] Hane reislerinin meslekleri çiftçi, rençper, amele, tütüncü, tütün ziraatçısı, tütün amelesi, tütün çiftçisi, orakçı, ipekçi, bağcı olarak kayıtlara geçmiştir. İçlerinden bir kısmı ise tarımın yanı sıra demircilik, kalaycılık, sepetçilik, müzisyenlik, cambazlık, arabacılık gibi Romanların uzmanlaştıkları çeşitli zanaatlardan ve gündelikçilik, amelelik, hamallık gibi vasıfsız işlerden hayatını kazanıyordu. Selanik, Siroz, Drama, Kavala gibi merkezlerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzüm, ipek kozası, tütün üretimi, işlemesi ve ticaretiyle öne çıktığı göz önüne alındığında,[21] bu merkezlerden gelen Romanların tütüncülük, bağcılık ve ipekçilik işlerinde, küçük üretici, ortakçı, tarım işçisi ya da fabrika işçisi olarak çalışmaları şaşırtıcı değildir. Bu verilerden hareketle mübadil Romanların ağırlıklı olarak Selanik ve civarından geldiği göz önüne alınırsa, çoğunun ziraat işlerinden geçimlerini sağlayan, kısmen de çeşitli zanaatları sürdüren, köylerde yerleşik küçük üretici, tarım işçisi ve zanaat olduğu söylenebilir.

Mübadil Romanların, çeşitli zanaatlarla hayatlarını kazanan gezginci topluluklardan farklı olarak, yerleşik olduğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin iskân çabalarının yanı sıra, özellikle Balkanlar'da 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca tarımın ticarileşmesi, çiftliklerin yaygınlaşması ve sanayileşmeyle ortaya çıkan işgücü açığı Roman topluluklar arasında yerleşik yaşamı yaygınlaştırmıştır.[22] Kuşkusuz, gelen mübadil Romanlar arasında hayatlarını at cambazlığı, metal işleri, müzisyenlik, sepetçilik gibi gezginci hayata uygun işlerle de kazananlar vardı. Ancak ulaştığımız kaynaklar, gelen mübadil Romanların ağırlıklı olarak yerleşik tarım üreticileri olduğuna işaret etmektedir.

Mübadil Romanların belirli ürünlerin yetiştirilmesi ve işlenmesinde uzmanlaşmış tarım emekçileri olduğu göz önüne alınırsa, üretken bir nüfusa ihtiyaç duyan dönemin siyasal seçkinleri için önemli bir üretici kaynak oldukları söylenebilir. Yanı sıra gezginci topluluklardan farklı olarak yerleşik hayat süren mübadil Romanlar, hükümet tarafından daha az kuşkuyla karşılanıyordu. Nitekim çok sayıda tütün üreticisi Roman aile İzmir, Samsun ve Kocaeli gibi tütün üretimi ve işleme merkezlerine sevk ve iskân edilmiştir.

Balkanlar'ın yerleşik köylü ve kentli Müslüman Roman nüfusu 1920'ler ve 1930'lar boyunca, Balkan ülkeleriyle yapılan çeşitli göç anlaşmaları kapsamında Türkiye'ye gelmeye devam etmiştir. 1926 İskân Kanunu yurttaşlığa alınmayacaklar arasında Çingeneleri de saymakla beraber, takip eden yıllarda Balkan ülkelerinden çoğu yerleşik Roman/Çingene toplulukların Türkiye'ye göçleri kabul edilmiştir.[23] Hükümetin Roman/Çingene topluluklara ilişkin yurttaşlık ve sınır politikasında esas belirleyici unsurun gezgincilik/yerleşiklik ayrımı olduğu görünmektedir. Nitekim 1926 İskân Kanunu'nda yurttaşlığa alınmayacaklar arasında sayılan "Çingeneler", 1934 İskân Kanunu'nda yerini "gezginci Çingeneler" tanı-

mına bırakmış, böylece yerleşik Çingenelerin kabulü yasalaşmıştır. 1934 İskân Kanunu'na ilişkin geçici encümen mazbatasında bu değişiklik gerekçelendirilir. Mazbataya göre, hükümet her ne kadar Çingenelerin tamamının vatandaşlığa kabul edilmemesini teklif etmişse de, encümen bunun gezginci Çingenelerle sınırlandırılmasında yarar görmüştü. Balkanlar'da, özellikle Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Çingeneler Türkçeden başka dil bilmiyordu. Yanı sıra Bulgarlar siyasi haklar vermemek adına Çingene olmayanlara da bu adı takmıştı. "Çingene denilen bu çalışkan insanlar"ın hayvancılık, ziraat ve ziraat sanatları işlerinde çok ileride oldukları, bin bir işkenceye rağmen Türklüklerini bırakmadıkları ve onunla iftihar ettikleri belirtildikten sonra, bunlardan "oturucu olanların alınması ve yalnızca gezginci olanların alınmaması daha yararlı" görülmüştü.[24] İki savaş arası dönemde çeşitli Avrupa devletlerinin "Çingene karşıtı" göç ve sınır politikalarına karşın, Türkiye bu toplulukların göç anlaşmaları kapsamında Türkiye'ye gelmesine ilişkin esnek ve kabul edici bir politika izlemiştir.[25]

Gerek mübadele sürecinde gerekse sonrasında Balkanlar'dan Türkiye'ye göç eden Müslümanlar arasında yer alan Roman/Çingene topluluklar nüfusun üretken kapasitesini artıracak, itaatkâr ve uyumlu yerleşikler oldukları sürece merkezi hükümet tarafından kabul gördüler. Her ne kadar gelen topluluklar arasında gezginci Çingeneler olsa da, gezginci toplulukların iskânına ilişkin yasal düzenlemeler ve uygulamalar hükümete bu "sızıntıyı" da idare edebilme imkânı tanıyordu. Ancak devlet Roman/Çingene topluluklarını ulusal topluluğun bir parçası saymakta aynı derecede kabul edici olmadı.

"ASLEN, NESLEN, RUHEN KIPTİ OLMAK": DEVLETİN MÜBADİL ROMANLARA İLİŞKİN AYRIMCI SÖYLEM VE UYGULAMALARI

Devlet, hem tarihsel olarak hem de erken Cumhuriyet döneminde Roman/Çingene topluluklarının ortak kültürel özellikler ve sabit davranışsal örüntüler izleyen ve bu niteliklerinden dolayı toplumun geri kalanından aşağı bir kavim ya da etnik topluluk olarak damgalanma sürecine aktif olarak katılmıştır. Oysa Osmanlı idaresinde yaşayan Roman/Çingene topluklar din, dil, meslek, sosyal örgütlenme, yaşam biçimi ve coğrafi dağılımları açısından büyük çeşitlilik arz etmiş ve içinde yaşadıkları topluluklarla bir dizi benzerlik taşımıştır. Buna rağmen, Osmanlı Devleti çok erken bir dönemden itibaren bu toplulukların idari, mali ve hukuki statülerini diğer topluluklara uyguladığı millet sistemine göre değil, "Kıpti" kategorisi altında ayrı bir etnik topluluk olarak düzenlemiş, böylece Roman/Çingene topluluklarını millet sistemi hiyerarşisinden dışladığı gibi, toplumun geri kalanından farklılaştırmıştır. Devletin Roman/Çingene topluluklarına özgü politikalar ve pratikler geliştirmesi, hem Roman/Çingene kimliğinin inşasında rol oynamış, hem de toplumun bu topluluklara yönelik ayrımcı, dışlayıcı ve damgalayıcı kavrayışını şekillendirmiştir. Devletin ve toplumun Roman/Çingene topluluklarını dini, ahlaki, toplumsal ve yasal normlara uymayan, suç işlemeye meyilli, devlet ve toplum düzenini tehdit eden unsurlar olarak tanımlaması, bu toplulukları toplumsal hiyerarşinin en altına konumladığı gibi diğer topluluklarla da arasında kalın sınırlar çizmiştir. İcra ettikleri çeşitli mesleklerin meslekler hiyerarşisinde de genellikle en alt basamaklara yerleştirilmiş olması damgalanmalarının başka bir kaynağı olmuştur.[26]

Osmanlı bürokrasisinin dilinde "ehl-i fesâd" , "fısk-u fücûr", "kavm-i şenâat" olarak damgalanmış bu topluluklar 19. yüzyıl ortalarına kadar genellikle çeşitli asayiş önlemleri ve gezginci göçebe unsurların iskânı çabalarına konu olmuştur. 19. yüzyıl sonlarından itibaren ise ilk defa dini eğitim veya çalıştırma/iş yoluyla "ıslah" edilerek "unsur-ı nâfi", bir başka deyişle faydalı bir unsur haline getirilmeleri tartışılmaya başlanmıştır.[27] İttihad ve Terakki yönetimi de bu ıslah geleneğini sürdürmüş, bir yandan gezginci ve göçebe Çingeneleri iskân etmeye uğraşırken, diğer yandan da 1917 yılında hazırladığı "Kıpti talimatnamesi" ile gezginci Çingenelerin fabrika ve imalathane gibi askeri müesseselerde sıkı bir denetim altında çalıştırılmasına karar vermişti.[28]

Mübadil Romanlar her ne kadar Cumhuriyet kadroları tarafından önemli bir beşeri kaynak olarak kabul edilmiş olsa da, aynı kadrolar Romanların ulus inşasının bir harcı ve toplumun bir parçası olmasında istekli davranmamıştır. Kuşkusuz, bunda Cumhuriyet kadrolarının devletin Roman/Çingene topluluklara ilişkin tarihsel deneyimleri, söylem ve pratikleri devralması önemlidir. Mübadil Romanların iskânları sürecinde gerek merkezi iktidarın gerekse yerel otoritelerin pratikleri ve söylemleri Romanlara ilişkin son derece ayrımcı, damgalayıcı, ırkçı

Mübadillerin iç göçünün sınırlanması ve bir an evvel üretici hale getirilmeleri amacıyla, 17 Ocak 1924 tarihli bir genelge ile mübadillerin ve çeşitli muhacir ve mülteci grupların iskân edildikleri yerleri değiştirmeleri çeşitli şartlara bağlandı. Buna göre akrabalarının yanına gitmek isteyenlerin gitmek istedikleri yerlerde akrabalarının olduğunun tespit edilmesi ve iskân hakkından feragat etmeleri gerekiyordu.

unsurlar içermiştir. Bu pratikler ve söylemler göz önüne alındığında Romanların Türk ulus inşasında ne makbul, ne de müstakbel yurttaşlar olarak görüldüğü söylenebilir.

Aşağıda da tartışacağımız gibi, devlet mübadil Romanların iskân sürecinde ve sonrasında yer değişikliği



Falcı Çingeneler.

taleplerini şüpheyle karşılamış, ilgili yasal düzenlemeler yoluyla mümkün olduğunca bulundukları yerlerde tutulmalarını, birkaç aileye bölünerek köy ve kasabalara serpiştirilmelerini ve yerlerini izinsiz terk edenlerin iskân mahalline geri getirilmesini yerel idarelerden istemiştir. Yerel idareler ise mübadil Romanların iskân yeri değişikliği taleplerini genellikle olumlu karşılamış, bazen bu toplulukları iktisaden verimsiz, çalışmaya gönülsüz ve asayiş problemleri yaratan unsurlar olarak tanımlayıp, başka yerlere nakillerini istemiş, bazen de firar etmelerine göz yummuştur. Gerçekte, merkezi iktidar da yerel idareler de Roman/Çingene topluluklarının ahlaki, idari ve asayişe bağlı nedenlerle idare edilmesi güç topluluklar olduğu inancını paylaşmaktadır. Tam da bu nedenden dolayı merkezi hükümet bu toplulukların hareketini kısıtlayıp oldukları yerde denetim altında kalmalarına çalışırken, yerel idareler de mümkün olduğunca bölgelerinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Merkezi hükümet her ne kadar şikâyet konusu olan Romanları serpiştirerek iskân yoluna gitmeyi denemişse de, yerel idarelerin isteksizliği bu girişimleri de sonuçsuz bırakmıştır. Üretken bir unsur olarak mübadele sürecinde kabul gören Romanlar, bu sefer de "seciyeleri gereği" üretken olmadıkları gerekçesiyle vilayetlerden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Mübadil Romanlara ilişkin ayrımcı, aşağılayıcı ve ırkçı dilin en açık kullanımını vilayetindeki mübadil Romanlardan şikâyetçi olan Gümüşhane Valisi'nin 18 Haziran 1925'te Dâhiliye Vekâleti'ne yazdığı yazıda bulmak mümkündür. Vali, 40 hanelik bir sepetçi topluluğunun idarecilerin tüm uğraşlarına rağmen ziraat ve sanatla uğraşmadıklarını ve müstahsil olamayacaklarını bildiriyordu. Sadece dans ve müzikle vakit geçiren, "aslen, neslen ve ırkan ve ruhen kıbti muhacirler"in ancak ticari ve iktisadi faaliyetlerin yoğun olduğu ve "el ve ayak hizmeti geçebilen" büyük şehirlerde bulunabileceklerini belirten Vali, bu topluluğun İzmit'e gitmek üzere Trabzon'a hareket ettiğini bildiriyordu.[29] Dâhiliye Vekâleti ise benzer talep ve şikâyetlerin geldiği Trabzon, Gümüşhane ve Malatya vilayetlerine bu toplulukların bulundukları vilayetlerin kazalarına üçer beşer hane dağıtılmaları ve İzmit'e hiçbir şekilde gönderilmemeleri yönünde talimat vermişti.[30]

Bir başka örnekte, Ordu Valisi, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda Goloslu mübadil Romanlardan Celil oğlu Behlül ve Murat oğlu Cemal'in iskân yeri değişikliği talebini iletmişti. Dilekçe sahipleri, tütün fabrikalarında amelelikle geçinen on bir nüfuslu iki aile olduklarını, ancak Ordu'da tütün işçiliği olmadığı için burada geçinemedikleri belirtiyor, hükümetten herhangi bir yardım ve yol parası almadan Zonguldak veya Samsun'a yerleşmek istiyorlardı. Dâhiliye Vekâleti gönderdiği yanıtta iskân bölgesindeki "Kıptilerin" düzenlerini değiştirmeleri uygun olmadığı için yerlerini terk etmelerine izin verilmediğini bildirmişti. Vekâlet, Romanların yer değişikliğine izin verilmeme nedenini en yaygın kalıp yargılardan biri olan "Çingenelerin tembelliği" ile gerekçelendiriyordu. Vekâlete göre "bunlar" aslında üretici bir duruma geçmek isteği ve hevesinde olmadıkları için her zaman "kendi seciyelerine" uygun yerlerde bulunmak istiyorlardı. Benzeri başvuruların kabul edilmeyeceği belirtiliyor ve dilekçe sahiplerine başka bir yere gitme ümidinden vazgeçerek bulundukları yerde geçimlerini sağlamanın yollarına bakmalarının bildirilmesi isteniyordu. Yer değişikliğine izin vermeyen Vekâlet, bununla da yetinmeyip, dilekçe sahiplerinin gözetim altında tutulmasını da yerel idareden talep ediyordu.[31]

Ancak mübadil Romanların hareketliliğini kısıtlamak göründüğü kadar kolay değildi. Bunda yerel idarelerin Romanları vilayetlerinde tutmak konusunda gönülsüzlüğü önemli rol oynuyordu. Örneğin Zonguldak Valisi, Dâhiliye Vekili'ne gönderdiği bir yazıda, Goloslu mübadil Romanların kentten izinsiz ayrılarak öteye beriye dağıldıklarını, bir kısmının ise ailece İstanbul'a firar ettiklerini bildiriyor, iskânlarına tahsis edilmiş haneler hakkında yapılacak işlemi soruyordu. Dâhiliye Vekili ise hayli

sert bir yanıtla Zonguldak'ta hem kara hem de denizde zabıta teşkilatı olduğu halde Goloslu "Kıptilerin" aileleriyle birlikte topluca kaçabilmesini "hayret verici" bulduğunu belirtiyor, firar vakasının hızla araştırılmasını ve firarilerin iade edilmesini istiyordu.[32]

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, gerek yerel gerekse merkezi iktidar "Kıptilik"i, bir "ruhsal hal", bir "seciye" meselesi olarak kurguluyordu. Gümüşhane ve Ordu örnekleri Cumhuriyet kadrolarının iş ve çalışmaya sadece iktisadi bir değer değil, aynı zamanda ahlaki bir değer de yüklediğini göstermektedir. Roman/Çingene topluluklarla özdeşleştirilen tembellik, başıboş dolaşma, kolay yoldan geçinme, müzik ve dans gibi makbul olmayan meslekleri icra etme bu toplulukların ahlaki düşkünlüğünün de bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. Devlet böylece "Kıptilik" ahlakileştirirken, düşük ahlakı da, son derece heterojen olan bir topluluğa hasrederek etnikleştiriyor, tam da bu noktada devlet eliyle "Kıpti" ya da "Çingene" kategorilerini bir dizi ahlaki sapmaya sahip bir etnik grup olarak inşa ediyordu. Çalışmak sadece ahlaklı olmak değil, aynı zamanda topluma katılmanın, onun bir parçası olmanın da yoluydu.[33] Tembellikle damgalanan Roman/Çingene topluluklarının Müslüman olsalar dahi, "ahlaki seciye" özelliklerinden dolayı, Türk toplumunun eşit bir üyesi, Türk milletinin unsurlarından biri olmaları yönünde çaba harcanmadı. Roman/Çingene topluluklar erken Cumhuriyet döneminde tarım emekçileri, tütün fabrikası işçileri, kentlerde vasıfsız işçiler olarak üretim hayatına katıldılarsa da, ulus inşasının dışında tutuldular.

NURŞEN GÜRBOĞA
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göçler* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 1. Mübadele kapsamı dışında tutulan topluluklara daha sonra Gökçeada ve Bozcaada (İmroz ve Tenedos)'da yaşayan Rumlar, Epir bölgesinde yaşayan ve Tsamides olarak adlandırılan Müslümanlar, Makedonya'da dağınık halde yaşayan bazı gruplar, Milli Mücadele'ye karşıtı Çerkeslerde eklenir. Bkz. Konstantinos Tsitselikis, "1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemaatler, Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar", Müfide Pekin (der.), *Yeniden Kurulan Yaşamlar 80. Yılında Türk–Yunan Nüfus Mübadelesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), s. 348-349.

2 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 17 ve 22.

3 Tsitselikis, a.g.m, s. 345.

4 İttihad ve Terakki kadrolarının Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı süresince başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim topluluklara yönelik nüfus mühendisliği politikaları ve uygulamalarıyla ilgili olarak bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

5 "30 kânunusani 1923 tarihinde Lozan'da Yunan murahhaslariyle yapılan mukavele mucibince tanzim olunan Talimatnamenin Mer'iyete vazı hakkında Kararname". Düstur III. Tertip, Cilt 1, s. 110. http://ua.mfa.gov.tr/. Bu kararnamenin ilgili maddeleri için ayrıca bkz. Erol Ülker, "Assimilation of the Muslim communities in the first decade of the Turkish Republic (1923-1934)", *European Journal of Turkish Studies*, URL:http://www.ejts.org/document822.html, paragraf 24-27.

6 *Age.*

7 İttihad ve Terakki yönetiminin Müslümanları Türk unsurunun yoğun yaşadığı köy ve kasabalara belirli oranlarda serpiştirerek iskân politikası için bkz. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

8 Ülker, *age*, paragraf 30.

9 Mübadil Romanların iskân edildikleri bölgelerle ilgili sistematik bir çalışmaya ulaşamadık. Ancak çeşitli çalışmalar ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nden ulaşabildiğimiz belgeler, Romanların hemen tüm iskân bölgelerine dağıtıldığını göstermektedir. İzmir Romanları üzerine yapılan çalışmalar, çoğunun mübadele yoluyla Selanik'ten gelen tütün üreticisi köylüler olduğunu göstermektedir. İzmir Romanlarının bir kısmının ise ilk iskân edildikleri bölgelerin İzmir olmadığı anlaşılmaktadır. İlk iskân bölgelerinin çeşitliliği bizde mübadil Romanların hemen tüm iskân bölgelerine serpiştirildiğine ilişkin kuvvetli bir izlenim bırakmıştır. İzmir Romanları için bkz. Umur Aşkın, Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Yaşayan Romanların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması yayımlanmamış doktora tezi, T.C. Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2011, s. 5; Suat Kolukırık, "Geçmişin Aynasında Lozan Çingeneleri: Göç, Hatıra, Deneyimler", *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, ISSN 1304-2823. Suat Kolukırık, "Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 3/1 (2006): 2-4.

10 Mübadillerin iç göçü ve hareketliliği için bkz. Arı, *age*, s. 155-158.

11 *İskan Tarihçesi* (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), s. 37, ayrıca bkz. Arı, *age*, s. 155.

12 Ülker, *age*, paragraf 30-31.

13 *İskan Tarihçesi*, s.58-59.

14 *İskan Tarihçesi*, s. 65-66.

15 Özellikle Arnavutların ve Rumca konuşan toplulukların Mübadele'yle Türkiye'ye getirilmesine ilişkin TBMM'de yapılan tartışmalar ve bu tartışmalara hükümetçe verilen yanıtlar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 9, s. 85, 92 ve c. 10, s. 28, 62.

16 *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 9, s.74.

17 *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 10, s.34.

18 Tsitselikis, *age*, s. 349.

19 Osmanlı Devleti'nin Roman/Çingene topluluklarla ilişkisi için bkz. Elena Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneler*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006) Ayrıca bkz. Faika Çelik, "'Civilizing Mission' in the Late Ottoman Discourse: The Case of Gypsies", *Oriente Moderno* 93 (2013): 577-597.

20 Kayıtlara "Kıpti" olarak geçen 305 hane reisine ait tasfiye talepnameleri için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA), 130.16.13.2 Fon Kodu altında dosyalanmış belge serisi.

21 Selanik bölgesinde tütün üretimi ve ticareti için bkz. Filiz Dığıroğlu, "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912), *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* 43 (2014): 227-272.

22 Balkanlar'da Osmanlı idaresi altında yaşayan Romanlar arasında yerleşik hayatın yaygınlaşması ile kapitalist iktisadi dönüşüm arasındaki ilişki için bkz. Marushiakova-Popov, *age*, s. 75-76 ve 81; devletin iskân çabaları için bkz. *age*, s. 43-44, 67-68.

23 Erken Cumhuriyet döneminde Balkan ülkelerinden göçlerle gelen Roman/Çingene muhacirler için bkz. Mithat Atabay, "Çingene Sorunu ve 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Çanakkale'ye Göçler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 10 (Güz 2012), 60-72; Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları* (Ozan Yayıncılık, 2006), s. 131-132, 256.

24 Mazbatanın ilgili bölümü için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c. 23, s. 9. Hükumet teklifi için bkz. *age*, s. 21.

25 İki savaş arası dönemde Avrupa'da Roman/Çingene topluluklara ilişkin dışlayıcı vatandaşlık ve sınır politikaları için bkz. Ilsen About, "Batı Avrupa'nın İki Savaş Arası Sınır Rejiminde Roman Aileler", *Toplumsal Tarih* 260 (Ağustos, 2015): 68-75.

26 Devletin etnik kimlik inşasındaki kurucu rolü için bkz. Melike Karlıdağ ve Adrian Marsh, "A Study of Research Literature Regarding Turkish Gypsies and the Question of Gypsy Identity", Edirne Roma Association, european Roma Rights Center. Helsinki Citizen's Assembly, *We are Ilere Discriminatory Exclusion and Struggle for Rights of Roma in Turkey* (İstanbul: Mart Matbacılık, 2008), s. 146. Osmanlı Devleti'nde Roman/Çingene topluluklarının idari, malı ve yasal statülerine ilişkin bkz. Çelik " The Limits of Tolerans: The Status of Gypsies (Roma) in the Ottoman Empire", *Studies in Contemporary Islam* 5 (2003): s. 161-182.

27 19. yüzyıl sonunda Osmanlı bürokrasisinin "ıslah" sorunsalı içinde Roman/Çingene topluluklarını değerlendirmesine ilişkin bkz. Faika Çelik, "Civilizing Mission", s. 577-597.

28 Dündar, *age*, s. 128-129.

29 BCA 272.0000.12.45.73.7.

30 BCA 272.0000.14.76.336.1

31 BCA 272.0000.12.44.68.16.

32 BCA 272.0012.54.13.12.

33 Osmanlı bürokrasisi ve kamusal söylemde çalışma ile ahlak arasında kurulan yeni türden bir ilişki için bkz. Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", (Sorunlar ve Çözüm Yolları) Dr. Suvat Parin (yay. haz.), *Tebliğler Kitabı* (İstanbul: İBB, 2008), s. 17-44.

12 EYLÜL'DEN UNUTULAN BİR MAĞDURİYET ÖYKÜSÜ: MANUEL YERGATYAN*

EMRE CAN DAĞLIOĞLU

Askeri rejimin baskısının en somut örneklerinden biri de toplumun tanınan isimlerinden, Kudüs Ruhban Okulu'nda görevli Türkiyeli Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) darbeden kısa bir süre sonra "kimsenin anlayamadığı bir sebeple" tutuklanması, toplumun önemli simalarıyla birlikte işkenceden geçirilmesi ve uzun süre hapiste tutulmasıydı. Rahip Yergatyan'ın zorlu hikâyesi, soykırım bahsinde Ermeni toplumunun nasıl sessizleştirildiğine yönelik önemli ipuçları içermesinin yanı sıra, medyanın kendiliğinden bu sürecin önemli bir aracı olduğunu da gözler önüne seriyor.

50. yıldönümü olan 1965'te yapılan anmalarla dünyada yenilen duyulmaya başlanan Ermeni soykırımı, 1970'lerin başından itibaren ASALA ve Adalet Komandoları örgütlerinin Türkiyeli diplomatlara yönelik suikastlarıyla dünya gündemine taşındı. Türkiye, 1965'te kamuoyunun yaşadığı şaşkınlığı, Batı ülkelerinde işlenen cinayetlerin ardından da uzun bir süre üzerinden atamayacaktı.[1] 12 Eylül darbesi bu anlamda Türkiye'nin "yardımına yetişmiş oldu" ve altmış beş yıldır süren soykırım inkârı, askeri rejim tarafından resmi düzeyde kurumsallaştırıldı. Bu kurumsallaşma aynı zamanda devletin askeri rejim tarafından yeniden organize edilmesi anlamına geliyordu ve darbenin meşrulaştırılması için "Ermeni meselesi" önemli bir araç haline getirildi.[2] 12 Eylül öncesinde devletin zafiyete düşürülmesinden ötürü Ermeni diasporasının cesaret bulduğu tezi sıklıkla işlendi. Bu bağlamda, "Ermeni meselesi" tüm tarihsel bağlarından koparılarak güvenlik meselesi parantezine hapsedildi. Diğer yandan, dünyaya karşı Türkiye'yi "savunacak" bir resmi anlatı, Dışişleri Bakanlığı ve üniversiteler tarafından üretildi, medya ve milli eğitim aracılığıyla yaygınlaştırıldı ve bu anlatı üzerindeki denetim MGK aracılığıyla merkezileştirildi.[3] Dışarıda olduğu kadar içeride de kamuoyu oluşturulmasını amaçlayan bu hamleler Türkiyeli Ermenilere yönelik baskının artırılmasını da beraberinde getirdi. Dışarıdaki "kötü" Ermeni diasporası ile içerideki "iyi" Ermeniler arasına Cumhuriyet döneminde konan ayrım devlet eliyle keskinleştirildi ve Ermeni toplumu, fiziksel ve psikolojik anlamda zora başvurularak, bu çerçeveye sığmak zorunda bırakıldı. Askeri rejimin bu baskısının en somut örneklerinden biri de toplumun tanınan isimlerinden Kudüs Ruhban Okulu'nda görevli olan Türkiyeli Ermeni rahip Hayko (Manuel) Eldemir'in (Yergatyan) darbeden kısa bir süre sonra "kimsenin anlayamadığı bir sebeple" tutuklanması, toplumun önemli simalarıyla birlikte işkenceden geçirilmesi ve uzun süre hapiste tutulmasıydı. Rahip Yergatyan'ın bu zorlu hikâyesi, soykırım bahsinde Ermeni toplumunun nasıl sessizleştirildiğine yönelik önemli ipuçları içermesinin yanı sıra, medyanın kendiliğinden bu sürecin önemli bir aracı olduğunu gözler önüne seriyor.

YERGATYAN'IN HİKÂYESİ

Yergatyan 1954'te İstanbul'da doğar. İlk ve ortaokulu Gedikpaşa Surp Hovhannes Ermeni Okulu'nda tamamladıktan sonra, 14 yaşında Kudüs'te bulunan Ruhban Okulu'na [*Jarankavorats*] teoloji eğitimi almak için gider. 1973'te Manuel ruhani ismiyle diyakoz [*sarqavak*] olarak takdis edilmesinin ardından, askerliğini yapmak için Türkiye'ye döner ve 1976'da ise bu kez rahip olarak takdis edilir. 1978'e kadar Oxford'da bulunan bir kolejde uzaktan eğitim görür ve o yıl tekrar Kudüs'e bu kez okulun başrahibi olarak geri döner. Kudüs İbrani Üniversitesi'nde Restorasyon Bölümü'nde okurken, aynı zamanda okulda tarih hocası olarak görev almaya başlar.[4]

Bu sırada Türkiye'de askeri cuntanın yönetime el koymasıyla, milyonlarca insan gibi Yergatyan'ın da hayatı değişir. Darbeden yaklaşık bir ay sonra, 10 Ekim 1980'de, kısa bir ziyaret için geldiği Türkiye'den eğitim görmek için onunla beraber Kudüs'e gidecek olan öğrencileriyle birlikte Yeşilköy Havaalanı'nda güvenlik kontrolün-

den geçerken hakkında ihbar olduğu gerekçesiyle gözaltına alınır.[5] İlk sorgusu havaalanında bir odada yapılır. Kudüs'e öğrencileri ne amaçla götürdüğü üzerine sorulan birkaç sorudan sonra, odadan çıkması söylenir. Geri çağrıldığında ise bavulunda kendisinin koymadığı belgeler ve bir haritayla "terörle bağının ispatlandığını" görür. Yergatyan, daha sonra o anı "Büyük bir şeyler döndüğünü o zaman anladım" diye anlatacaktır.[6]

Mahkemeye delil olarak sunulan bu "suç aletleri", Ermeni halk oyunları kaseti, 1888 yılına ait ve Venedikli Mıkhitarist rahipler tarafından çizilen bir "tarihi Ermenistan" haritası,[7] Sovyet Ermenistanı'nda yayımlanan *Hayreniki Dzayn* [Vatanın Sesil gazetesi[8] ile ASALA ve Taşnaktsutyun'a ait olduğu söylenen yayınlardır.[9] Daha sonra mahkemede bavulunda bulunan bir kitap da ısrarla sorulacaktır. Yergatyan'ın yanında olan o kitap da, Simon Simonyan'ın[10] 1950'lerde yazdığı ve Kudüs'te ders kitabı olarak okutulan *Hayots Badmutyun*'dur [Ermeni Tarihi].[11] Bu delillerden yola çıkarak Kudüs'e götürdüğü öğrencilere "terör" eğitimi vereceği kanısına varılır.

Bu çerçevede öğrenciler ve Yergatyan'ın yanı sıra, Ermeni toplumunun tanınan yedi siması da aceleyle gözaltına alınır.[12] Meselenin hukuki kılıfını ise Yergatyan'ın üzerinde bulunan bir miktar döviz oluşturur. Kudüs'te rahip olmaya giden öğrencilere ait olduğu açık olan o para, dönemin Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu gereği döviz taşımak yasak olduğundan suç unsuru kabul edilmiştir.[13] Bu kapsamda, "parayı vereni de, parayı dövize çevireni de, çocukların Kudüs'e gidip okumalarını salık vereni de toplarlar."[14]

12 Eylül döneminin en ünlü işkencehanelerinden Samandıra'ya götürülen on bir kişiye işkence yapılır. Yergatyan'ın el ve ayak tırnakları sökülür, vücuduna elektrik verilir.[15] Bir ay boyunca hepsi düzenli olarak dayağa maruz kalır:[16]

"Beni küçük bir hücreye kapattılar. Ve burada işkenceye başladılar. Ne söylerlerse evet diyene kadar dövüyorlardı. Sen 'itiraf' edene kadar dayak durmuyordu. Orada 30 veya 31 gün kaldım ve her gün dayak, çok ağır dayak yedim. O insanların vicdanı yoktu. Kudüs'teki uzun yıllardan sonra, Türkçem zayıflamıştı. Konuşurken arada Ermenice, Arapça, İbranice ve İngilizce kelimeler de kullanıyordum. Türkçem akıcı değildi. Bunu anlamadılar. Onlardan bir şeyler sakladığımı düşünerek, beni daha fazla dövdüler. Bir aylık sorgulamanın ardından, bazı kâğıtları imzaladım. Bunun ardından gözlerimi bağlayarak beni İstanbul'a götürdüler. Benim davamla ilişkili olan yedi tutuklu daha vardı. Onları da her gün dövüyorlardı."

Soruşturma kapsamında gözaltında tutulan tüm isimler, bir aylık Samandıra sürecinin ardından on beş gün de Selimiye Kışlası'nda tutulur. Kasım ayının sonuna doğru hâkim karşısına çıktıklarında karar, Yergatyan haricindeki herkesin salıverilmesi olur. Yergatyan tutuklanırken, diğer kişilerin de mahkemede tanık olarak dinlenmesine karar verilir ve yurtdışına çıkmaları yasaklanır.[17] Yergatyan'a yöneltilen ilk suçlama ise ASALA'yla kuvvetli bir bağı olduğu ve öğrencileri Kudüs'e "terörist yapmak için" götürdüğüdür. Bu ortam içerisinde Yergatyan, mahkeme için sırasının gelmesini beklerken, 1981'in sonbaharında Paris'te yaşanacak bir olay bu süreyi uzatacaktır.

VAN OPERASYONU

Türkiye Paris Başkonsolosluğu, 24 Eylül 1981'de dört ASALA militanı tarafından "Van Operasyonu" kapsamında basılır. Kapıdaki güvenlik görevlisini öldüren militanlar, içeride bulunan başkonsolos dahil elli altı kişiyi rehin alır. Rehinelerden biri,


Ruhban okulunda terörist yetiştirdi

Hayko'nun, Kudüs'teki ayinlerde, salonu kanlı haritalar ve yakılmış kilise resimleri ile donattığı tanık ifadeleri ile belirlendi

İşte 3 caninin hocası papaz Hayko

Nayır, Papaz Hayko Manuel Eldemir tarafından eğitildi...

14 YILA MAHKUM

Papaz Hayko Manuel Eldemir, İstanbul Sıkıyönetim 1 Numaralı Askeri Mahkemesi'nce, 18 Mart 1983 tarihinde, 14 yıl ağır hapse mahkûm edilmişti.

3 Mart 1985 Pazar

irriyet

NLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

ucusu: SEDAT SİMAVİ (1896 - 1953)

FİYATI 50 LİRA (KDV dahil)

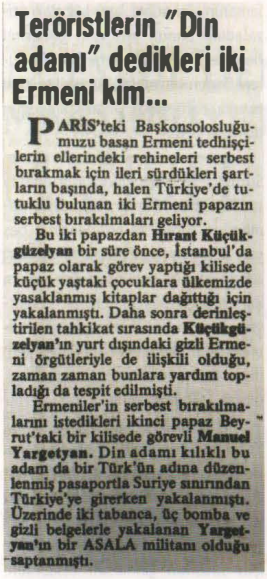
●İstanbul Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'nce 14 yıl ağır hapse çarptırılan Ermeni papaz Hayko Manuel Eldemir'in, Orly katliamı sanıkları Nayır, Semerciyan ve Garbisyan'ın Kudüs'teki Ruhban Okulu'nda hocası olduğu ve diğer Ermeni gençlere yaptığı gibi, onlara da "terörizmi" aşıladığı anlaşıldı.

● 13. sayfada

Hürriyet, 3 Mart 1985.

Hürriyet, 25 Eylül 1981, solda.

Hürriyet, 30 Haziran 1982, sağda.

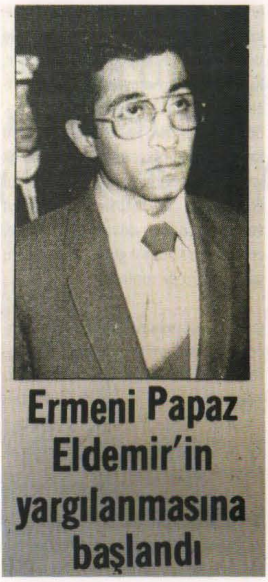


Teröristlerin "Din adamı" dedikleri iki Ermeni kim...

PARİS'teki Başkonsolosluğumuzu basan Ermeni tedhişçilerin ellerindeki rehineleri serbest bırakmak için ileri sürdükleri şartların başında, halen Türkiye'de tutuklu bulunan iki Ermeni papazın serbest bırakılmaları geliyor.

Bu iki papazdan **Hirant Küçükgüzelyan** bir süre önce, İstanbul'da papaz olarak görev yaptığı kilisede küçük yaştaki çocuklara ülkemizde yasaklanmış kitaplar dağıttığı için yakalanmıştı. Daha sonra derinleştirilen tahkikat sırasında **Küçükgüzelyan'ın** yurt dışındaki gizli Ermeni örgütleriyle de ilişkili olduğu, zaman zaman bunlara yardım topladığı da tespit edilmişti.

Ermeniler'in serbest bırakılmalarını istedikleri ikinci papaz Beyrut'taki bir kilisede görevli **Manuel Yergetyan.** Din adamı kılıklı bu adam da bir Türk'ün adına düzenlenmiş pasaportla Suriye sınırından Türkiye'ye girerken yakalanmıştı. Üzerinde iki tabanca, üç bomba ve gizli belgelerle yakalanan **Yergetyan'ın bir ASALA militanı olduğu saptanmıştı.**



Ermeni Papaz Eldemir'in yargılanmasına başlandı

akşam saatlerinde başkonsolosluğun bulunduğu katın penceresinden "Yeğiya Keşişyan İntihar Komandoları" adına şu isteklerinin yazılı olduğu bir kâğıt bırakır: "Türkiye'de yaşayan Ermenilerin seyahat ve ifade özgürlüklerinin sağlanacağına dair devlet garantisi verilmesi, uluslararası bir organizasyonun Türkiye'de Ermenilere ait kültürel kurumların etkinliklerini kontrol etmesi ve iki dinadamı Manuel Yergatyan ve Hrant Küçükgüzelyan ile beş Türk ve beş Kürt devrimcinin[18] serbest bırakılması."[19] Bunun üzerine uluslararası basına konuşan başkonsolosluk çalışanı ise "Türkiye'de tutuklu Ermeni yok, aşırı sağcılar ve aşırı solcular var" diyerek soruları savuşturmaya çalışır.

Paris'te rehine krizi yaşanırken, Türkiye gazeteleri ise mikrofonları hiç vakit kaybetmeden dönemin Ermeni Patriği Şnorhk Kalustyan'a çevirir. Türkiye'de siyasi tutuklu Ermeni bulunmadığını belirten Kalustyan, sadece meslekleri rahiplik olan iki Ermeni tutuklunun var olduğunu, onların da sıraları gelmediği için mahkeme huzuruna çıkmadıklarını söyler.

Cumhuriyet gazetesine göre, bu rahiplerden Yergatyan döviz kaçakçılığıyla suçlanmaktadır. Tutuklu bulunan diğer rahip Hrant Küçükgüzelyan'ın ise "Ermeni çocukları Anadolu'nun uzak yerlerinden İstanbul'a getirdiği ve onlara Ermeni din ve dil eğitimi verdiği"[20] bildirilir. Aynı zamanda, Küçükgüzelyan'ın "Avrupa'daki çeşitli insan hakları örgütlerine mektup göndererek Türkleri kötülediği ve Türkiye'deki Ermeni toplumunun ağır sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu bildirdiği" öğrenilmiştir.[21] *Hürriyet* gazetesine göre ise Küçükgüzelyan, "küçük yaştaki çocuklara yasak kitaplar dağıttığı için yakalanmış" ve daha sonra "gizli Ermeni örgütleriyle ilişkide olduğu" ortaya çıkarılmıştır. Aynı gazete, isnat edilen suçlarla dahi ilgisi olmayan bir Yergatyan portresi çizerek, Yergatyan'ın sahte pasaportla Suriye sınırından Türkiye'ye girmeye çalışırken üzerinde iki tabanca, üç bomba ve gizli belgelerle yakalanan bir ASALA militanı olduğunu ileri sürer.[22]

Militanlar ertesi gün rehineleri serbest bırakarak Fransa polisine teslim olurken, bu eylem can kaybı olmadan atlatılsa da 26 Eylül 1980'de Paris'te ve 2 Nisan 1981'de Kopenhag'da yaşanan küçük saldırıların ardından askeri rejim için ilk büyük ASALA saldırısıdır ve yoğun bir propaganda döneminin başlangıcı olur. Yergatyan içinse bu dönem, mahkeme önüne çıkmak için on ay daha beklemek ve hapishanede daha ağır muamele anlamına gelmektedir:[23]

"Diğer tutuklular bana zarar vermediler, ancak hapishanede inanılmaz bir psikolojik işkence vardı. Tuvalete gitmene izin vermiyorlardı; yemeğini geç getiriyorlardı; doktora görünmene izin vermiyorlardı; hastalandığında ilaç vermiyorlardı; kitap okuyorsan, ışıkları kapatıyorlardı; ayağa kalkarsan, oturmanı söylüyorlardı. Farklı çeşitlerde psikolojik baskı uyguladılar. Genelde gardiyanlar seni koğuştan çıkarıyorlar ve gelişigüzel vuruyorlardı, sadece eğlenmek için..."

Patrik Kalustyan da üç yıl sonra yaptığı ABD ziyareti sırasında, Van

Yergatyan'ın cezaevinden arkadaşı Yalçın Küçük'e göre, Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar'ın öldürülmesi Askeri Mahkeme'yi kızdırır ve Yergatyan'ın cezası son duruşmada katlanır. Patrik Kalustyan da Küçük'le aynı fikirdedir. Kalustyan, sadece Kudüs'te "Türkiye karşıtı" bir gösteriye katıldığı ispatlanabilen Yergatyan birkaç yıl ceza alacakken, Balkar'ın öldürülmesiyle durumun çok ağırlaştığını belirtir.

Operasyonu'nun Yergatyan'ın durumuna etkisini şöyle değerlendirecektir: "Ermeni teröristler Paris'teki Türk Başkonosluğu'nu bastıklarında, taleplerinden biri de Peder Yergatyan'ın serbest bırakılmasıydı. Bu, doğal olarak ASALA'yla ilişkisi olup olmadığını anlamak için onun daha fazla araştırılmasına yol açtı. Bu onun durumunu daha kötüye götürdü."[24]

MAHKEME BAŞLIYOR

Askeri savcı, Mayıs 1982'de Yergatyan hakkındaki iddianameyi hazırlar ve 1 Numaralı Askeri Mahkeme'de "Türkiye aleyhinde faaliyetlerde bulunmak, ırkçılık ve bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu'na aykırı davranmak" suçlarıyla davayı açar. Savcı "Yakın geçmişin en mühim ve dehşet verici olaylarından biri olan Ermeni meselesinin yeniden canlandırılmak istendiğine şahit olmaktayız" diyerek başladığı iddianamenin sonuç bölümünde şunları yazar: "Sanık Hayko Manuel Eldemir, siyaset yapmak bir yana Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle müşterek çalışma içine girmiştir."[25]

29 Haziran 1982'ye gelindiğinde Yergatyan ilk kez hâkim karşısındadır. Savcı, "Kudüs'teki görevi sırasında Türkiye ve Türklük aleyhine yoğun faaliyet göstermek" ve "Türk ve Ermeni toplumlarını birbirine düşürmeye çalışan silahlı katillerle işbirliği içinde olmak" eylemlerinin yanı sıra "köpeğine Atatürk adını koymak"tan ötürü Yergatyan'ı suçlu bulmuştur[26] ve hakkında toplamda en az on yıl hapis cezası ister. Aynı celsede, bu suçlamalar mahkemede dinlenen dokuz Ermeni tanığa sorulur ve hepsi de Yergatyan'ın Türkiye aleyhine konuşmalar yaptığını ve faaliyette bulunduğunu bilmediklerini söyler. Yergatyan'ın tahliye talebi reddedilirken, havaalanında rahibi yakalayan polis memurları ile bir öğrencisinin tanık olarak dinlenmesi kararıyla mahkeme ileri bir tarihe ertelenir.[27]

27 Temmuz 1982 tarihindeki ikinci duruşma Yergatyan'ın davasında önemli bir kırılmaya neden olacaktır. Hakkında kovuşturmaya gerek olmadığına karar verilen öğrenci Mikayel (Mikail) Sağlam, "zor ve baskı altında alınan" ve iddianameye temel oluşturan ifadelerini[28] bir kez de mahkemede tekrarlar. Mikayel, Yergatyan'ın her fırsatta Türk düşmanlığını gösterdiğini ve köpeğini Türk büyüğünün adıyla çağırdığını kendisinin duymadığını, ancak üst sınıflarda okuyan bazı kimselerin buna şahit olduğunu söyler ve devam eder:[29]

"Hayko Eldemir tarih dersi okutuyordu. Türkiye'nin doğu kısmındaki bir bölüm toprakların Ermenilere ait olduğunu, Türkiye'de Ermenilere kötü davrandıklarını, *1940'ta Ermenilerin katledildiğini*, bu toprakların eninde sonunda Ermenilerin olacağını söylüyordu. 1915 katliamının yıldönümü olan *20 Nisan 1980* günü Ruhban Okulu'nun konferans salonunda *kutlamalar* yapıldı ve *sahnenin süslenmesi*ni Hayko Manuel Eldemir yaptı." İtalikler bana ait!

Hürriyet gazetesine göre, bu "süslemeler" "Güney ve Doğu Anadolu'yu içine alan Ermenistan haritası" ile "sahneye dizilen kuru kafalar"dır ve bir ayin için yapılmıştır.[30]

TANIK PATRİK KALUSTYAN

Yergatyan iddialara yönelik itirazları kâr etmeyecek olsa da bu iddiaların sorulması için Patrik Kalustyan'ın mahkemede tanık olarak dinlenmesini ister.[31] Bir sonraki duruşmaya kilisenin tüm dini hiyerarşisini yıkarak tanık olarak gelen Patrik Kalustyan,[32] Yergatyan hakkında ileri sürülen iddialar üzerine kendisinin de soruşturma yaptığını, ancak hiçbir kanıt bulamadığını belirtir.[33] *Hürriyet* ise mahkeme sonlanmadan Yergatyan hakkında hükmünü vermiştir ve bu duruşmanın haberini sürmanşetten "Patrik, Türk düşmanı papazı savundu" başlığıyla okurlarına duyurur.[34]

Yergatyan'ın isteğiyle tanık olarak çağrılacağı belirtilen eski Kudüs Başkonsolosu Yusuf Kadri Dicle mahkemeye iştirak etmezken, diğer tanıklar Artin Ateş (ruhani ismiyle Başepiskopos Aram Ateşyan, bugünün Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili) ile Simon Ergüneş'in suçlamalarla ilgili bir şey duymadıkları ve iddiaların doğru olacağını tahmin etmedikleri yönündeki ifadeleri de mahkeme tarafından dikkate alınmayacaktır. 1 Mart 1983'e gelindiğinde ise askeri savcı, esas hakkında görüşünü bildirir. Bölücülük propagandası ve Atatürk Kanunu'na muhalefetten mahkûmiyet gerektirecek yeterli kanıt bulunamadığını belirten savcı, Yergatyan'ın "dinadamı sıfatıyla yurtdışında Türkiye ve Türklük aleyhine çalışmalar yaptığına" kanaat getirerek altı yıl sekiz ay ağır hapis cezası ister.[35] Ancak karar duruşması tarihi olarak belirlenen 18 Mart'tan yaklaşık bir hafta önce Belgrad'da işlenen cinayetin faturası Yergatyan'a çıkarılacaktır.



Patrik, Türk düşmanı papazı savundu

● Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmak ve Atatürk'e hakaret suçlarından yargılanan Papaz Hayko Manuel'in duruşmasında tanıklık eden Ermeni Patriği Kalustyan, iddiaların tümü için, "Duymadım... Bilmiyorum" dedi..

● Papaz Manuel'in tahliye istemi reddedildi

YEŞİLKÖY Hava Limanı'ndan iki yıl önce yurtdışına çıkarken yapılan bir üst arama sonucu yakalanan ve en az 10 yıl hapis cezası istemiyle yargılanan Ermeni Papaz Hayko Manuel Eldemir'in dünkü duruşmasında, Türkiye Ermenileri Patriği Şnork Kalustyan tanık olarak dinlendi.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi'nde yargılanmasına devam edilen Ermeni Papazı Hayko Manuel'in isteği üzerine tanıklık yapan Patrik Kalustyan, sanığı 19'uncu yılında tanıdığını belirterek şunları söyledi:

"Papaz Hayko Manuel 1976'dan önce Kudüs'te istinli görevi. 1978 yılında tekrar Kudüs'e gönderek oradan Rahiban okulunda öğretim görevlisi oldu. Kendisi hakkında hiçbir şey duymadım. Ben de 1936, 1940 ve 1957, 1959 yıllarında orada öğretmenlik yaptım."

Türkçeyi iyi konuşmadığı için Patrik Vekili Rahib Sirouzanyan'ın tercümanlığıyla tanıklık yapan Ermeni Patriği Şnork Kalustyan, duruşma yargıcının bir sorusu üzerine, Türk Ermenileri Patriği Şnork Kalustyan, Ermeni Papaz Hayko'nun durışmasında tanıklık yaptı. Türkçesi yetersiz olduğu için tercümanın aracılığıyla sorulan soruları Patrik, Papazın suç unsuru olan faaliyetlerini görmediğini ve duymadığını söyledi. (Devamı Sa. 15, Sü. 5'de)

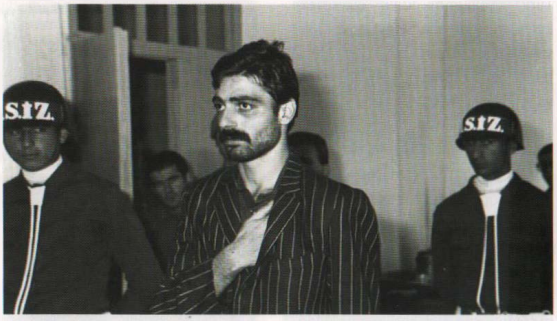
(Foto: Fatih Kapıcı)

Hürriyet, 3 Eylül 1982.

BÜYÜKELÇİ BALKAR SUİKASTI

9 Mart günü, Türkiye Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar, Adalet Komandoları militanları tarafından makam otomobilindeyken öldürülür.[36] Dönemin devlet başkanı Kenan Evren, Türkiye'nin artık sabrının taştığını

vurgularken, Dışişleri Bakanı İlter Türkmen de "teröre destek verdiğini düşündükleri" Lübnan'a ani bir ziyarette bulunur ve ASALA konusunda Lübnan'ı sert biçimde uyarır.[37] Aynı şekilde, Yergatyan'ın cezaevinden arkadaşı Yalçın Küçük'e göre, bu cinayet Askeri Mahkeme'yi de çok kızdırır ve Yergatyan'ın cezası son duruşmada katlanır. Patrik Kalustyan da Küçük'le aynı fikirdedir. Kalustyan sadece Kudüs'te "Türkiye karşıtı" bir gösteriye katıldığı ispatlanabilen Yergatyan birkaç yıl ceza alacakken, Balkar'ın öldürülmesiyle durumun çok ağırlaştığını belirtir. Yergatyan da bu durumu şöyle anlatır: "ASALA'nın operasyonları benim davama yaramadı. Mahkeme ben hapiste olduğum için ASALA'nın eylemlerini artırdığını düşündü."[38]



Askeri mahkemece yargılanan Ekmekçiyan'ın dava sürecinden idam edilişine kadar dile getirdiği "Ermenilerin esas düşmanının ASALA olduğu" ve "Türk milletinin alicenaplığı" içerikli cümleler gazeteler ve televizyonda defalarca kez yer bulmuştu. Levon Ekmekçiyan (1958-1983) askeri mahkemede.

Zira 18 Mart günü mahkeme Yergatyan'ın "Türkiye aleyhine eylemlere katılmaktan" Türk Ceza Kanunu'nun 140. ve 242/3. maddeleri uyarınca oybirliğiyle on dört yıl ağır hapis cezasına çarptırılmasına, ayrıca ömür boyu kamu hizmetlerinden men edilmesine ve hapis cezası sonrasında dört yıl sekiz ay Gümüşhane'de gözetim altında tutulmasına karar verir.[39] Davanın temyiz duruşması Askeri Yargıtay'da görülmeden çok kısa bir süre önce de, ASALA'nın son büyük eylemlerinden biri olan Paris Orly Havalimanı saldırısı gerçekleşir. 15 Temmuz 1983'te düzenlenen saldırı sonucunda sekiz kişi hayatını kaybeder. Fransa polisi, Varujan Garabedyan'la birlikte Türkiye vatandaşı olan Ohannes Semerci ve Soner Nayır'ı tutuklar. Nayır ile Semerci'nin bir dönemde Kudüs'te eğitim görmüş olması, akıllara yine Yergatyan'ın ASALA'yla bağını getirecektir.[40] Ağustos ayında ise Askeri Yargıtay, Yergatyan'ın cezasını aynen onaylayacaktır.[41]

YERGATYAN'IN YALNIZLIĞI

Yergatyan'ın on dört yıl ceza almasıyla özellikle Avrupa'daki Katolik ve Protestan kiliseler ve kuruluşlar harekete geçer. Kamuoyu yaratmak için sarf edilen çabaların sonucunda, Uluslararası Af Örgütü Mayıs 1983'te Yergatyan'ı "sadece Ermeni olmasından ötürü cezaevinde tutulan düşünce suçlusu" ilan eder.[42] ABD Temsilciler Meclisi Üyesi Nancy Johnson, Yergatyan'ın serbest bırakılmaması durumunda bir sonraki sene Türkiye'ye verilen yardımın kesilmesi için mücadele edeceğini açıklar.[43] Kudüs'ten bir Benedikten rahibinin çabasıyla, Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Kohl 9 Temmuz 1985'te Başbakan Turgut Özal'la görüşmesinde serbest bırakılmasını talep ettiği kırk beş kişi arasına Yergatyan'ın da adını ekleyecektir. Uluslararası kamuoyunun bu baskısı hiç olmazsa cezaevi koşullarında iyileşme sağlayacaktır. Dönemin Kudüs Ermeni Patriği Yeğişe Derderian'ın diplomatik kanalları zorlaması ve Hollanda'nın araya girmesiyle, 1984 yılının başında Yergatyan Çanakkale Cezaevi'ne nakledilir. Bu değişiklik, Yergatyan için işkenceden kurtulmak ve daha rahat koğuş imkânlarına sahip olmak anlamına gelecektir.[44]

Yergatyan yine de huzurlu değildir, çünkü Türkiye'deki Ermeni toplumu tarafından tamamen yalnız bırakılmıştır.[45] 12 Eylül'ün baskı ortamında kimse "tescilli bir terörist"le yakın görünmek istememiş, ceza alması üzerine sevgilisi dahi ondan uzaklaşmıştır. Özellikle Patrikhane'nin ilgisizliğine çok kırılır. Sağlık ve para durumuyla ilgili defalarca telgraf çekse de, ancak 1986'nın Ocak ayında bir papaz ile bir rahibe ziyaretine gelir. Bu süreç içerisinde kendisiyle Yalçın Küçük, Bilgesu Erenus ve Hrant Dink ilgilenmeye çalışır.[46]

Fransa'da Orly saldırısı davasının karar oturumu yaklaştıkça Türkiye medyası Yergatyan'ı bir kez daha hatırlar. 18 Şubat 1985'te *Milliyet* gazetesi, *Hürriyet*'in daha önce yaptığına çok benzeyen bir habere imza atar. Gazeteye göre, "silahlı papaz" diye nitelenen Yergatyan'ın "seyyar cephanelik halinde" Suriye sınırında yakalanması "Ermeni Patrikhanesi üzerindeki kuşkuları" artırmıştır. *Hürriyet* ise 3 Mart 1985 tarihli sayısında, Yergatyan'ın fotoğrafını sürmanşetten "İşte 3 caninin hocası papaz Hayko" başlığıyla ve öğrencilerine terörizm aşıladığı iddiasıyla verir.[47] (bkz. s. 51'deki fotoğraf) Bu haberler, cezaevi yönetiminin ve mahkûmların Yergatyan'a tavır almasına ve rahibin daha da yalnızlaşmasına neden olur.[48]

Yergatyan 1986 yılında ilan edilen genel afla birlikte cezaevinden çıkar, fakat dışarıda da tacizlerle karşılaşmaya devam eder. Birkaç kez daha gözaltına alınır; 1988 yılında bu kez tarihi eser kaçakçılığıyla suçlanarak tutuklanır, ancak kısa süre sonra serbest bırakılır.[49] Bu siyasi baskı ortamının ailesini de rahatsız etmeye başlamasıyla yurtdışına çıkmaya karar verir ve 1990 yılında Hollanda'daki Amsterdam ve Almelo Ermeni Kiliseleri'nde rahip olarak görev alır.[50] Cezaevi şartlarının ve işkencenin yarattığı ciddi sağlık sorunlarının ardından Yergatyan, 11 Şubat 2004'te Hollanda'da hayata veda eder.[51]

BİTİRİRKEN: YERGATYAN NEDEN HEDEF SEÇİLDİ?

Yergatyan'ın neden hedef seçildiği halen bir muamma, ancak bu konu-

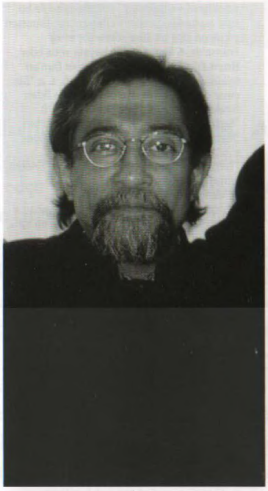
da bazı isimlerin kendilerine göre açıklamaları mevcut. Yergatyan "12 Eylül rejiminin terörizmle ilgili bir şeyler yaptığını göstermesi için" diyerek hedef seçilmesini açıklar.[52] Yukarıda belirtildiği gibi, "Ermeni meselesi"ni bir güvenlik sorunu parantezine hapsetmeye çalışan askeri rejimin, kamuoyuna meseleyi bu yönüyle ele aldığını göstermek istemesinin önemli nedenlerden biri olduğu açıktır.

Yalçın Küçük'e göre ise devlet "Rahip Efendi'ye diz çöktürmeyi ve kendini reddetmesini" istemekte ve böylece Yergatyan'ın propaganda malzemesi olabileceğini öngörmektedir.[53] Zira benzer bir süreç, 7 Ağustos 1982'de Esenboğa Havalimanı saldırısını gerçekleştiren iki eylemciden biri olan Levon Ekmekçiyan için işletilmiştir. Askeri mahkemece yargılanan Ekmekçiyan'ın dava sürecinden idam edilişine kadar dile getirdiği —veya getirmek zorunda kaldığı— "Ermenilerin esas düşmanının ASALA olduğu" ve "Türk milletinin âlicenaplığı" içerikli cümleler gazeteler ve televizyonda defalarca kez yer bulmuştur.[54] Ekmekçiyan'ın "örgüt tarafından beyninin yıkandığı" ifadelerine benzer şekilde, Yergatyan'ın avukatı Celalettin Nurcivan da müvekkilinin bazı eylemlerini başkalarının tehdidiyle yaptığını mahkemede belirtmiştir.[55]

Hrant Dink ise Yergatyan'ı "12 Eylül'ün her kesimden olduğu gibi gayrimüslimlerden seçtiği kurban" olarak niteler.[56] Yukarıda belirtildiği gibi, 12 Eylül rejimi açık bir şekilde "iyi Ermeni-kötü Ermeni" ayrımı yapmaya çabalarken, ülke içindeki Ermeni toplumunu da siyaseten baskı altına almaktan geri durmaz. Bu süreç içerisinde iki dinadamının ve Yergatyan'la birlikte tutuklanan Ermeni toplumunun tanınan diğer isimlerinin işkenceden geçmesi ve "sudan sebeplerle" yargılanması, rejimin istediği şekilde korku duvarlarının yükselmesine neden olur. Bu korkunun en somut örneklerinden biri de, cezaevi süreci boyunca Yergatyan'la Ermeni toplumundan neredeyse kimsenin temas kurmamasıdır. Ayrıca ASALA ve Adalet Komandoları'nın üstlendiği neredeyse her saldırıdan sonra gözler Türkiye Ermeni toplumunun ne diyeceğine çevrilirken, bir yandan da cezaevinde ve askerde bulunan Ermenilere yönelik fiziksel ve psikolojik baskı önemli ölçüde artar. Zira bu baskı ortamının siyasi istikrarsızlık ve şiddetle birleşmesi, hatırı sayılır bir Ermeni nüfusun yurtdışına göç etmesiyle sonuçlanacaktır.[57]

Tüm bunlara ek olarak, Yergatyan'ın bu "içeriye nizam verme" sürecinde hedef seçilmesinin sebepleri arasında, kötü olarak nitelenen "dışarıdaki Ermeniler"le açık bir bağı olan Yergatyan üzerinden, Türkiyeli Ermenilerin Ermeni diasporasıyla ile-tişimini kuşkulu ve korku verici bir hale getirilmesi de sayılabilir. Zira Yergatyan'ın davası birkaç Ermeni gencini yurtdışına göndermekle ilgilidir. Bu davada Yergatyan dışındaki isimler salıverilir, ancak yaşadıkları işkencenin ağırlığıyla on kişiden biri kısa bir süre sonra kalp krizi geçirerek ölürken, yetmiş yaşında olan bir diğeri de çıktıktan sonra akıl sağlığını kaybeder. Bu işkence sisteminden "siyasetle ilgisi olmayan" isimlerin "Kudüs'le bir şekilde bağ kurdukları" için geçmiş olmaları, toplum üzerinde bu anlamda uzun yıllar devam edecek olan bir ağırlık yaratır.[58]

12 Eylül'ün baskı ortamında kimse "tescilli bir terörist"le yakın görünmek istememiş, ceza alması üzerine, sevgilisi dahi ondan uzaklaşmıştır. Yergatyan özellikle Patrikhane'nin ilgisizliğine çok kırılır. Sağlık ve para durumuyla ilgili defalarca telgraf çekse de, ancak Ocak 1986'da bir papaz ile bir rahibe ziyaretine gelmiştir. Bu süreç içerisinde kendisiyle Yalçın Küçük, Bilgesu Erenus ve Hrant Dink ilgilenmeye çalışır.



Manuel Yergatyan.

Agos arşivi.

Ayrıca Yergatyan'ı öne çıkaran bir diğer durum, gerçekten Kudüs'te 1980'de yapılan 24 Nisan anmasına katılmasıdır; dolayısıyla ceza aldığı esas eylemin bu anma olduğunun altını çizmek gerekir. Bu anlamda 12 Eylül rejimi, yurtdışında yapılan 24 Nisan anmalarına karşı takındığı şiddetli tavrın bir yansıması olarak "24 Nisan anması"nı yasa dışı ve doğrudan Türkiye aleyhine faaliyet olarak gördüğünü bu mahkeme kararıyla tesciller. Böylece Ermeni soykırımı inkârının örgütlenmesine dair önemli bir adım atılır. Aynı şekilde, gazetelerin Yergatyan'ın öğrencisinin ifadelerine dayanarak çizdiği 24 Nisan anması portrelerinin adeta "Türkiye'ye karşı düşmanlığın körüklendiği kötücül ayinler" gibi olması da bu anlamda dikkat çekicidir.

EMRE CAN DAĞLIOĞLU
CLARK ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* Bu yazı, 1980 darbesinin "gayrimüslimler" üzerindeki etkisiyle ilgili bir çalışmanın ilk ürünü sayılabilir. Aynı zamanda, özellikle sözlü tarih çalışmasıyla genişletilmesi planlanan bu çalışma için yaşadıklarını, dinlediklerini, bildiklerini anlatmak isteyen herkese açık bir çağrıdır. Yazıyı yazarken tüm bilgi ve arşiv ihtiyacım için çalışan başta Tamar Nalcı'ya ve verdikleri bilgiler ve yardımları için Serdar Korucu, Ümit Kurt, Talin Suciyan, Ömer Turan ve Selin Kalkan ile Ani ve Arto Nalcı'ya çok teşekkür ederim.

1 Türkiye kamuoyunun 1965'te gerçekleşen anmalara ilk tepkileri için bkz. Serdar Korucu ve Aris Nalcı (2014), *1965: 2015'ten 50 Yıl Önce. 1915'ten 50 Yıl Sonra* (İstanbul: Ermeni Kültür Yayınları).

2 Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan, "Devletin aklı, kendi suçlarına kolektif ortaklar bulmasıyla işliyor", Emre Can Dağlıoğlu'yla söyleşi, *Agos*, 992, 8 Mayıs 2015, s. 11. "Ermeni meselesi" bu anlamda Kenan Evren'in halka verdiği mesajlarda önemli bir yer tutuyordu. Serdar Korucu (15 Mayıs 2015), "Kenan Evren'in gözünden Ermeni Soykırımı", *CNN Türk*, http://www.cnnturk.com/turkiye/kenan-evrenin-gozunden-ermeni-soykirimi, son erişim tarihi: 18 Eylül 2015.

3 Güven Gürkan Öztan ve Ömer Turan, "Türkiye'de devlet aklı ve 1915", *Toplum ve Bilim* 132 (2015): 98.

4 Hratch Tchilingirian, "A Tortured Priest Rest in Peace: In Memory of Fr. Manuel Yergatian", *The Armenian Reporter International* (21 Şubat 2004), 22.

5 Bu ihbarın Ermeni toplumu içinden yapıldığına dair kuvvetli bir algı mevcut. Keza Hrant Dink'in Yergatyan'ın ölümü üzerine yazdığı yazıda da, Yergatyan'ın o günlere anlattığı yazısında onu "cemaat içinden kimin ihbar ettiği"nin yaşadıkları içinde mevzubahistir. Bkz. Tchilingirian, agm, s. 24; Hrant Dink, "Talihsiz rahibin ardından", *Agos*, 412, 20 Şubat 2004, s. 12.

6 Tchilingirian, agm, s. 22.

7 Martin M. Gunter, *Armenian History and the Question of Genocide* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), s. 106.

8 Sovyet Ermenistanı ile Ermeni diasporası arasındaki bağı kuvvetlendirmek amacıyla, 1965'ten 1991'e kadar Yerevan'da yayımlanan haftalık gazete.

9 Tchilingirian, agm, s. 22.

10 Simon Simonyan, 1914 Antep doğumlu Ermeni yayıncı ve öğretmen. Ailesinin Ermeni soykırımıyla birlikte göç ettiği Halep'te büyüdü. 1944 yılında bir grup öğretmen arkadaşıyla çıkardığı *Sevan* dergisiyle, Halep'i Ermenice edebiyatın yeniden doğduğu merkezlerden birisi yapan soykırım sonrası genç göçmen kuşağın önemli entelektüellerinden birisi oldu. 1950'lerde aynı entelektüel grupla birlikte Beyrut'a göç etti ve 1958 yılında yıllarca Lübnan'daki Ermeni edebiyatı ve entelektüel yaşamının odağında kalacak olan *Spyurk* Diasporal dergisini yayımlamaya başladı. 600'ün üzerinde Ermenice kitap basacağı Sevan Yayınevi'ni kurdu. Birçok öykü ve romanın yanı sıra, tarih ve edebiyat ders kitapları da yazdı. Dergide yazdığı Sovyetler Birliği'ne yönelik eleştirel yazılardan ötürü, Sovyetler Birliği'ne girişi yasaklandı. Lübnan İç Savaşı sırasında *Spyurk*'u devretmek zorunda kalan Simonyan, 1986'da Lübnan'da hayata veda etti. Ölümünün ardından Sevan Yayınevi de kapandı. Nicola Migliorino, (*Re*)*constructing Armenia in Lebanon and Syria* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2008), s. 66-68, 210.

11 "Türkiye'nin Kudüs eski Başkonsolosu savunma tanıklığı yapacak", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1982, s. 9. Gunter ise bu kitabın "1915 katliamlarını anlatan Peder (Tovma) Şigaher'in kitabı" olduğunu belirtir. Fakat Peder Şigaher'in meseleyle tek bağlantısı oğullarının ilk soruşturma kapsamında tutuklanmasıdır. Gunter, Yergatyan'ın tutuklandığında üzerinde "iddialara göre çok tanınan bir teröristin numarası"nın da olduğunu belirtir. Davaya ilişkin gazete haberlerine göre, mahkemede "teröristin telefon numarası" gibi bir suçlamaya yer verilmez. Gunter, *age*, s. 106.

12 Tchilingirian, agm, s. 22.

13 Gunter, *age*, s. 106. 20 Şubat 1930'da çıkarılan Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu'yla küçük bir miktarın üzerinde "yabancı para birimi" cinsindeki parayı taşımak yasaklanmış ve bu yasak, 29 Aralık 1983'te Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla kaldırılmıştı. Resul İzmirli, Ramazan Gökbunar ve Buğra Özer, "Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2014): 246.

14 Dink, agm, s. 12.

15 Gunter, *age*, s. 187; Marijke Verduyn, "Soms komen mensen bij mij thuis en dan zeggen ze: Je woont als een Hollander" [Bazen insanlar benim evime geliyorlar ve "Bir Hollandalı gibi yaşıyorsun" diyorlar], *Trouw de Verdieping*, 3 Eylül 1998 http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2752166/1998/09/03/MANUEL-YERGATIAN-ARMEEËS-APOSTOLISCHE-KERK-Soms-komen-mensen-bij-mij-thuis-en-dan-zeggen-ze-Je-woont-als-een-Hollander.dhtml, son erişim tarihi: 10 Eylül 2015.

16 Tchilingirian, agm, s. 22.

17 Dink, agm, s. 12; Tchilingirian, agm, s. 24.

18 Yergatyan ve Gülerler dışındaki on tutuklunun kimlerolduğuna ve ASALA'nın neden bu on kişinin serbest bırakılmasını istediğine dair elimde maalesef bilgi yok. Diğer yandan Türkiye gazetelerinin bu detayı görmemesinin veya *Milliyet* gazetesindeki gibi "Kürt" kelimesini kullanmamak için "beş Türk teröristve beş *ayrımcı* anarşist" diye yansıtıldığının da altını çizmek istiyorum.

19 Frank J. Prial, "60 held 15 hours in a siege in Paris", *The New York Times*, 25 Eylül 1981. http://www.nytimes.com/1981/09/25/world/60-held-15-hours-in-a-siege-in-paris.html, son erişim tarihi: 10 Eylül 2015; "Suicide commandos' seize 40 at consulate", *Daily News*, 24 Eylül 1981, s. 5.

20 Rahip Küçükgüzelyan, 1950'lerden başlayarak Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi bünyesinde kurduğu *Badanegan Dun*'da [Çocuk Yuvası] Anadolu'dan gelen Ermeni çocuklarına Ermenice öğretir ve Ermeni kimliği kazandırır. 1961'te Tuzla'da inşa edilmeye başlanan Kamp Armen de bu kurumun yazlık kampıdır. Küçükgüzelyan, 25 Şubat 1981 de bu yetimhanede "çocuklara Türk düşmanlığı aşıladığı" gerekçesiyle tutuklanır, yaklaşık bir yıl hapis yatar ve bu süre zarfında ağır işkenceden geçirir. Hapisten çıktıktan kısa bir süre sonra göç ettiği Fransa'da, 6 Ekim 1981'de hayata veda eder. Hrant Küçükgüzelyan, "Badanegan Dun'un öyküsü", *Agos*, 542, 18 Ağustos 2006, s. 2; "Bir çınar daha devrildi, 450'nin üzerinde fidan bırakarak", *Agos* 602, 12 Ekim 2007, s. 8.

21 "Serbest bırakılması istenen 2 rahipten biri döviz kaçakçısı", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1981, s. 6.

22 "Teröristlerin 'Din adamı' dedikleri iki Ermeni kim...", *Hürriyet*, 25 Eylül 1981, s. 15.

23 Tchilingirian, agm, s. 24.

24 "Patriarch of Turkey Calls Father Yergatian a Victim", *The California Courier*, 7 Kasım 1984, s. 10.

25 "Sıkıyönetim bir Ermeni papaz hakkında dava açtı", *Milliyet*, 21 Mayıs 1982, s. 14.

26 Yergatyan'a yöneltilen bu suçlamanın asılsız olduğunu ispatlamak için, Pınarık Kalusiyan, Kudüs Patrikhanesi'nden adı Tiger ve Joyce olan köpeklerin resmi evraklarını ve sağlık kayıtlarını temin ederek mahkemeye göndermiştir. Tchilingirian, agm, s. 24.

27 "Türk düşmanlığı yapan Ermeni papazın en az 10 yıl hapsi isteniyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1982, s. 10.

28 Dink, agm, s. 12. Mikayel 1980'de daha 12 yaşındadır ve Samandıra'da işkence gören isimlerarasındadır.

29 "Tanıklar, Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmaktan yargılanan Ermeni papazı suçladı", *Milliyet*, 27 Temmuz 1982, s. 11. Alıntıda vurguladığım açık hataların Mikayel'den mi, yoksa gazetelere servis edilen haberi yazan muhabirden mi kaynaklandığını bilmiyorum. Ancak muhabirden kaynaklanması muhtemel bu hatalar, Türkiye kamuoyunun bu derecede gündeminde olmasına rağmen konuya dair bilgisizliğinin boyutlarını anlatması açısından çarpıcıdır.

30 "Ermeni Silisesi papazı Hayko Eldemir'in yargılanmasına devam edildi", *Hürriyet*, 27 Temmuz 1982, s. 3.

31 "Kalustyan dinlenecek", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1982, s. 7.

32 Hrant Dink, Patrik Kalustyan'ın mahkemede tanıklık yapmak dışında Yergatyan için "birkaç kişisel girişimde" daha bulunduğunu yazar. Dink, agm, s. 12.

33 "Kalustyan tanıklık yaptı", *Milliyet*, 3 Eylül 1982, s. 1; "Ermeni patriği Kalustyan Ermeni papaza tanıklık yaptı", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1982, s. 12.

34 "Patrik, Türk düşmanı papazı savundu", *Hürriyet*, 3 Eylül 1982, s. 1, 15.

35 "Ermeni rahip Manuey'in 6 yıl 8 ay hapsi istendi", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1983, s. 6.

36 Dönemin gazeteleri ve yaygın anlatıda olayın faili ASALA olarak gösterilse de, suikast, Ermeni Devrimci Federasyonu'na [Taşnaktsutyun] yakın olan Adalet Komandoları tarafından düzenlenmiştir. Thomas de Waal, *The Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 154.

37 Rifat Akaya, "Balkar şehit oldu", *Milliyet*, 12 Mart 1983, s. 9; "Türkmen: 'Ermeni terörü için uyarılarımız sürecek'", *Milliyet*, 19 Mart 1983, s. 9.

38 Yalçın Küçük, *Ermeni Rahiple Mektuplaşmalar* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989), s. 6; *The California Courier*, s. 10; Tchilingirian, agm, s. 24.

39 Vasfiye Örkoçak, "Türkiye aleyhtarı Ermeni papaz 14 yıla mahkum oldu". *Milliyet*, 19 Mart 1983, s. 9; "Ermeni din adamı Eldemir 14 yıl hapse mahkum oldu", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1983, s. 1.

40 Gunter, agm, s. 106. Orly saldırısı davasının karar aşamasına gelindiğinde medya bu bağlantıyı tekrar hatırlatacaktır.

41 "Askeri Yargıtay, Ermeni papaz Eldemir'in 14 yıllık cezasını onayladı", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1983, s. 6.

42 Gunter, agm, s. 107.

43 İskender Songur, "Ermeni papaz salıverilsin", *Milliyet*, 24 Ağustos 1984, s. 5.

44 Tchilingirian, agm, s. 24.

45 Türkiye Ermenilerinin 100 yıllık hikâyeleri göz önüne alındığında bu yalnızlık, sadece Yergatyan'a özgü değil, tüm toplum için geçerlidir. Bu yalnızlaştırmanın aşamaları için bkz. Ayda Erbal ve Talin Suciyan, "One Hundred Years of Abandonment", *Armenian Weekly*, 29 Nisan 2011, http://armenianweekly.com/2011/04/29/erbal-and-suciyan-one-hundred-years-of-abandonment, son erişim tarihi: 2 Ekim 2015 (Türkçesi için bkz. "Yüzyıllık Terk Edilmişlik", çev. Ayşe Günaysu, *Serhat* 1 [2015]: 122-132).

46 Küçük, *age*, s. 6; Dink, agm, s. 12; Tchilingirian, agm, s. 24.

47 "Silahlı papaz olayı", *Milliyet*, 18 Şubat 1985, s. 6; Özkan Altıntaş, "İşte 3 caninin hocası papaz Hayko", *Hürriyet*, 3 Mart 1985, s. 1, 13.

48 Küçük, *age*, s. 53-4.

49 Verduyn; Ali Fuat Duatepe, "Ermeni papaz Hayko tutuklandı", *Milliyet*, 2 Nisan 1988, s. 7.

50 Tchilingirian, agm, s. 24.

51 "Yergatyan'ı kaybettik", *Agos*, 20 Şubat 2004, 412, s. 1.

52 Tchilingirian, agm, s. 24.

53 Küçük, *age*, s. 6.

54 "Ermeni terörist için karar: İdam", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1982, s. 9; "Ekmekçiyan: Ermeni milleninin düşmanı ASALA'dır", *Cumhuriyet*. 6 Ekim 1982, s. 11; Süreyya Oral, "İdam mahkumu Ekmekçiyan bağışlanmasını istedi", *Milliyet*, 11 Eylül 1982, s. 9; "Ekmekçiyan: Bin kere pişmanım", *Milliyet*, 6 Ekim 1982, s. 6. Ekmekçiyan'ın "itiraf"ta bulunduğu davanın dünya basını tarafından nasıl görüldüğü bile gazetelere haber olabilmiştir. Nuri Çolakoğlu, "İngiliz basını, Ekmekçiyan'ın duruşmasını yorumsuz verdi", *Milliyet*, 9 Eylül 1982, s. 9. Daha sonra Ekmekçiyan'ın ifadelerine yapılan eklemeler, "PKK'nın Ermeni örgütü olduğunun" kanıtı olarak da sunulmuştur "Ekmekçiyan, 'Apocularla işbirliği yaptık' demişti", *Milliyet*, 14 Ekim 1984, s. 7.

55 "Ermeni papaz Eldemir'in tahliye isteği reddedildi", *Milliyet*, 28 Ekim 1982, s. 7; "Ermeni papaz yargılandı", Cumhuriyet, 28 Ekim 1982, s. 11.

56 Dink, agm, s. 12.

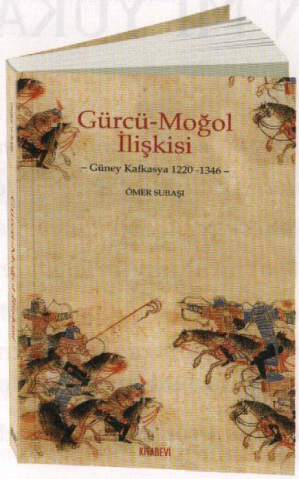
57 Hrant Dink, "Tuvalet Korosu", *Agos*, 12 Eylül 1997, 76, s. 12; Günay Göksu Özdoğan, Füsun Üstel, Karin Karakaşlı, Ferhat Kentel, *Türkiye Ermenileri: Cemaat-Birey-Yurttaş* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları), s. 411-12; Günay Göksu Özdoğan ve Ohannes Kılıçdağı *Türkiye Ermenilerini Duymak: Sorunlar, Talepler ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2011), s. 20.

58 Yetvart Danzikyan, "12 Eylül ve 11 Ermeni...", *Radikal*, 2 Nisan 2012, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/yetvart_danzikyan/12_eylul_ve_11_ermeni-1083629, son erişim tarihi: 11 Eylül 2015.

Gürcü-Moğol İlişkisi

– Güney Kafkasya 1220 -1346 –

ÖMER SUBAŞI



XIII. yüzyılın başlarında Moğollar ile savaşmaktan ziyade İran Coğrafyası'nda sürekli olarak yer değiştirerek hayatta kalmayı tercih eden Muhammed Harezmşah'ı takip için Cengiz Han tarafından Cebe ve Subutay Bahadır gönderildi. Sultanı takip amacıyla görevlendirilen bu iki Moğol komutanının batıya doğru gelişi, ilk Gürcü-Moğol karşılaşmasının yaşanmasına vesile oldu. Gürcülerin Moğollar ile giriştikleri ilk savaşta yenilmelerine rağmen coğrafyanın sarp ve geçit vermez bir şekilde olması aslında Gürcü Krallığı'nın tamamen Moğol istilasına uğramasına mani oldu. Bu karşılaşma, Gürcü-Moğol ilişkisi açısından bir sondan ziyade bir başlangıç olarak görülmektedir. Çünkü ilk savaştan yaklaşık on yıl sonra yeni ve daha organize bir Moğol saldırısı, batıya doğru gelerek Azerbaycan ve Arran coğrafyasını hâkimiyeti altına alıp Gürcistan'a kadar uzandı ve bölgeyi tamamen tahakküm altına aldı. Gürcüler ile Moğollar arasında siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşarak devam ettiği bu dönemde özellikle Hülagu'nun batıya gelişi, taraşarın daha sıkı bir şekilde askeri ilişkiler içinde bulunmaları na sebebiyet vermiş ve artık Gürcüler, Moğol Orduları'na öncekinden daha fazla hizmet etmek zorunda kalmışlardır. Hülagu'nun temellerini attığı İlhanlılar döneminde Gürcüler, sonraki İlhanlı kaanları ile birkaç isyan teşebbüsü ve Gürcü Kralı'nın idamına yol açan olumsuzluklar haricinde iyi ilişkiler kurmuş; Tebriz merkezli yönetimin tam anlamıyla vasalı olarak üzerlerine düşen görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir. Gazan Han döneminde Tebriz ile Tişis arasında sorunlar yaşanmış ancak Gazan Han'ın Gürcü Kralı'nı azledip yerine yeni bir kral tayin etmesi bile İlhanlı-Gürcü ilişkilerinin kesilmesine sebebiyet vermemiştir.

293 sayfa, 13,,5x21 cm

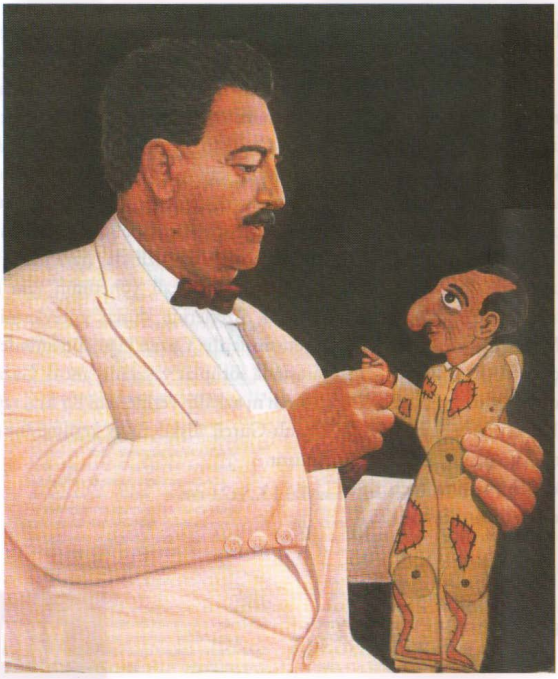
Çatalçeşme Sokak No: 46/ A Cağaloğlu - İstanbul
Tel : 0 212 511 21 43 - 0 212 512 43 28
Fax : 0212 513 77 26
www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ

MOLLAS VE BALTACIOĞLU ÖRNEKLERİNDE KARAGİOZİS'İ / KARAGÖZ'Ü YENİLEŞTİRMEK İÇERDEN Mİ YUKARDAN MI?

PERİ EFE

Yunanistan ve Türkiye'de gölge oyunun gelişiminde paralellikler aramak her zaman iyi sonuç vermez; gelişimlerini benzer koşullarda gerçekleştirmedikleri gibi, sahip oldukları birbirinden ayrı birçok özellik bu karşılaştırmanın yapılmasını her zaman anlamlı kılmaz. Ancak her iki oyun türü için araştırma yaparken diğerine bakabilmenin çok büyük faydası olduğunu belirtmekte yarar var. Bu yazıda Yunanistan'da 1920'lerden 1930'lara kadar uzanan süre içinde Atina'da Karagiozis'in başka bir mecraya girmesinin yolunu açan Mollas ile Türkiye'de Karagöz oyunları yazan Baltacıoğlu'nun gölge oyununun değişimi yönünde attığı adımları tartışmaya açacağım.



Andonis Mollas ve Karagiozis'i. Mollas ile ilgili resimler şu kitaptan alınmıştır: Mihalis İeronimidis, *Ο αθηναϊκός Καραγκιόζης του Αντώνη Μόλλα* **(Atina, 2003).**

ANDONİS MOLLAS

Andonis Papulias ya da Mollas, Yunan gölge tiyatrosunun şehirli hayalilerindendir. Sotiris Spatharis anılarında ait oldukları üç ekolün[1] altında Yunan gölge ustalarını sıralarken Mollas'tan şöyle bahseder: "Karagiozis sanatının temeli. Poponias[2] ve Omorfonios[3] onun tasvirleridir. Aziz bir insandı. Birçok meslektaşına yardım etmiştir."[4]

Yunan gölge tiyatrosundaki bölümlemelerden biri, taşralı ve şehirli hayaliler şeklindeki sınıflamadır. Birçok hayali taşrada dolaşırken,[5] diğer bir grup da şehirde Karagiozis oynatır. Bu durum oyunlar, oynama tarzı vs. için bir farklılık oluşturur, aynı zamanda bir gerginlik kaynağıdır. Tek bir gösterinin ve ayrıca geleneğin oluşmasında seyircinin rolünün yaşamsal önemde olduğunu akılda tutarak, taşradaki ve şehirdeki seyircinin varoluşunun da farklılıklar gösterdiğini görebiliriz. Şehirdeki Karagiozis için en belirleyici faktör-

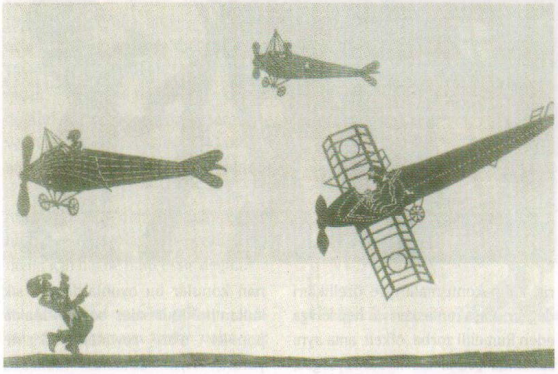
lerden biri seyirliklerin çeşitliliğidir, dolayısıyla içinde bulunduğu rekabet ortamıdır. Rekabet ettikleri ise başta Batı tarzı tiyatro olmak üzere operet ve sinemadır. Ayrıca uzun yıllar boyunca Karagiozis'e şüphe hatta öğrenmeyle yaklaşan okumuş yazmış üst sınıfın varlığı da gölge oyunu ustalarını zorlayan, Atina'da tutunmak ve ayakta kalmak için stratejiler oluşturmak zorunda bırakan bir başka önemli faktördür.

Hayaliyi yeniliğe zorlayan bu koşullarda üretilen özellikle teknik yenilikler diğer hayaliler tarafından da kullanılırken, oyun metinlerinde veya oynatma biçimlerindeki değişiklikler taşra hayalilerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır; o dönem gazete yazılarında da benzer şikâyetlere rastlanır. Hatta hayalileri "gelenekselciler" ve "yenilikçiler" olarak iki grupta toplamak mümkün olur.

Yunanistan'da Karagiozis genellikle alt sınıfların seyirliği olmasına rağmen, toplumun değişik kesimlerinden gelen bir seyirci çeşitliliği vardır. Bu, 19. yüzyılın sonlarındaki Karagiozis'le ilgili gazete yazılarında sıkça bir şikâyet konusu olarak karşımıza çıkar.

Yukarıda saydığım temel konular karşısında gölge oyununu belirli bir yönde geliştiren şehirli ustalar içinde en göze çarpanı Andonis Mollas'tır. Mollas, 1878'de Atina'da doğar. Esas adı Andonis Papulias'tır ve Mollas lakabı henüz küçük bir çocukken mahallede kendisine takılmış, o da bu lakabı Karagiozisçi olduktan sonra soyadı olarak tutmuştur.[6] Spatharis anılarında Karagiozisçilik zanaatının adını kötüye çıkaran hayalciler yüzünden bu mesleğin o zamanlarda bütün bir toplumun nefret ettiği bir zanaat olduğunu, bu yüzden de "iyi ve değerli" Karagiozisçilerin takma adlarla oynamak zorunda kaldığını yazar.[7]

Yeni hayaliler çoğunlukla oyunlara sadık çocuk seyirciler arasından çıkar. Mollas da ufak bir çocukken hayali Yannis Rulias'ın seyircileri arasındadır ve perde arkasına onun yardağı olarak geçer. 1897 yılına kadar üç yıl yardaklık yapar.[8] Perdenin arkasına tek başına geçtikten sonra, kendine ait ilk mekânını kurduğu 1930 yılına kadar başta Deksameni olmak üzere Atina'nın farklı yerlerinde Karagiozis oynatır. 29 Aralık 1948'deki ölümüne kadar da Karagiozis oynatmaya devam eder.



Mollas'ın perdesinde yeni unsurlar: tayyare ve Karagiozis.

MOLLAS VE KARAGİOZİS'TEKİ YENİLİKLER

Mollas, Yunan gölge sanatını geliştiren, zirveye çıkaran biri olarak değerlendirildiği kadar, Karagiozis'in kendine ait özelliklerini kaybetmesine yol açtığını düşünenler de vardır. Giannis Kiurtsakis, 1983 tarihli kitabında Mollas'a ayırdığı özel bir bölümde onun getirdiği yenilikleri değerlendirir: Mollas'ın ismiyle özdeşleşen Deksameni'deki perdesi için, "Halk geleneğinin ilk kez bu kadar bütünüyle burjuva kültürüyle aşılandığı bir atölye oldu" derken, Karagiozis'in artık kendini kaybetmeye başlamasından şikâyet eder.[9] Gölge oyununun çöküş sürecini de Mollas'la başlatır.

Mollas'ın getirdiği fiziksel yeniliklerin başında Karagiozis tasvirinin değiştirilmesi gelir: Geleneksel şalvar çıkar, yerini Batı tarzı uzun bir pantolon alır; ama bu pantolon fakirliğinin altını kuvvetle çizecek şekilde yama içinde ve yırtık pırtıktır. Beldeki kuşak çıkar. Cepken gider. Renk azalır. Burun uzar ve öne doğru gagavari kıvrılır. Kiurtsakis burada dikkatimizi Yunan kuklası Fasulis ve Avrupalı kuklaların etkisine çeker.[10] Mollas'ın kendisinin dış görünüşü de, popülerliği artıp gazetelerde yer buldukça diğer hayalilerden farklılaşır. Tıraşlı, kostümlü ve fraklı resimleri yayımlanır.

Kullanılan müziklerdeki Doğulu türlerin değişmesi, tasvirlerin salonlarda oynatılacak şekilde büyümesi ve görünüş ve konuşmalarının gerçeğe yaklaşması, Karagiozis'in olagelen gırtlak sesini terk edip daha gerçek insan sesine yaklaşması, kısaca sinemaya ve tiyatroya benzer özelliklere açılması en belli başlı yeniliklerdendir. Hatta Mollas perdeye sessiz sinemayı hatırlatan "iki saat sonra" ya da "bir gün sonra" gibi notların yer aldığı minik tabelalar yerleştirir. Yeni tasvirler yaratır, modern tipleri de sokar perdeye. Ayrıca araba, uçak, denizaltı gibi öğeler devreye girer, perde her tür dekorla dolar, her tür efekt kullanılır. Karagiozis perdesinde renk kullanımı artar. Paşa'nın" sarayı çok detaylı, süslü bir mimariye sahiptir artık.

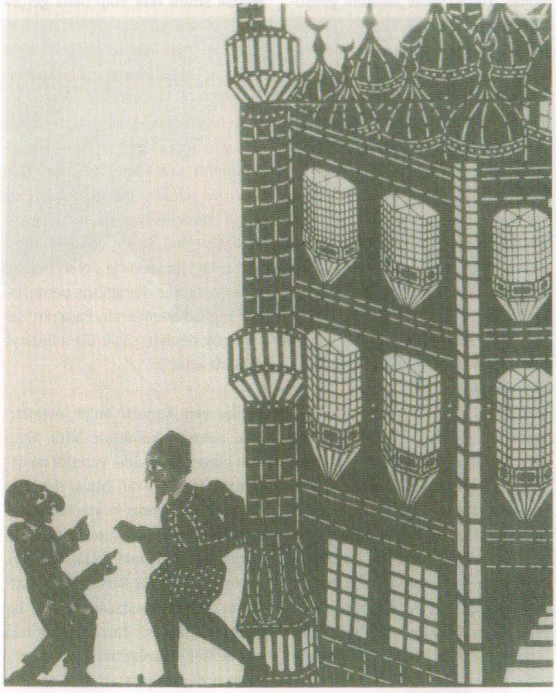
Mollas yeni konular bulur; oyunlardaki nükteler kendisine aittir. Oyunun olagelen alışıldık yapısını da değiştirir. Hep Paşa'nın ihtiyaç duyduğu bir şeye Haciavatis'in aracılık etmesiyle başlayan oyun yapısı farklılaşır. Ayrıca klasik oyunlarda sık görülen, tasvirlerin sırayla Karagiozis'in karşısına gelmesi uygulaması da bir kenara bırakılır. Bazı oyunlarında geleneksel oyunlardan bilinen tasvirlerin sayısı iyice azalır. Tasvirle-



Mollas'ın perdesinde Karagiozis'in kulübesi. Yıl 1928, fotoğrafı çeken Walter Hege.

rin kalıp konuşmaları ve özellikleri değişir; Paşa'nın askeriyle hep kavga eden Rumelili zorba, öfkeli, ama aynı zamanda çelebi tasvir Barbayorgos, hali vakti yerinde, Paşa ile iyi ilişkiler içinde biri olarak çizilir.

Dönemin güncelliğinden kaynaklanan konular bu oyunlarda çok sık kullanılır. Kiurtsakis bunu Atina'da popüler olan revünün etkisine yorar.[12] Aynı zamanda Mollas'ın Karagiozis'in kendi geleneğine ait mantık dışı, karışık kodlarını tiyatroyla uzlaştırmaya çalıştığını söyler.[13]



Mollas'ın perdesinde Paşa'nın sarayı. Yıl 1928, fotoğrafı çeken Walter Hege.

Kendisiyle yapılan söyleşilerde mesleğini anlatırken söyledikleri, Mollas'ın işine yaklaşımını, ama daha çok artık içinde bulunduğu kesimin bu konuya yaklaşımını gösterir. *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları*'nın hiçbir satırında görülmeyen yanlara örneğin; oyunlarda belli bir amaca yönelik söylem, köken kaygısı ve ötekine karşı konum alma ile sık karşılaşırız. Örneğin Osmanlı perdesindeki Karagöz'ün Rum olduğuna dair inanç için açıklaması şöyledir: Bursa'nın tembel, aptal ve uyuşuk Türkleri arasında akıllı ve çirkin Karagöz kendini güzel göstermek için kendine Kara-göz adını takmıştır. Oyun serilerinin 1925 yılında yayımlanan yirmi dördüncüsüne yazdığı son notta, akıllılığının, kurnazlığının ve mizahi ruhunun Karagöz'ün bir Rum ebeveynden dünyaya geldiğini gösterdiğini söyler.[14] Bir başka söyleşide bu tiyatronun amacının yalnızca seyirciyi geçici olarak memnun edip güldürmek değil, aile, milliyetçilik ve din duygusunun derinlere kök salmasını sağlamak da olduğunu ifade eder. Her gösteride seyirci en yararlı dersleri çıkarmaktadır. Bütün bir toplum perdede canlanır.[15] Bu sözler hayalilerin oyunlarına artık önceden ifade edilmesi gerekecek bir hedef koymaları açısından ilginçtir. Kiurtsakis'in bir Karagiozçinin kendisini seyircisiyle özdeşleştirmeyip tam tersi ondan ayırdığını söylediğini göz önünde tutarak şunu söyleyebiliriz: Şimdiye kadar her tür kovuşturmadan geçen hayaliler artık sadece üst sınıflarla değil, devletle de uyuşma yolunu aramaktadır.

Yenileşmenin bir başka önemli adımı ise Karagiozis oyunlarının yazıya dökülüp küçük kitapçıklar hâlinde basılması ve satılmasıdır. 1918 Eylül'ünde Fransız akademisyen Louis Roussel, Mollas'a bir gösterisini yazıya geçirmek istediğini söyler. *Λίγα απ' όλα* (Her Şeyden Biraz),[16] Roussel'in Mollas ve sanatıyla ilgili çalışmasıyla birlikte 1921'de Atina'da çift dilli olarak basılır.[17] Bundan sonra değişik hayalilerin oyunları yazıya geçirilir. Bunların çoğu kendileri tarafından yazılmaz —çoğu okuryazar değildir zaten— ama kendi adlarıyla çıkar.

Karagiozis oyunlarının yazılı hâle gelmesinin olumsuz yanlarını Petropulos şöyle özetlemektedir: Bu kitapçıklar artık gözden düşmeye başladığı zamanlarda ortaya çıkar. Esas olarak çocuklara hitap ettiği için doğaçlama oyunların tersine çok terbiyelidirler ve açık ya da kapalı sürekli bir sansür altında yayımlanırlar. Karagiozis'in doğaçlama özelliği yok olur. Standartlaşır ve okuryazar olmayan Karagiozisçilerin son kıvılcımlarını da çarpıtır.[18] Kiurtsakis ise tam bu noktada ortaya çıkan duruma işaret eder: Karagiozis tiyatrosu halk tipi romana kayar ve Karagiozisçi, yazar yani daha genel anlamda "sanatçı" olarak ortaya çıkar. Bu, içinde bulunduğu ve hitap etmeye çalıştığı kültürel ortama ve okuryazar kesimin değerlerine uyumu da gösterir.[19] Hacipantazis bu süreçte, gölge tiyatrosu oyunlarının ülkenin burjuva kültürünün ticari kuşatmasıyla teslim alınarak ticari değerlerin nesnesi olarak kitapçıklar şeklinde basıldığını yazar.[20] Bir başka önemli nokta da bu kitapçıklardaki metinlerin ağdalı bir dille yazılıyor olması ve giderek diyalogdan çıkarak hikâyeleşmesi, düzyazıya yaklaşmasıdır. Ayrıca oyunların tüketicisi artık okur olmaktadır. Bu süreçte seyirci anonimleşir ve seyircinin oyunlar üzerindeki olmazsa olmaz denetimi kalkar, yerine genel bir sansür gelir. Puchner ise önemli bir noktayı işaret ederek, doğaçlama tiyatronun yazıya döküldüğünde her zaman bozulduğunu söyler. "Halk tiyatrosunun grotesk ve sürrealist mizahı 'burjuva' okurun 'zihin tiyatrosu' olanaklarını her zaman aşar."[21]

Bu yenilikler zaman zaman şikâyetlere de yol açar. Bu kadar gerçeğe uygunluk rahatsız eder, açıkça daha küçük perde, eskisi gibi siyah-beyaz tasvirler, saraydan daha büyük olan Barbayorgos tasviri tercih edilir, yani klasik Karagiozis istenir.[22] Bir başka yazıda yazar "Uygar Karagiozis! Çarliston çalan orkestra, dantelli mozaikli, sütunlu saray mimarisi, rengârenk tasvirler ve ağdalı Yunanca ve Fransızcanın karıştırıldığı diyaloglar, belanı bulma emi!" der.[23] Aynı yazıda "Mademki halk tiyatrosusun, tek tiyatromuz. Bu sana yetmiyor mu? Lütfen geleneğine geri dön. Saçmalıklara ihtiyacımız yok. Bol bol var zaten" diye seslenilir Mollas'a.

BALTACIOĞLU'NUN YENİLİK DENEMELERİ

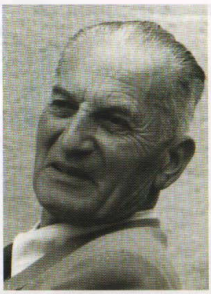
İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 1942'de yayımlanan *Karagöz–Tekniği ve Estetiği* adlı kitapçığa yazdığı önsözü şu paragrafla bitirir: "Karagöz, ortaoyunu ve kuklayı diriltmek ve yaymak için giriştiğim savaş kazanmıştır. 'Ölen dirilmez' derler ki çok doğrudur. Fakat Karagöz, ortaoyunu ve kukla dirilmiştir. Demek ki ölmemişlerdir. Bunlar yalnız aydınların şuurunda ölmüştü; fakat Türk halkının vicdanında ölmemişti. Bu işdeki hasım ve muarızlarımı sevindiremediğim için hiç de müteessir değilim."

Bu kitapçıkta 1930'lu yılların sonlarından o zamana kadar daha çok *Yeni Adam*'da yayımlanan yazıları ve Karagöz'ün yaşatılmasıyla ilgili denemeleri hakkındaki olumlu ya da olumsuz yazılar ile bunlara verilen cevaplar yer alır. Baltacıoğlu 1939 yılında *Yeni Adam*'da çıkan yazısında, yapılacak olan değişikliklerle perdeyi "tiyatro sahnesi kaidelerine" yaklaştırmaya şöyle bakar: "Tiyatrodan başka bir şey olan Karagöz temsilinin tiyatrolaşması, ana karakterlerini kaybetmesi yani soysuzlaşmasıydı."[24] Burada bahsettiği, Osmanlı'nın son dönem hayalîlerinden Şair Ömer'in Eptalifos Gazinosu'nda oynattığı oyundur. Tıpkı tiyatrodaki gibi önce perdenin açıldığını, kısa bir komedi oynandıktan sonra perdenin tekrar açılarak kantocuların çıktığını, en sonunda uzun bir Karagöz oynatıldığını ve perdenin kapandığını anlatır Baltacıoğlu; gösteriyi seyretmiş ve beğenmemiştir. Kimseyi memnun etmeyen bu tarz "mukavemetlere çarpmış"tır.[25] Bu tip yenilikleri artistik olmadıkları için eleştiren Baltacıoğlu, bu değişiklikler için kalıcı ve geçici elemanları ayırmak gerektiğini söyler aynı yazıda. Teknik, tem ve tipler şeklinde Karagöz'ü oluşturan öğeleri saydıktan sonra tekniği kalıcı eleman olarak değerlendirir. Bunun içinde mum ışığı ve sürrealist oyunlar vardır ve kesinlikle değiştirmeye gelmez, zira bu Karagöz'ün özünü bozmaya yetecektir. Ancak temler ve tipler geçici elemanlardan oldukları için değiştirilebilirler: "Karagöz'ü



Mollas'ın Karagiozis'i. Yıl 1935.

Burhan Felek: "...Halkevinin temaşa şenliğindeki Karagöz muvaffak olamadı ki Karagöz'ün şahsiyeti bile kayboldu; kah âlim, kâh mürci, kâh edip ve kâh ukalâ bir adam olarak göründü: Perdede şunu bunu medhetti. Karagöz'de bunlar asla caiz olmayan 'bidat'lardır: Karagöz böyle oynatıldıkça bugünkünden daha fazla batmaya ve bir daha dirilmemek üzere ölüme mahkûmdur."



İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu. İstanbul 1886 - Ankara 1978.

kendi yazdığı *Karagöz'ün Kadıköy İhtisap Ağalığı* oyununda neden dalgalı, yumuşak ve gerçekten hayalli bir ışık olan mumyağı ışığını tercih ettiğini anlamak zordur. Cemal Nadir'in etrafını "Lorel-Hardi"lerin, "Miki Mavs"ların sardığı Karagözlü karikatürüne karşı, *Yeni Adam*'da 9 Mayıs 1940'ta çıkan yazıda, "Karagöz boyu, perdesi, süretleri, temi gibi ârızî ve fânî elemanları değiştirildiği zaman değil, yassı perde tekniği, di-

Oyunların tüketicisi artık okur olmaktadır; bu süreçte seyirci anonimleşir ve seyircinin oyunlar üzerindeki olmazsa olmaz denetimi kalkar, yerine genel bir sansür gelir. Puchner önemli bir noktayı işaret ederek, doğaçlama tiyatronun yazıya döküldüğünde bozulduğunu söyler. "Halk tiyatrosunun grotesk ve sürrealist mizahı 'burjuva' okurun 'zihin tiyatrosu' olanaklarını her zaman aşar."

modernize etmek demek temlerini yenileştirmek demektir."[26] Çünkü artık Karagöz konularını bugünün toplumunun olaylarından almak durumundadır. Tipler de değişecek bir öğedir, zira Beberuhi gibi tiplerle oynanması mümkün değildir, bunlar da "yeni sosyetenin yeni tipleri olacaktır; diplomatlar, feylesoflar, pilotlar, hekimler, salon adamları, sürrealist artistler, belediyeciler..."[27] Öyle ki gerekirse yeni bir Karagöz ve Hacivat tipi icat etmek durumunda kalacaklarını da ekler.

Baltacıoğlu bu önerilerini kâğıt üzerinde bırakmış biri değildir: gerek oyun yazarak gerekse tasvir yaparak —kendi tekniğiyle— önerisini hayata geçirir. Oyunların konuları ve tipleri değişirken kapalı salonlarda oynayacağı için perde ve tasvirlerin boyutlarını büyütmekten yanadır; perdenin elektrik ışığıyla aydınlatılmasına şiddetle karşı çıkar, mumun dalgalı ışığının verdiği hayal hissinin kaybedilmemesi gerektiğini düşünür. Örneğin, Kadıköy'e belediye başkanı olan Karagöz'ün başından geçenlerin anlatıldığı, Celal Esat ve Nâzım Hikmet tasvirlerinin olduğu yalog bünyesi, hayâl mahiyeti bozulduğu zaman çirkin olur"[28] demektedir. Fanî öğeler arasında sayılmayan dil konusunda ise eskiye dönmenin sakıncalarını *Yeni Adam*'da 21 Kasım 1940'ta çıkan yazıda Baltacıoğlu şöyle anlatır: "Karagöz temaşasını bugünün diline ve sosyal düşüncelerine uygun bir surette yenileştirmezsek hayâl perdesini eski karagözcülerin ölü zevkine ve diline terk etmiş oluruz ki bundan fayda yerine zarar bile gelebilir."[29]

Karagöz'de Türk dili, zevki ve hayat anlayışıyla sıkı bağları olan milli gelenek özelliği bulunduğunu yazan Baltacıoğlu eskilerin ölü zevki ve dili derken neden bahsediyordu aslında? Gelenek nerede başlayıp nerede bitiyordu? Onun ifadesinden eskiler tarafından paylaşılan bu ölü zevk ve dil sanıldığı kadar geride kalmış ya da ölü değilmiş gibi anlaşılabilir, zira bunların tehlikeli varlığından doğan tehlikeye karşı uyarır Baltacıoğlu. Bu küçük kitapçıktaki değişik yıllarda yazılan makalelerinde Karagöz'ün topluma söyleyeceği bir sözü olduğundan emindir, ama neyi anlatacağından pek bahsetmemiştir.

Baltacıoğlu ile Karagöz'ün modernleştirilebilirliği üzerine tartışan Pertev Naili Boratav *Yurt ve Dünya*'da 1941 yılında yayımlanan "Karagöz Modernleştirilebilir mi?" başlıklı makalesinde Baltacıoğlu'nun Karagöz'deki "estetik buluşları 'Türk dehasının mahsulü'" olarak değerlendirmesine ya da Karagöz'ün anasının "milli deha" olduğunu söylemesine karşı bu tip seyirlikleri oluşturanların toplumun ihtiyaçlarını (sevinç, acı, komik yanlar) gören halk sanatkârları olduğunu yazar.[30] Baltacıoğlu'nun prensiplerini uyguladığı *Karagöz Ankara'da* adlı oyunu seyrettiğini ve Karagöz'ün modernleşmesinin mümkün olmadığına dair fikrinin güçlendiğini söyler. Bu noktada da önemli bir tespit yapar: "Karagöz'ün asli karakterlerini muhafaza etmek isteyince Baltacıoğlu'nun da dediği gibi tekniğe hiç ilişmemek lazım gelecektir. Halbuki Karagöz suretlerinin boyunu ve perdeyi büyütmek tekniğe dokunmaktır."[31] Böyle olunca tasvirler eski çevikliklerini kaybetmiş ve hantallaşmıştır. Konuların değişmesiyle ilgili de eleştirileri vardır. Karagöz konularını feodal Osmanlı İmparatorluğu hayatından aldığı zaman orijinaldir ona göre. Tabii bu, Karagöz'ün evrensel ve insani değerlerden yoksun olduğu anlamına gelmez Boratav için, "ancak Karagöz oyunu bu kıymetlerini canlandırdığı ve sembolleştirdiği reel cemiyet hayatına sıkı sıkıya bağlı olmasından" alır.[32]

Karagöz'ün ışığından, perdesinden vazgeçmeyen Baltacıoğlu, örneğin 1940'ta yazdığı *Karagöz Ankara'da* oyununda özellikle kâr-i kadim oyunlarda görülen ve sırayla Karagöz'ün karşısına çıkan oturmuş kalıp tiplerin, —Laz, Ermeni, Yahudi, Baba Himmet, Arap vs— yerine Tarzan, Greta Garbo, Miki Mavz, Şarlo, Nurullah Ataç ve Münür Hayri tasvirlerini çıkarmıştır. Tabii tasvir skalasını değiştirmenin Karagöz'ün ruhunu zedelemeyeceğini değişik yazılarında belirtir. Oysa söz konusu ruhu, hem bu Batılı tiplerin ama en çok da Hacivat karşısında değişen konumuyla bizzat Karagöz'ün perdedeki bulunuşunun bozduğunu söylemek lazım.

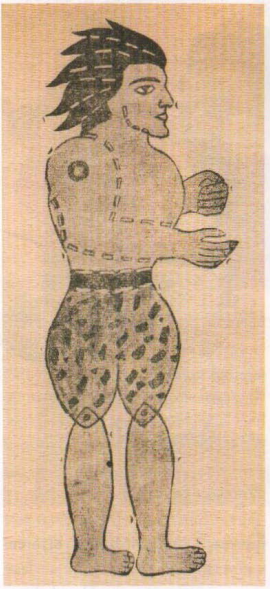
Baltacıoğlu'nun yazdığı ve yazılmasını teşvik ettiği oyunlarda Karagöz, Hacivat'a ve karşısına gelenlere akıl veren, gidilmesi gereken doğru yolu gösteren bir tipe dönüşmüştür. Boratav'ın yukarıda alıntıladığım *Karagöz Ankara'da* oyununun temsiline dair görüşlerine temsilin başarısız olduğunu kabul ederek cevap verir Baltacıoğlu. Kendisi için de büyük bir talihsizlik olarak yorumladığı bu başarısızlığın faturasını ise yazdığı oyunu oynatan hayaliye keser.[33] Serdar Öztürk'ün makalesinde[34] dikkatimizi çektiği gibi mum ışığını, oyun tekniğinin basitliğini korumaya çalışırken, Karagöz'ün temel özelliği olan doğaçlamadan vazgeçerek oyunu belki de en çok tiyatrolaştıracak faktör olan yazılı bir metne bağlı kılar. Baltacıoğlu'nun çabalarını takdirle karşılayan Burhan Felek bile 1944 yılında Eminönü'nde seyrettiği bir Karagöz oyununu değerlendirirken şu önemli meseleyi konu eder: "...Halkevinin temaşa şenliğindeki Karagöz muvaffak olamadı ki Karagöz'ün şahsiyeti bile kayboldu: kah âlim, kâh mürci, kâh edip ve kâh ukalâ bir adam olarak göründü: Perdede şunu bunu medhetti. Karagöz'de bunlar asla caiz olmayan 'bidat'lardır: Karagöz böyle oynatıldıkça bugünkünden daha fazla batmaya ve bir daha dirilmemek üzere ölüme mahkûmdur."[35]

BİR KIYASLAMA ÇABASI

Boratav'ın yukarıda alıntıladığım yazısındaki cümleyi hatırlatarak başlamak istiyorum bu bölüme. Bu seyirlikleri oluşturanların toplumun ihtiyaçlarını gören halk sanatkârları olduğunu yazıyordu Baltacıoğlu'nun görüşlerini eleştirirken. Mollas'ın ve diğer şehirli Karagözcilerin getirdikleri yenilikler ve değişen bakış açısı ile Baltacıoğlu'nun getirdiği yenilikler arasında yakınlıklar bulmak mümkündür. Kapalı ve büyük mekânlarda oynatabilmek üzere perde ve tasvirlerin boyutlarını büyütmek, yazılı metne geçmek, tasvir skalasındaki geleneksel tipleri değiştirmek, yeni ve çağdaş nesneleri perdeye getirmek, güncel olayları işlemek gibi konularda ortaklıklar görülebilir. Her iki tarafta da dönem dolayısıyla rekabet edilen tiyatro ve sinemanın etkisi gözlenir. Ayrıca her iki tarafta da Karagöz'e/Karagizozis'e yüklenen toplumsal bir görev vardır. Ancak bunun oyunlara yansıması daha çok Karagöz perdesinde olur.

Buna rağmen Baltacıoğlu'nun oyunları kendisi için bile başarısız olur-





Baltacıoğlu'nun *Karagöz Ankara'da* oyunundan iki yeni tasvir: Greta Garbo ve Tarzan.

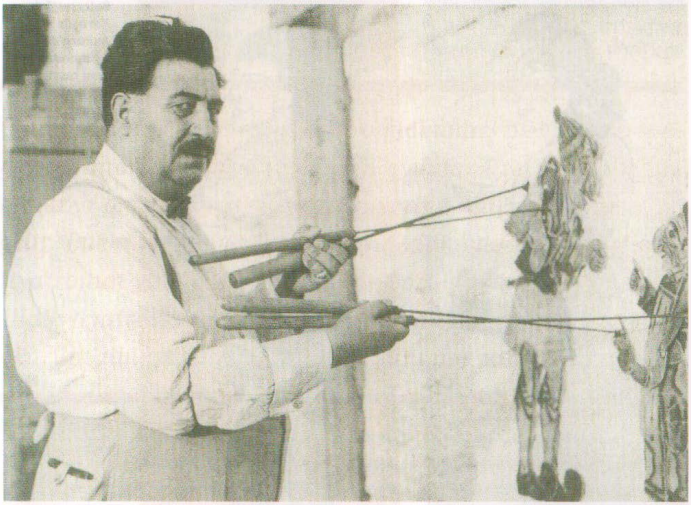
ken, beklediği ve arzuladığı, üzerinde bizzat çalıştığı canlanmayı sağlayamıyorken, Mollas kendi döneminde ve sonrasında hakkındaki eleştirilere ve gölge oyununun zirveden çöküşe geçtiği zamanlarda oynatmasına rağmen neden Yunanistan'daki Karagiozisçiler içinde özel bir yere sahiptir? Oyunları defalarca oynanır. Birçok çalışmada oyunları Karagiozis'in özellikleri için örnek olarak gösterilir, oyunun toplumsal etkisi için özellikle onun oyunlarından alıntılar yapılır. Neden?

Bu noktada tekrar bir eleştiriye yer vermek istiyorum. Kiurtsakis, Mollas'ı sınıf atlamaya çalışmakla suçlar: "Daha yüksek" sanatçılara ulaşmaya çalışmaktadır; yaptığı işin burjuva sanat kriterleriyle değerlendirilmesine verdiği bir kıymet vardır. Karagiozis'i başından beri maruz kaldığı bayağılık suçlamasından kurtarmaya çalışırken, küçük burjuva âdetlerin kodlarıyla uyum içinde bir ıslaha girişir.[36] Ancak Mollas bir Karagiozisçi olarak yeni oyunlarında da eski oyunların konu ve yapılarını kullanır. Geleneksel motifleri güncel olaylarla ve üst sınıf seyircisine hitap edebilecek yeni bir dille birleştirir. En önemli nokta da burada karşımıza çıkar. Özellikle görsel olarak şehirli seyircinin beğenisine hitap edecek bir yöntem seçerken, oyunlarında Karagiozis'i sık sık bu yeni palazlanan burjuvayla alay ettirdiği bölümlere yer verir ya da Karagiozis burjuvalaşmaz, hâlâ hep açtır, fakirdir. Artık klasikleşen *Her Şeyden Biraz* oyununda o kadar açtır ki, artık ölmek istemektedir, ama kendine uygun bir ölüm biçimi bulamaz bir türlü, aç aç mezarlığa gidince diğer ölülerin onunla alay edip "More, buraya aç mı geldin!" diyeceklerini düşünür. Başına ateş etmeyi, kuyuya atlamayı düşünür, ama beğenmez. Sonunda:

"Karagiozis: ...Tatlı bir ölümle ölmek istiyorum. Kırkar kırkar lokum yiyeyim şöyle de, öyle öleyim. Ya da bir tepsi kadayıf, patlayana kadar,

cehennemin dibine gidene kadar. Evet, lokumlu ölümden öleceğim. Ölmek için lokum bulmaya gidiyorum. (gider)"

Bir kahvedeki lokumlara dadanır, 60 kadar lokum yedikten sonra içeri girip de onu gören kahvecinin "Ne yapıyorsun bre burada?" diye sorması üzerine "Ölüyorum bayım" diye cevap verir.



Andonis Mollas perde arkasında. Elinde aşçı Karagiozis ve Barbayorgos tasvirlerini tutuyor.

Θησαυροί και ο Σατανάς (Hazineler ve Şeytan) adlı oyunda kendini Karagiozis'in sağdıcı olarak tanımlayan Şeytan tasviri Karagiozis'e dönemin âdetlerini sayarken, bundan ne kadar memnun olduğunu göstererek bütün bunların kendi eseri olduğunu söyler. Âdetler şöyledir: süs, moda, eğlence, yolsuzluk, paraya dayalı aşk. Kiurtsakis, Mollas'ın bu çelişkili dünyasına dikkat çeker. Bir yandan kendi tabiriyle "iyi çevre"lerin Karagiozis'ine gelmesiyle böbürlenirken diğer yandan da aynı çevrelerin yeni zenginliğine, tüketimlerine, süs püslerine karşı oyunlarında sert diyaloglara yer verir. "Bir yandan" der Kiurtsakis "yükselen burjuva değerlerini emip yutarken, diğer yandan bu yükselişin sonuçlarından şikâyet eder".[17] Bu belki de Baltacıoğlu'nun denemelerinin karşısında Mollas'ınkilerin neden başarılı olduğunu anlamak için de iyi bir noktadır. Hiçbir zaman okuryazar olmayan Mollas'ın esas başarısı üst sınıfın gelmesiyle övündüğü oyunlarına kendisinin de ait olduğu toplumsal sınıfa mensup klasik Karagiozis seyircisini çekmeye devam etmesidir. Onun bir tiyatro dehası olduğunu söyleyen Kiurtsakis, bu başarının halk tabakalarının sevgisini kaybetmeksizin, toplumun kaymak tabakasını o küçümsedikleri perdeye çekmek olduğunu yazar. Kaymak tabakanın onayıyla Atina'da Karagiozis'in tutunmasını ve kabul görmesini sağlamış, kendisinin de içinde bulunduğu esas seyircisinin sözünü ve mizahını da böylece koruyabilmiştir. Örneğin Karagiozis'in açlığının bu kahramanın temel özelliği olması onun oyunlarında da değişmemiştir; açlık konusu son derece etkileyici kara mizahi bir dille işlenir.

Baltacıoğlu'nun *Karagöz Ankara'da* adlı oyununda Tarzan'ın çıplaklığı karşısına medeni davranış biçimini koyan, topluma uyumu gösteren Karagöz, Greta Garbo'nun karşısına da ideal Türk kadınını koyar:

"Karagöz— Evet, Türk kadınları için yalnız Türk kadınları gibi yürümek iyi bir şeydir. Başka türlü yürümek soysuzluk getirir, anladın mı?"[18]

Karagöz'ün geleneksel oyunlarda farklı zennelerle ilişkisinde bu tip bir ifade ve konumlanışa rastlamak olanaksızdır. Oyunun sonunda, yeni kurulan Cumhuriyet için "Var olsun Cumhuriyet" diye bağırır Hacivat'la birlikte. Mollas'ın oyunlarında da — özellikle kahramanlık oyunlarında— Karagiozis, o dönem yükselen milliyetçiliğin perdeye etkisiyle de Yunan devleti için "Yaşa!" diye bağırabilir, ama sürekli yönü değişen duruşu, seyredeni zorlayan mantıksızlığı ve dolayısıyla doğasında olan mizahı ve nereye yöneleceği belli olmayan eleştirisi devam eder. Karagiozis'in doğasına aykırı bulunan, tiyatroya yaklaşan ve üst sınıfın arzularını yerine getiren her tür yenilik ve değişikliğe rağmen Mollas, Yunanistan'da Karagiozis'in kendiliğinden izlediği yolda önemli bir taştır. Ancak bu yenilikler de Karagiozis'in yaşamasını mümkün kılmaz; 30'lu yıllarda okuryazar, tüketimi farklı zengin seyirci artık yavaş yavaş Karagiozis'ten uzaklaşmaya başlar, dolayısıyla da Mollas'tan. Andonis Mollas mesleğini ölene kadar sürdürür, ancak artık eski şöhreti yoktur. Alman işgali sırasında ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalır, Karagiozis oynatmanın zorlaştığı bu yıllarda diğer hayalilerin dayanışmasıyla oyunlar oynatır.[19]

Baltacıoğlu'nun Karagöz Ankara'da adlı oyununda Tarzan'ın çıplaklığı karşısına medeni davranış biçimini koyan, topluma uyumu gösteren Karagöz, Greta Garbo'nun karşısına da ideal Türk kadınını koyar: "Karagöz— Evet, Türk kadınları için yalnız Türk kadınları gibi yürümek iyi bir şeydir. Başka türlü yürümek soysuzluk getirir, anladın mı?"

Baltacıoğlu ve Mollas'ın toplumsal konumları ve meslekle mesafeleri açısından karşılaştırılmaları tamamen uygun olmamakla birlikte, gölge oyununun tutunabilmesi ya da hayatta kalıp canlılığını sürdürmesi için yaptıkları hamleleri değerlendirirken ortaya çıkan önemli bir farkın altını çizmek istiyorum. Üst sınıfın kültürel araçlarını kullanıp o baskıyla şekillenen değişiklikler önerip uygulamasına rağmen geleneğin içinden gelen biri olarak Mollas, içinden geldiği sınıfın sözünü ve mizahını devam ettirmiş ve her bir yeniliği –hangi sınıftan olursa olsun– seyircisinin denetimine sunarak, Karagiozis geleneğinin esas damarı olan bu ilişkiyi kollayarak devamını sağlamıştır. Ve hayatının sonuna kadar da Karagiozisçi olarak yaşamıştır.

Baltacıoğlu'nda dikkat çeken ise oyunlarında kullandığı mizahın bir mesajın iletilmesi için araca dönüşmesidir. Elindeki malzemeye –bizzat kendisi tasvir yapmasına, oyun yazmasına, belki de oynatmasına ve oyunu bir seyirci olarak takip etmesine rağmen– gelenekten gelen bir Karagözcü olmamasının verdiği yabancılığını da hesaba katmak gerekir diye düşünüyorum.

Yazının sonunda bu sefer hayalilerin seyircileriyle olan mecburi ilişkileri için kendilerinin buldukları yollara örnek olmak üzere Mollas'ın karşısına bir başka hayaliyi koymak istiyorum. Serdar Öztürk yukarıda sözünü ettiğim makalesinde 1932 yılında Dahiliye Nezareti'nin tuluat ve Karagöz tarzı gösterileri izlemeye aldıklarından bahseder. "Müstehcen" ve "zararlı" öğelerin peşinde olan kararnameyle karakolların bölgelerindeki kahvehaneleri denetlemeleri istenir.[40] Bu o yıllarda Karagöz'ün hâlâ kendi seyircisi ve mekânına sahip bir seyirlik olduğunu ve bir yaygınlığı olduğunu da gösterir. Bu hayalilerden Baltacıoğlu'ndan yardım istediği mektubu yazdığı sırada İzmir'de Irgat Pazarı'ndaki Büyük Kahve'de Karagöz oynatan Hayrettin Altıok[41] mektubunda seyircisine göre aldığı tutumu şöyle anlatır: "Karagöz oyunlarında takip ettiğim usul: gerek avam gerek münevver, gerek büyük ve gerek küçük, herkesi memnun edebilmek için her iki tarafında ruhunu okşarım. Mesela Karagöz Hacivat'la kavgadan sonra yere düşüp te söylenmiye başladığı vakit ah, serikânemin kısmı ulyası veçhei nazikânemin ciheti süflası der münevverleri güldürür derakap 'aman kuyruk sokumum' der avamı güldürürüm."[42] Mollas ise oyunun başında üç tür şaka yapar. Biri okumuş yazmış seyirciler için, diğeri orta sınıf için, bir tane de alt sınıflar için. Gelen tepkiye göre oyununa yön verir.[43]



Λίγα απ'όλα **(Her Şeyden Biraz) oyununun 2002 Ekim'deki afişi.**

Her iki hayali de seyircinin denetiminden çıkan doğaçlama oyunların yaşama ihtimalinin az olduğu konusunda hemfikirdir anlaşılan.

DİPNOTLAR

1 Bu üç ekolü yaratan ustalar Mimaros, Rulias ve Memos'tur
2 Poponias: Poponias Halil Efendi tasviri saray zabitidir; cesur görünmesine rağmen korkak bir tiptir
3 Omorfonios: Koca kafalı bir tasvirdir, himhimdir, her kelimeden sonra "urt" der.
4 Sotiris Spatharis, *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), s. 134.
5 Taşrada dolaşan hayalilerin belirli rotaları vardır: Kalamata'dan Korinth'e uzanan güney rotası, Atina'nın kuzeyinden başlayıp Volos'a oradan da Selanik'e uzanan rota, Atina'nın batısından Patras'a giden rota, Kıbrıs ve Girit hariç adaları içine alan rota. Bkz. Linda Myrsiades, *Hayali Sotiris Spatharis'in Anıları*'na Sunuş Yazısı, s. xiii.
6 Mihalis Ieronimidis, Ο αθηναϊκός Καραγκιόζης του Αντώνη Μόλλα (Atina, 2003), s. 27.
7 Spatharis, *age*, s. 9-10. Bu duruma bir başka örnek de kendi ismiyle Karagiozis oynatan usta Hristos Haritos'un bir akrabasının bunu görüp "Adımızı rezil mi edeceksin!" diye kızması üzerine soyadını Haridimos olarak değiştirmesidir.
8 Ieronimidis, *age*, s. 30
9 Giannis Kiurtsakis, ρομορική Παράδοση και Ομαδική Δημιουργία. Τα παράδειγμα του Καραγκιόζη (Atina, 1983), s. 231.
10 Kiurtsakis, *age*, s. 230/231.
11 Yunan gölge tiyatrosunun perdedeki değişmez ikiliği Karagiozis'in kulübesi ile Paşa'nın sarayıdır
12 Kiurtsakis, *age*, s. 246.
13 *Age*, s. 247.
14 Walter Puchner, Das neugriechische Schattentheater Karagiozis, yayımlanmamış doktora tezi, Munih 1975, dn. 49, s. 34.
15 Kiurtsakis, *age*, s. 131-132.
16 Bu oyun adını 1894 yılında sahnelenen ve çok meşhur olan oyundan alır. O dönemde oyun o kadar meşhur olur ki tüccarlar bu adla içecekler çıkarır, ürünlerine bu adı verirler. Oyun İzmir'de de oynanır Mollas da oyununa adını bu revü tiyatro oyunundan etkilenerek koyar. Bu da Atina'daki Karagiozis'in şehir kültüründen etkilendiğini gösteren başka bir örnektir. Bkz Ieronimidis, s. 86-87.
17 Louis Roussel, *Karogheuz ou un Théâtre d'ombres à Athènes* (Atina, 1921).
18 Elias Petropoulos, Υπόκοσμος και Καραγκιόζης (Atina, 1978), s. 92.
19 Kiurtsakis, *age*, s. 233.
20 Thodoros Hacipantazis, Ο Καραγκιόζης στην Αθήνα του 1890 (Atina, 1984), s. 20.
21 Walter Puchner, Μελέτες για το θέατρο σκιών στη Μεσόγειο και τα Βαλκάνια (Granada, 2015), s. 257.
22 Anonim, "Στα παρασκήνια", *Bradina*, 2 Temmuz 1927.
23 Fortunio, "Εκπολιτισμός?", *Ethnos*, 9 Eylül 1928.
24 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Karagöz-Tekniği ve Estetiği* (İstanbul: Sanyer Halkevi Neşriyatı, 1942), s. 14.
25 *Age*, s. 14
26 *Age*, s. 16.
27 *Age*, s. 16-17.
28 *Age*, s. 57
29 *Age*, s. 75.
30 Pertev Naili Boratav, *Folklor ve Edebiyat* (İstanbul, 1983), s. 519.
31 *Age*, s. 520.
32 *Age*, s. 520
33 Baltacıoğlu, s. 95
34 Serdar Öztürk, "Karagöz Co-Opted: Turkish Shadow Theatre of the Early Republic (1923-1945)", *Asian Theatre Journal* 23 (2) (2006): 306.
35 Burhan Felek, "Tiyatro Şenliğini Gördükten Sonra Neler Yapmalıyız?", *Perde-Sahne*, sayı 12, Ocak 1944.
36 Kiurtsakis, *age*, s. 235.
37 *Age*, s. 247.
38 Baltacıoğlu, *Karagöz Ankara'da* (İstanbul, 1940), s. 41.
39 Ieronimidis, *age*, s. 74-75.
40 Öztürk, *age*, s. 302.
41 1314'te (1896/97) İstanbul Tophane'de doğan Altıok, bir ustanın yanında Karagöz oynatmaya İzmir Eşrefpaşa'da başlar. Sıkıntılı bir hayatı olan Altıok'un *Yeni Adam*'a yazdığı yazı, devlet koruması dışında kalan hayalilerin yaşantısı üzerine ve genç devlet koruması dışında kalan Karagöz oyununun özellikleri hakkında çok kıymetli bilgiler verir.
42 Hayrettin Altıok, "Nasıl Karagözcü Oldum?", *Yeni Adam*, sayı 431, 7 Nisan 1943.
43 Hrisikopoulou, *age*, s. 83, dipnot. 78.

20. VE 21. YÜZYILLARDA SAVAŞTA ARŞİVLER, ARŞİV SAVAŞLARI

SOPHIE CŒURÉ

Ricoeur "engellenen", "manipüle edilen", "kötüye kullanılan" hafıza fikrini geliştirir. Holokost ile ilişkileri bağlamına yerleştirildiğinde, "arşiv"le ilgili bu düşüncelerde sözcük genellikle çoğul değil tekil olarak kullanılır, çünkü "arşiv" düzenlenmiş bir belgeler bütünü olarak değil, kavramsal olarak topyekûn iktidar ve tarihle ilişkisi içinde ele alınır. Bu düşünceler, arşivler ve elyazmaları da dahil olmak üzere kültürel ötekiliğin tanıklıklarının –İslam "devleti" olduğunu iddia eden örgütler tarafından– imha edilmesi gibi güncel olgular üzerinde çalışanlar için değerli bir katkı oluşturur.



IŞİD militanları Kuzey Irak'ta Ninova Müzesi'nde heykelleri parçalıyor.

ÇEVİREN: ESRA ATUK

Savaşta arşivlerin durumuyla ilgili bir çalışmaya başlangıç noktası oluşturabilecek resimler ne yazık ki gündemden eksik olmuyor:[1] 2010'lu yıllarda, "Arap Baharları" alevler içindeki kütüphanelerin, yırtılıp parçalanmış ya da ayaklar altında çiğnenmiş dosyaların dokunaklı resimlerini sanki bir zaferin simgesiymiş gibi dünyaya yaydı. İslamcılar kendilerini Mali'de Tombuktu mozolelerini ve elyazmalarını imha ederken görüntüledi. İnternet üzerinden yayılan ve çatışmaların anlık arşivini oluşturan dehşet yüklü sayısız resmin sözünü etmeye dahi gerek yok; dolayısıyla, aslında sıcak bir gündem konusundan söz ediyoruz. Bu konunun tarihsel bir boyuta yerleştirildiğinde daha iyi anlaşılacağını burada göstermeyi umuyorum. Direniş hareketinde yer aldığı için 1944'te kurşuna dizilen tarihçi Marc Bloch, ölümüyle yarım kalan *Apologie pour l'histoire* başlıklı son kitabında antikçağ ve ortaçağdan beri büyük felaketlerin arşivlerin korunması açısından doğurduğu çelişkili sonuçların altını çizmişti.[2] Savaşlar kuşkusuz yıkım, yağma ve yangınları beraberinde getirir, ama devrim olsun, iflas olsun, yok olmaya mahkûm gizli evraklara el koyan ve bu evrakları koruyan "iyi afetler" de mevcuttur.

Gerek uluslararası savaşlarda, gerekse sömürge savaşları ya da iç savaşlarda, bir yandan belgelere el koyma, diğer yandan da olayları belgelemek amacıyla anında arşiv oluşturma tavrı, 19. ve özellikle 20. yüzyılda savaşların önemli bir özelliği olarak yerleşmeye başladı. Yahudi mirasının Naziler tarafından yağmalanmasını konu eden 1947 tarihli küçük bir derlemenin ifadesiyle, evrak ya da fotoğraf imha ve talanı kuşkusuz "boyutları dünyayı dehşete düşüren diğer suçların yanında küçük kalır."[3] Ama kültürün ve dünya mirasının insani dramların arkasında silinemeyecek meseleler olduğunu, hatta aksine tanık olunan aşırı şiddeti anlamlandırmaya ve belki de trajik kopuş ve yas süreçlerine eşlik etmeye yardım ettiğini göz önünde bulundurunca, bu tür suçların da bir muamma ve bir tür meydan okuma

olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada söz konusu olan, savaşların kısa zamansallığını ve stratejik, siyasal ve kültürel hedeflerini, derleme, koruma, sınıflandırma ve aktarma işlevlerinin uzun zamansallığına, başka bir deyişle arşivcilik mesleğinin tam kalbine yerleştiren bir sorudur. Arşivlerin tam da birer iktidar aracı, tarihin ve hafızanın kaynağı, ulusal ve evrensel miras olarak tanımlanmasını ele alan bir soru...

Bu doğrultuda, düşünce dizgemiz iki kırmızı çizgiyi izleyecek. İlk olarak, arşivlerin siyasal ve toplumsal olarak modern devletin iktidar araçları gibi kabul edilmesi, ardından kimlik ve hafıza inşasında arşivlerin rolü. Bu iki çizgi bizi arşivlerin kırılganlık biçimleri ve bunlara verilen cevaplarla ilgili bir tipoloji denemesine götürecek.

MODERN DEVLETLERİN İKTİDAR ARACI OLARAK ARŞİVLER

Terimin Greko-Latin etimolojisi, *arkhein/archivum*, arşivleri hem iktidarın hem de başlangıçların semantik dünyasına yerleştirir.[4] Bürokrasiler üzerinde yükselen modern devletler çağında, arşivler de giderek uzmanlaşmış kurumlar ve mekânlar içinde yer bulmuştur. Pek çok Latin, Türk ya da Slav dili gibi Fransızca da bu kurumları ve sakladıkları belgeleri aynı ya da bağlı bir terimle ifade eder. Fransızcada bu ayrım Arşiv/arşiv biçiminde, ilk harfin büyük ya da küçük yazılmasıyla gösterilir. Boyutları giderek büyüyen arşivleri işlemek, sınıflandırmak ve aktarmak da eşzamanlı olarak bir bilgiye ve iktidara dönüşmüş, bazı hakları ya da bir egemenliği kanıtlama meselesi haline gelmiştir. Arşiv yalnızca muktedirlerin ve hükümetlerinin değil, aynı zamanda kilise, üniversite, kent ya da lonca gibi aracı kurumların elinde bir silah olmuştur.

Ortaçağın sonundan itibaren, diplomatik sözleşmeler arşivlerle ilgili el koyma, taşıma ve iade işlemlerini, devletler arasındaki savaşlara bağlı egemenlik ve toprak devirleri gibi bir mesele olarak kabul etmeye başladı.



İslam'ın ortaçağda matematik ve astronomi çalışmaları yaptığını gösteren Tombuktu elyazmaları.

Arşivler de bu süreçte siyasal ganimetlere, diplomasi ve fetih idaresinin araçlarına dönüştü. Napoléon 1809'dan itibaren imparatorluğun ilhak ettiği devletlere ait 12.000 kasadan fazla belgeyi toplattı: Piyemonte, Ligurya ve Venedik, Hollanda ve Vatikan. Ancak "Avrupa Arşivleri"ni Sen Nehri kıyılarındaki geniş bir Arşiv Sarayı'nda toplama rüyasını gerçekleştirmek isteyen imparatora zaman yetmedi ve belgeler 1815'ten sonra sahiplerine iade edildi. 19. yüzyılın sonunda, özellikle 1907'de ikinci Barış Konferansı'nın ardından kabul edilen "kara savaşının âdet ve kanunlarına dair" Lahey Sözleşmesi ile birlikte uluslararası hukuk da konuya eğildi.[5]

Muharebeler sırasında arşivlerin maddi olarak korunması meselesi Lahey'de, ardından da daha somut olarak (en azından Fransa'da) 1914-1918'de dikkate alınmaya başladıysa da, asıl dönüm noktası II. Dünya Savaşı oldu. Dönemin arşivleri çatışmaların ve hava bombardımanlarının rastgele hedefi olmaya devam etti, ama aynı zamanda açıkça yeni bir stratejik ve siyasal istihbarat hedefi haline geldi. Mayıs 1940'ta, Alman birliklerinin endişe verici ilerlemesi karşısında Fransız Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay'in bahçelerinde binlerce diplomatik belgenin aceleyle yakılması zihinlerde yer etti. 1940-1944 yılları arasında, Alman yetkilileri (*Reichswehr, Kriegsmarine*, Alfred Rosenberg kurmay heyeti, *Gestapo*) bir dizi arşiv toplatma faaliyetine girişti. Uluslararası hukuka göre, bu faaliyetler örneğin askeri belgeleri kapsadığında yasaldı, ama tarihsel değeri olan belgelere el attığında yasadışıydı. Sistemli olarak Dışişleri, Savaş, Denizcilik, İçişleri, Sömürgeler bakanlıklarının bürolarında aramalar yapan Almanlar Paris'ten Berlin'e milyonlarca dosya götürdü. Hitler yönetimindeki III. Reich bunlara paralel olarak yasadışı ve keyfi talanlardan oluşan kapsamlı ve organize bir politika güttü. Bu politikanın hedefi Nazizmin düşmanlarına —Yahudiler, masonlar, sosyalistler, komünistler vb.— ait belgeleri imha etmeden önce incelemek ve gelecekteki Nazi seçkinlerini yetiştirmek üzere küçük bir kısmını saklamak amacıyla bunlara elkoymaktı.[6]

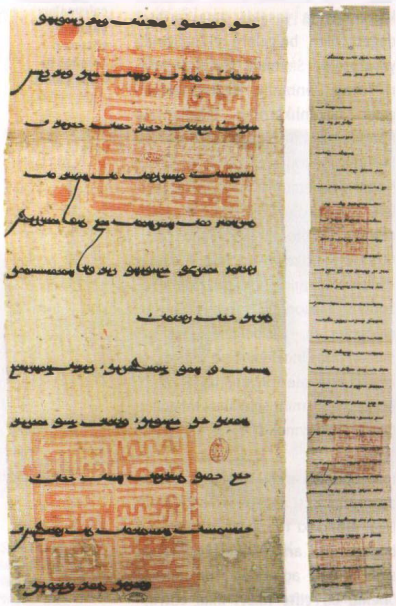
1940-1994 arasında yalnızca Fransa'yı değil, tüm Batı Avrupa'yı ve SSCB'nin işgal altındaki topraklarını etkileyen bu talanlar, arşivcilik, yani Avrupa arşiv bilimi açısından son derece önemli bir çifte ilkeyi ihlal ediyordu. Bir yandan, arşivlerin bölgesel ve kurumsal menşeine saygı ayaklar altına alınıyordu. Oysa bir arşiv fonunun yaratıldığı topraklardan koparılmaması gerekirdi. Diğer yandan, bu "arşivler savaşının" polis ve propaganda amaçlı kullanılması arşiv dosyalarının parçalanmasına ve dağılmasına neden oluyordu ki, bu da belgelerin tarihsel olarak doğru anlaşılabilmeleri amacıyla korunmaları

açısından vazgeçilmez olan, fonların yapısına saygı ilkesine aykırıydı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, UNESCO ve 1948'de onun bünyesinde kurulan Uluslararası Arşiv Konseyi'nin (CIA/ICA) baskısıyla, uluslararası hukukta yeni bir bilinçlenme gözlendi. Bu bilinçlenme, savaş sonrası ve Soğuk Savaş dönemlerinde fonların araştırıl-

Bu bilgiler ışığında, yarı yasal yarı yağmacı bu uygulamaların uzun vadede keslinlikle arz ettiği devamlılık üzerinde düşünmemize yardımcı olması için II. Dünya Savaşı dönemine başvurabiliriz. Bu bağlamda, örneğin 2003 yılında Irak Savaşı sırasında Amerikalıların Baas Partisi arşivleri ve Bağdat Yahudi cemaatleri fonları-

tarafından onaylandığını ve daha da az uygulandığını, dekolonizasyon ve Soğuk Savaş ortamından hareketle kavrayabiliriz. Bu sözleşme, arşivciler tarafından ortaya atılan "ortak miras" kavramıyla ilgili tartışmayı belirsiz bir süre için rafa kaldırmıştır. Gerçekten, mikrofilmler ve dijitalleşme çağında bir arşiv fonunu fiziki olarak elinde bulundurmanın anlamı nedir? Fransa'dan hâlâ Osmanlı dönemi ve sömürgeciliğin başlangıç yıllarına ait fonları iade etmesini talep eden Cezayir'in durumu bu tür anlaşmazlıkların tipik bir örneğidir.[10]

Düşünce dizgemiz iki kırmızı çizgiyi izleyecek. İlk olarak, arşivlerin siyasal ve toplumsal olarak modern devletin iktidar araçları gibi kabul edilmesi, ardından kimlik ve hafıza inşasında arşivlerin rolü. Bu iki çizgi bizi arşivlerin kırılganlık biçimleri ve bunlara verilen cevaplarla ilgili bir tipoloji denemesine götürecek.



Argun Han'ın Kral Filip'e Moğolca yazdığı (1289) mektup. Hanın mührünü taşıyan ve kâğıdı Kore imalatı olan mektup bugün Fransız Ulusal Müzesi'nde.

ması, toparlanması ya da yeniden kurulması gibi politikalarla birlikte bir deneyime geri dönüşü getirdi. Ancak işgal dönemi ve Nazilerle işbirliğinin bilinç altına itilmesi, bu arşivlerle ilgili kayıpların da inkâr edilmesine neden oldu. Tarihçi Henry Rousso'nun "Vichy sendromu"[7] adını verdiği ruh haline kendini kaptıran bir Fransa'da gasp ve talanlar unutuldu.

na el koymasından da söz edebiliriz. Bu uygulama da daha sonra yeni Irak hükümeti ve Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan bir anlaşmayla meşrulaştırıldı. El konan belgeler 2008'de Hoover Kütüphanesi ve Washington'daki Ulusal Arşivler arasında paylaştırıldı. Bu kurumlar son derece iyi niyetli bir tavırla belgelerin envanterini yaparken, bir kısmı da CIA ve Pentagon'un elinde kaldı.[8]

Bu karşılaştırmalı yaklaşım, sömürge arşivciliği de konuya dahil edildiğinde verimli hale gelecektir. Sömürge arşivciliğini çelişkili biçimde bir yandan idare ve koruma kurumlarının inşası, diğer yandan ise ihmalkârlığın ya da Batı tarafından dayatılan sınıflandırmaların etkisiyle yağma ve yıkım gibi sonuçlar doğuran sürekli bir savaşın meyvesi olarak yorumlama eğilimi vardır.[9] Burada da deneyimlerin geri beslemesi arşiv politikalarının anlaşılmasına olanak tanır. Fransa Kuzey Afrika'daki arşiv hareketlerini yönetmek ve (merkezi devleti ilgilendiren) "egemenlik" arşivleri ile (yerel idareyle ilgili) metropole taşınmayan idari arşivler arasındaki paylaşım doktrinini tamamlamak için Hindiçin deneyinime dayandı. 1983 yılında ancak imzalanabilen Viyana "Devletlerin Devlet Malları, Arşivleri ve Borçlarına Ardıl Olma Sözleşmesi"nin neden pek az devlet

20. yüzyıl ortalarında "arşiv meselesi" ile ilgili bilinçlenmenin hızlanması, uluslararası savaşlar için olduğu gibi iç savaşlar için de geçerlidir. İkonoklazm, Fransız Devrimi'nden Rus İç Savaşı da dahil tüm 19. yüzyıl Avrupa devrimlerine, arşivlere ancak iktidarı simgeleyen mekânlara yönelik saldırıların uzantısı olarak dokunmuştu: Tuileries Sarayı, 1848 ve 1871'de Paris Belediye Sarayı ya da 1917-1918'de Moskova'da Kremlin. Franco ancak 1939'da, İspanya İç Savaşı'nın sonunda, düşmanı olan cumhuriyetçilerin belgelerine el konmasını emretti, daha sonra da bunları Salamanca'da depolattı.[11] Bu açıdan ele alındığında Fransa'nın kurtuluşu da dahil daha sonraki iç çatışmaların tamamında, yenileceğini öngören tarafın kendisini tehlikeye sokacak belgeleri imha etmesi ve kazanan tarafın cezalandırma ya da adaleti sağlama amacıyla belge arayışına girmesi sıradan bir uygulama haline geldi. Yeni bir rejimin kurulması, artık önceki yönetimin dosyalarının denetlenmesinden geçiyordu, ama daha da yeni olan, bu süreçte iktidar alanının dışında kalan kişi ve toplumsal gruplara ait özel belgelerin de ele alınmasıydı. Bu uygulama da 20. yüzyılda daha önce görülmemiş bir boyuta ulaştı ve içerikleri görünürde askeri, siyasi ya da iktisadi açıdan önem arz etmeyen belgelere el atmaya başladı.

ARŞİVLER, KİMLİK, TARİH VE HAFIZA

Arşivlerin yalnızca egemenliği değil, kimlikleri de meşrulaştırmaya yöne-

lik operasyonların edilgen tarafları haline geldiği arşivler savaşı işte böyle ortaya çıktı. Arşiv kurumlarının ulus inşasındaki yeri, ulusal tarih anlatılarında ve hafıza inşasında arşiv belgelerinin seferber edilmesi bu süreçte çağdaş dünyayı anlamak için başvurabileceğimiz bir anahtar haline geldi. Peki savaşın ve savaş sonrasının kendine özgü ortamında durum neydi?



Irak Yahudi cemaatine ait, restorasyon bekleyen kitap ve dokümanlar.

Savaş ulusçu ideolojilerin elinde birer araca dönüşen tarihçiler için başlangıçta o zamana kadar erişilemeyen bazı belgelere erişim sağlayan bir fırsat gibi görünebilir. 1940-1944 arasında üniformalı Alman arşivci ve arkeolog grupları işgal altındaki Fransa'nın bir bölümünde Germen ırkının kanıtlarını bulmaya, sınıflandırmaya ve incelemeye uğraşırken durum böyleydi.[12] Ticari değerleri düşük olduğu için, arşivler genellikle savaşlarda, iktidar boşluklarında ya da yağmalara izin veren işgaller sırasında kâr fırsatı yaratan kültürel miras hırsızlıklarından pek etkilenmez. Uluslararası çatışmalarda, egemenlik arşivlerine elkoyma istisnai olarak bir ulusun ya da bir jeopolitik projenin zaferini simgeleyen ve dolayısıyla ganimet niteliği taşıyan belgelerin gaspıyla birleşebilir. Versailles Antlaşması'nın özgün belgesinin 1940'ta Hitler'e özel bir uçakla gönderilmesi bunun örneklerindendir. Özellikle 20. yüzyılın sonundan beri –sanat eserlerinden insan kalıntılarına– geniş anlamda tanımlanan kültürel mirasın simgesel değeri Batı'nın Afrika ve Asya ile postkolonyal ilişkilerinin yönetilmesinde giderek artan bir önem kazandı, bir tazminat ve özür diplomasisini de beraberinde getirdi. Elkoyma gibi iade sorunsalı da egemenlik alanından (örneğin SSCB'nin 1945'te el koyduğu arşivleri Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne 1950'li yıllarda "iade" etmesi gibi) simgesel alana kaydı. Arşivler ve elyazmaları geçmiş çatışmaların sonuçlarını tazmin etmek amacıyla diplomatik birer hediye olarak kullanılmaya başladı. Örneğin, 2010'da, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, Kore'nin taleplerine cevap verdi ve 1867'de Fransız donanması tarafından yağmalanan ve Fransa Ulusal Kütüphanesi koleksiyonuna dahil edilen kraliyet elyazmalarını "yenilenebilir emanet" biçiminde iade etti.

Ancak, simgesel kullanımlar savaş zamanı devletlerin arşivlere gösterdikleri tarih ve hafıza odaklı ilgiyi ortadan kaldırmadı. Görünürde mantık dışı olan bu tür politikaları anlamak için başka yorum araçlarına başvurmamız gerekir. Örneğin Naziler II. Dünya Savaşı sırasında kendi dünya görüşlerine zararlı olarak kabul ettikleri özel kişilerin arşivlerini ve kütüphanelerini sistematik biçimde yağmalamak,[13] ardından da bunlarla ilgili arşivleme ve envanter çalışmalarını örgütlemek için yüzlerce insanı ve önemli lojistik olanakları seferber ettiler. Üstelik bunlar olurken, pek çok cephede savaş ortalığı kasıp kavurmaya devam ediyordu. Bu, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve arşivlerin bir ideolojinin hizmetinde iktidar tekniği olarak kullanıldığı durumlardan biriydi. Söz konusu olan yalnızca stratejik hedefler ya da doğrudan devletin hizmetine sunulan bir tarihsel anlatı değil, içerideki bir düşmana karşı verilen mücadeleydi. Bu yorum, karşıt ideolojiler etrafında yapılandıkları halde böylesi uygulamalarda buluşan Nazi ve Sovyet rejimlerini karşılaştırma çabasını da destekler. Gözetleme, denetleme ve tasfiye polisin yetki alanının dışına çıkarak tüm toplumu etkisi altına alır, bireylere ve ailelere ait belgelerin mahremiyetine kadar uzanır.



ABD ordusu Naziler tarafından el konan bazı sanat eserlerini depolamak için Ellingen'de bir kiliseyi kullanmıştı, 1945.

Direniş hareketinde yer aldığı için 1944'te kurşuna dizilen tarihçi Marc Bloch, ölümüyle yarım kalan *Apologie pour l'histoire* başlıklı son kitabında antikçağ ve ortaçağdan beri büyük felaketlerin arşivlerin korunması açısından doğurduğu çelişkili sonuçların altını çizmişti.

Bu rejimlerde arşivler kurum olarak hem küçümseniyor –bu yaklaşım mesleki kültürün arkasına sığınan arşivcilere belirli bir hareket alanı bırakır–, hem de araçlaştırılıyordu. Stalin 1930'lu yıllarda "İflah olmaz bürokratlar dışında kim yalnızca yazılı belgelere güvenebilir ki? Arşiv fareleri değilse kim...?" diye yazmıştı.[14] Tehlikeli kabul edilen ırk, din ya da toplumsal kategorilerden birey ya da grupların arşivleri ve kültürel mirasları yok ediliyordu. Bu politika hem Doğu'da, hem de Batı'da en yoğun biçimde Nazi işgali sırasında uygulamaya kondu. Fransa'da Yahudi, Nazi karşıtı ve sosyalist olan ya da bazen bu grupların hepsine birden ait olan (Léon Blum, Marc Bloch) kişi ve deneklere ait milyonlarca kitap ve kâğıt, trenler ya da kamyonlarla Almanya'ya taşındı. Sovyetler Birliği de, Lev Troçki ve "beyaz" muhalifler örneklerinde olduğu gibi, rejim düşmanı ilan ettiği kişilerin belgelerini elkoyma amacıyla sistemli bir biçimde arama, hatta kiliselerin mirasına yaptığı gibi tasfiye uygulamalarına girişti. İki savaş arasında göç edenler tarafından Prag'da oluşturulan Rusya tarihsel arşivleri fonu (RZIA), SSCB ve Çekoslovakya arasında kabul edilen bir sözleşme uyarınca 1946'da Moskova'ya gönderildi. Bu yaklaşımı "doğru olmayan" tarih kaynakları karşısında Çin kültür devriminin sergilediği düşmanlıkla karşılaştırmak yanlış olmaz. Denetimsiz bir hafıza karşısında duyulan korku, yazar notlarının, günlüklerin ya da basit yazışmaların imhasını otoriter rejimlerin sıradan uygulamalarından biri haline getirdi.



Çin'de Kültür Devrimi esnasında yönetimin uygun bulmadığı eserler yok edildi.



Kişisel arşivlerden geçerek insanların en mahremine saldırı, arşivleri kitlesel cinayetlerin munzam zararı haline getiren ideolojilerin suç boyutu, bu konuda etik ve felsefi bir tartışma başlattı. *Mal d'Archive*'in ilk satırlarında Jacques Derrida sorunu şöyle tanımlar: "Bu binyılın sonuna damgasını vuran felaketler, aynı zamanda *kötülüğün arşivleri*dir: saklanmış ya da yok edilmiş, yasaklanmış, çarpıtılmış, 'bilinç altına itilmiş'... İç savaşlar ya da uluslararası savaşlar sırasında, özel ya da gizli manipülasyonlarla kütlesel ve özenli bir biçimde işlenirler. Bir belge üzerinde, o belgenin haczedilmesi, saklanması ya da yorumlanması üzerinde sahip olunan bir *iktidardan* asla vazgeçilmez, bu bilinçaltının ta kendisidir." Paul Ricoeur de "engellenen", "manipüle edilen", "kötüye kullanılan" hafıza fikrini geliştirir.[15] Holokost ile ilişkileri bağlamına yerleştirildiğinde, "arşiv"le ilgili bu düşüncelerde sözcük genellikle çoğul değil tekil olarak kullanılır, çünkü "arşiv" düzenlenmiş bir belgeler bütünü olarak değil, kavramsal olarak topyekün iktidar ve tarihle ilişkisi içinde ele alınır. Bu düşünceler, arşivler ve elyazmaları da dahil olmak üzere kültürel ötekiliğin tanıklıklarının –İslam "devleti" olduğunu iddia eden örgütler tarafından– imha edilmesi gibi son derece güncel olgular üzerinde çalışanlar için çok değerli bir katkı oluşturur.



Nazi döneminde Batı Avrupa'dan ele geçirilen askeri belgeler Berlin-Wansee'de tutuldu. Bu belgelerin birçoğu ait oldukları yere döndü, bazıları ise halen Moskova'da.

KIRILGANLIĞIN REPERTUVARI: KAYIPLAR, "KARŞI-ARŞİVLER", KORUMA

Gerek egemenlik, gerekse kimlikle ilişkileri bağlamında arşivlerin kırılganlığı üzerine düşünmek, bizi "hassas arşivler" ve "hafıza savaşları" ile ilgili tartışmanın kaynağına doğru gitmeye teşvik eder. Bu tartışma yakın dönemde özellikle erişim ve açılım meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerçekten, arşivleri okumak üzere harekete geçmeden önce, var olduklarını bilmek, fon haline gelişlerini ya da ortadan kaybolduklarını sorgulamak gerekir. Her türlü geçiş süreci –örneğin en basit bir taşınma bile– arşivler için tehlikeli ise, savaşlar imha ve koruma arasındaki gerilimi patlatır. İmha eylemi arşivlere karşı sergilenen şiddetin en çarpıcı işaretidir. Devletlerin, orduların ya da savaşan tarafların eliyle gerçekleştirilebilir, ama kötü niyetli bir elkoyma girişiminden korkan birey ya da kurumlar tarafından kendi arşivlerini yok etme biçiminde de karşımıza çıkabilir. Dolayısıyla, tarih ve hafıza çalışması genellikle kanıtlama ve suçlama hedefi açısından belirleyici olduğuna inanılan eksik bir belgenin aranmasına odaklanır. 20. yüzyılda meydana gelen soykırımlarda kasıtlılık tartışmaları için durum böyledir. Açık bir çelişki biçiminde, barışma ve af dönemleri de bazen baskının izlerini ortadan kaldırmayı gerekti-

rir. Örneğin, Yunanistan'da Albaylar rejiminin 1974'te düşmesinin ardından, 1989'da çıkarılan "iç savaşın sonuçlarının ortadan kaldırılmasına dair kanun" 17 milyon polis dosyasının yakılarak imha edilmesine neden olmuştur.[16]

Hal böyle olunca, kayıpların belgelenmesi de başlı başına bir proje olarak zaman içinde kendini dayatır. Bu belgeleme sahada gazeteciler ve basın fotoğrafçıları tarafından ya da geçmişe dönük biçimde gerçekleştirilir. 1991-1993 Yugoslavya savaşları sırasında kütüphane ve arşivlerin yok edilmesinden ders çıkarmak amacıyla UNESCO'nun başlattığı *Lost memories* anketi bu projelerden biridir. Projede, nedeni ne olursa olsun 20. yüzyılda kaybolmuş olan tüm kütüphane ve arşivlerin envanterinin yapılması öngörülmektedir. Bu nedenler arasında yalnızca doğal afetler, ihmal, hırsızlık değil, "silahlı çatışmalar", "işgalci güçler tarafından toplatma", "iç kargaşalar" ya da "iç istikrarsızlık" da sayılmaktadır.

Ama kaybolma yalnızca imha edilme anlamına gelmez. İlk bakışta belki yine çelişkili görünebilecek bir mantığa göre, arşivlerin savaş sırasında maruz kaldığı şiddet, çoğunlukla uzmanlaşmış ve gizli arşiv depolarının oluşturulmasına neden olur. Nazilerin Avrupa'dan kaçırdıkları ve 1945-1946'da Kızıl Ordu'nun yasadışı yollarla ele geçirdiği arşivlerle 1946'da Sovyetler Birliği'nde, resmi arşiv ağlarının tamamen dışında oluşturulan ünlü "Özel Arşivler" bunlardan biridir. "Demir Perde"nin diğer tarafında korunan, ama sessizliğe gömülen Marc Bloch'un evrakları bu şekilde elli yıl sonra yeniden ortaya çıkmış ve ailesine iade edilmiştir. Arşivlerin tespit edilmesi, bazen onarılması (1989'da Doğu Almanya'da kâğıt öğütücüden geçirilen Stasi dosyaları gibi) ve geri alınması, tüm demokratik geçiş dönemlerinde böylece hem hukuk, hem de hafızayla ilgili bir sürecin parçası olur.

Çatışmanın kendi dinamiği içinde, imha ya da elkoyma tehditleriyle ilgili bir bilinçlenme, kurtarma girişimlerini de beraberinde getirebilir. Bunlar çoğunlukla, savaş zamanı varlıkları korumak için ezelden beri başvurulan bir yöntem olan basit saklama girişimleridir. Bazen militan duygularla, bazen de umutsuzluk içinde gerçekleştirilir. Örneğin Emmanuel Ringelblum, Polonya'da Yahudi halkının programlı bir biçimde ortadan kaldırılmasına, gizlice toplanan ve Varşova gettosunun yok edilmesi sırasında saklanan gizli arşivleri yaratarak cevap vermek istedi. O sırada Holokost arşivlerinin çoğunluğunun daha sonra suçlarını örtmek isteyen Naziler tarafından yok edileceği de henüz bilinmiyordu.[17] Yahudi cemaatinin tanıklığının ve kendilerine karşı girişilen suçların çokbiçimli ifadelerini (yalnızca idari evraklar değil, el ilanları, fotoğraflar, çocuk resimleri, anlatılar) son derece modern bir "arşivcilik" anlayışıyla belgeleyen ve savaş sonrası dünyaya gönderilen bu mesaj, tarihte benzersizdir.

Son olarak, tehditlerle ilgili farkındalık "karşı-arşiv" uygulamalarını da teşvik eder. Bunlar çoğunlukla karşıt görüşlü ya da zulüm görmüş, tarihin şiddetine maruz kalarak dağılmış toplulukların izlerini, tarihini ve hafızasını korumaya yönelik kitap, elyazması, evrak ve tanıklıkları derleyen bilgi ve belge merkezleridir. Örnek olarak, Paris'te 19. yüzyılda üç imparatorluk arasında parçalanmış bir ulusun sürgündeki temsilcileri tarafından kurulmuş, ardından Soğuk Savaş döneminde yine antikomünist diyasporaya bağlanmış olan Polonya Kütüphanesi'ni ya da Ermeni Hayır Kurumları Genel Birliği'nin (UGAB) Nubar Kütüphanesi'ni sayabiliriz. Her birinin kendi tarihi vardır, hepsi de unutulmaya karşı savaşır. Bu "karşı-arşivler", bir yandan hâlâ sürmekte olan bir savaş algısı, diğer yandan ise belgeli ve bilimsel bir öykü ile hafızaları yatıştırma arzusu arasında yüksek bir gerilim altında faaliyet

2003'te Irak Savaşı sırasında Amerikalılar Baas Partisi arşivleri ve Bağdat Yahudi cemaatleri fonlarına el koydu. Bu uygulama yeni Irak hükümeti ve ABD arasında imzalanan anlaşmayla meşrulaştırıldı. El konan belgeler 2008'de Hoover Kütüphanesi ve Washington'daki Ulusal Arşivler arasında paylaştırıldı. Bu kurumlar iyi niyetli bir tavırla belgelerin envanterini yaparken, bir kısmı belgeler CIA ve Pentagon'da kaldı.



Paris'in işgali döneminde Almanların eline geçen Louvre'da çalınan sanat eserlerini kataloglama çalışmaları.

Fotoğraf: Alman Federal Arşivi.



Ermeni Hayır Kurumları Genel Birliği'nin (UGAB) Nubar Kütüphanesi, Paris.

gösterir. Bu sorunsal göçlerin, diyasporaların ve ulusaşırı din, cemaat ya da sömürge kökenli kimliklerin sorunsalına sıkı sıkıya bağlıdır. Arşivlerin devlet tarafından toplanmasını ve buna bağlı olan sınıflandırma kategorilerini sorgular, ulus-devletler tarafından uzun süre ihmal edilmiş olan aile tarihlerine ve sözlü tarihe ayrıcalık verir.

Sonuç olarak, arşivlerin ortadan kaybolması diyalektik olarak koruma zorunluluğunu doğurur. Aşınmış belgelerin korunması ya da onarılmasıyla ilgili mesleki uygulamaların tarihi, çevre koşullarının yarattığı tehditlere (rutubet, mantarlar, vb.) verilen cevapları içerir, ama aynı zamanda savaşların bilançosu ve yeni çatışmaların öngörüsüyle de şekillenir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, halk demokrasileri ve Rusya da dahil tüm Avrupa Soğuk Savaş dönemini yaşadı. Barınak inşaatları, en değerli arşivlerin mikrofilmlere kopyalanması, tahliye planlarının hazırlanması bu döneme damgasını vurdu. Bu fiziksel koruma çabası, hukuki korumayla ilgili düşünce çabasını dışlamaz. Diplomatik ilişkilerin eski bir ilkesi olan ve kişilerle konutların dokunulmazlığı ilkesine eşlik eden arşivlerin dokunulmazlığı, bu şekilde 1945'ten sonra pek çok uluslararası örgütün tüzüğünde yer buldu. Devletlerin ulusal mirası içinde yer alan arşiv fonlarını koruyan devredilmezlik ilkesi, görünürde II. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük çaplı yağmaların, ardından da 1995'te hükümetler arası UNIDROIT örgütünün "Çalınmış veya Kanunsuz Şekilde İhraç Edilmiş Kültürel Varlıklar Sözleşmesi"'nin hazırlanmasına neden olan yasadışı sanat eserleri ticaretindeki artışla ilgili bilinçlenme gibi deneyimlerin sonucu olarak güçlendirildi. Ancak elbette hukuki ilkelerin benimsenmesinin uluslararası topluluk tarafından uygulanmaya konması anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir...

Arşivlerin kırılganlığını otorite ve kimlik meselelerine bağlayan paradigma, dijitalleşme çağında kaydileşme (demateryalizasyon), kaynaklara temassız başvuru, çoklu ve kütlesel stoklama gibi gelişmelerle birlikte kuşkusuz derinden değişikliğe uğrayacaktır, hatta uğramıştır. Bununla birlikte, arşivlerin, tarihin ve hafızanın yaşam döngüsü hâlâ gündemdedir. Bir yandan yağmalar, imhalar, çözüme bağlanmamış anlaşmazlıklar, diğer yandan da bir umut ışığı olarak Tombuktu el yazmalarının kısmen kurtarılması örneğinde olduğu gibi korumaya yönelik seferberlikler, siyasal ve stratejik meseleler olmaya devam etmektedir.

SOPHIE CŒURÉ
UNIVERSITÉ PARIS
DIDEROT–SORBONNE PARIS CITÉ

DİPNOTLAR

1 Bu makale 18 Mart 2015'te İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde verilen bir konferansın metnidir. Tam metin yayın olarak çıkmıştır: S. Cœuré, "Archives dans les guerres, guerres des archives aux XX^e^ et XXI^e^ siècles. Autorité, identité, vulnérabilité", *Pouvoirs. Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, dossier "Les archives", 153/2015, s. 25-36. Davetleri için IFEA ve Galatasaray Üniversitesi'ne, ayrıca çeviriye izin verdikleri için *Pouvoirs* dergisine burada teşekkürlerimi sunarım.

2 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, 1941 (yeni baskı: Paris : Gallimard, "Quarto", 2006) [*Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, çev. Ali Berktay (İstanbul: İletişim, 2013)].

3 Jean Cassou, Jacques Sabile, *Le pillage par les Allemands des œuvres d'art et des bibliothèques appartenant à des Juifs en France*, CDJC / Éditions du Centre, 1947

4 Bkz. Francis X. Blouin Jr., William G. Rosenberg, *Processing the past. Contesting Authority in History and the Archives* (Oxford University Press, 2011), Dietmar Schenk, "Pouvoir de l'archive et vérité historique", *Écrire l'histoire*, n°13-14, 2014, CNRS Éditions, dossier "Archives", s. 35-53. Yann Potin, "Une histoire des archives: souveraineté, État et nation", *Pouvoirs*, 153/2015, s. 5-21.

5 Charles Kecskeméti, "Saisies d'archives et de bibliothèques: l'évolution du droit international", der. Alexandre Sumpf, Vincent Laniol, *Saisies, spoliations et restitutions. Archives et bibliothèques au XX^e^ siècle* (Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2012), s. 25-34

6 Patricia Kennedy Grimsted, F. J. Hoogewoud, Eric Ketelaar (der.), *Returned from Russia: Nazi Archival Plunder in Western Europe and Recent Restitution Issues* (Leicester: Institute of Art and Law, 2007). Sophie Coeuré, *La mémoire spoliée. Les archives des Français, butin de guerre nazi puis soviétique (de 1940 à nos jours)*, 2007 (yeniden basım: Paris: Petite Bibliothèque Payot, 2013).

7 Henry Rousso, *Vichy, l'événement, la mémoire, l'histoire* (Paris : Gallimard, 2001).

8 http://news.stanford.edu/news/2011/august/iraq-hoover-archives-080111.html

9 Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

10 Akihito Kudo, Raëd Bader, Didier Guignard, "Des lieux pour la recherche en Algérie", *Bulletin de l'IHTP*, 83/2004, http://www.ihtp.cnrs.fr/spip.php%3Farticle335&lang=fr.html.

11 Emmanuel Fureix (der.), *Iconoclasme et révolutions de 1789 à nos jours* (Seyssel: Champ Vallon, 2014). Stéphane Michonneau, "Les papiers de la guerre, la guerre des papiers. L'affaire des archives de Salamanque", *Sociétés et Représentations*, CREDHESS, n°19, s. 250-269.

12 S. Coeuré, *La mémoire spoliée*, op. cit et Olivier Laurent, *Nos ancêtres les Germains. Les archéologues français et allemands au service du nazisme* (Paris: Tallandier, 2012).

13 Martine Poulain, *Livres pillés, lectures surveillées. Les bibliothèques françaises sous l'Occupation* (Paris: Gallimard, 2008).

14 Aktaran Andrea Graziosi, *Cahiers du monde russe*, önsöz, c. 40, sayı 1-2, Janvier-juin 1999, Dossier "Archives et nouvelles sources de l'histoire soviétique, une réévaluation".

15 Jacques Derrida, *Mal d'Archives* (Paris: Éditions Galilée, 1995). Paul Ricœur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Le Seuil, 2000) [*Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2012)].

16 Maria Couvoucli, Vangelis Karamanolakis, "Renegotiations of Twentieth-Century History. Access to 'Sensitive' Government Records and Archives in Greece", Zeithistorische *Forschungen/Studies in Contemporary History*, *Online-Ausgabe*, 10 (2013), Zeithistorische-forschungen.de, 2013.

17 Samuel Kassow, *Qui écrira notre histoire ? Les archives secrètes du ghetto de Varsovie* (Paris: Grasset, 2011).

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız



Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

FIRTINA VE YAŞLI BİR GEMİ
ADANA ŞİLEBİNİN BATIŞI

MURAT KORALTÜRK

Konuyla ilgili envanter çalışmalarının gösterdiği üzere, Türkiye'de yaşanan deniz kazalarının başlıca nedenlerinden biri Karadeniz kıyılarının yakın zamanlara kadar korunaklı limanlara sahip olamayışı, bir diğeri de gemilerin yaşlı oluşudur. Bu iki etkenin deniz kazalarında oynadığı rolü görmek için çeşitli örnekler arasından biri, yani Adana'nın batışı bu yazıda ele alınmaktadır.



Richard Llewelyn Rees.

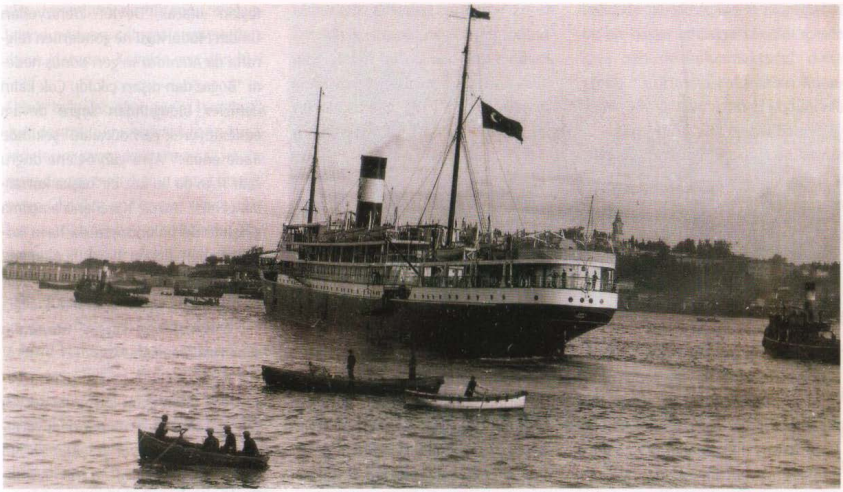
ADANA'NIN BATIŞI

Denizcilerin takvimine göre ocak ayında toplam on gün fırtınalı geçer.[2] Kışın genellikle karayel ve poyraz yönünden esen sert rüzgârlar Karadeniz'de büyük fırtınalara yol açar. 27 Ocak 1943'te de böyle bir yıldız karayel fırtınası patlak verdi ve deniz trafiği alt üst oldu. Zonguldak kömür havzasından ve diğer Karadeniz limanlarından İstanbul'a doğru yol almakta olan çok sayıda gemi batma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Şirket-i Hayriye'ye ait kömür yüklü *Erol* şilebi fırtına şiddetlenmeden İstanbul'a varabilen nadir şanslı gemilerdendi. Bölgede güvenli liman bulma sorunu vardı. Önceki yaz gemi batıklarından temizlenerek daha etkin kullanım olanağı doğan ve bu sahil şeridinin en korunaklı limanlarının başında buluna Karadeniz Ereğlisi Limanı'na fırtına nedeniyle sığınan gemiler arasında *Erzurum*, *Karadeniz*, *Kadeş* yolcu gemilerinin yanı sıra *Doğan*, *Tavil*, *Necat*, *Zonguldak*, *Şadan*, *Sevim*, *Türkan*, *Zuhal* ve *Emek* şilepleri bulunuyordu. Fırtınaya yolda yakalanan gemiler de vardı. Bunlardan 70 tonluk *Sınat* motoru Sakarya önlerinde karaya oturdu. *Tunç* şilebi geri dönerek Karadeniz Ereğlisi Limanı'na sığındı. Karadeniz postasından İstanbul'a geri dönen *Ege* yolcu gemisi ve Zonguldak'tan yükledikleri kömürle İstanbul'a doğru yol almakta olan *Platin* ve *Adana* şilepleri ise fırtınanın ortasında kaldı.[3] Bu gemiler yolları üzerinde sığınacak liman bulamadıklarından, fırtınanın kendilerini kıyıya sürüklemesine karşı koymak için kıyıya travers, yani düşük süratle açıktan yol aldı.[4]

Saat 10.15'te Sakarya üzerinde bulunan *Ege*'den gönderilen telgraftan fırtınanın şiddetinin 8 kuvvetini bulduğu anlaşıldı.[5] Bir süre sonra yine *Ege*'den ulaşan bir diğer telgrafla fır-



Soldan sağa *Millet*, *Dumlupınar* ve *Adana* vapurları.



Ege vapuru.

tınanın şiddetinin 9 kuvvetine ulaştığı bildirildi ve sulu kar yağışı haberi geldi.[6] Akşama doğru gelen bir başka telgrafla ise fırtınanın şiddetinden dolayı İstanbul Boğazı'na girmenin mümkün olmadığı, Şile ile Karaburun arasında ağır yol travers seyredildiği bilgisi İstanbul'da bulunan Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'ne ulaştı.[7] Fırtınanın şiddetini göstermesi açısından *Ege*'nin deneyimli süvarisi Kaptan Süreyya Gürsu'nun dalgaların boyunun birçok yerde 9 metreyi bulduğuna ve sakin yerlerde ise 7 metrenin altına inmediğine dair ifadesi önem taşır.[8]

Ege kadar büyük olmayan ve dayanıksız olduğu anlaşılan *Platin*'in ve *Adana*'nın şiddetini artıran fırtınanın etkisiyle dümen zincirleri koptu.[9] 14.35'te Adana'dan alınan telsiz mesajında "Saat 14.00'de 41,35 arz 29,35 tulde dümen zincirimiz kesildi ve bir tayfayı deniz aldı tehlikedeyiz" deniyordu.[10] Bir gemi için dümen zincirinin kopması başı boş bir şekilde denizde seyretmek anlamına gelir. Gazetelerde çıkan haberlere göre de zincirle birlikte denize düşen bu tayfa, kopan zinciri tamir etmeye çalışan ancak dalgalara yenik düşen geminin serdümencisidir.[11]

Aynı gün saat 16.10'da Adana'dan ulaşan bir diğer telsiz mesajından fırtınanın şiddetinden dümen zincirini takmanın mümkün olmadığı, geminin yıldız karayel yönünde baş tuttuğu yani rotasını koruduğu haberi geldi.[12] 19.45'te alınan telsiz mesajında ise "Gemide dümen kullanılamadığı için gemi kendi kendine karayele seyrediyor. Kar tipisi ve fırtına olanca şiddetiyle devam ediyor. Mevkimiz tahminen 29,28 tul, 41,38 arzdır" bilgisi ulaştı.[13]

Fırtına nedeniyle dümen zinciri kopan diğer gemi *Platin*'de ise onarım çalışması 28 Ocak Çarşamba sabahına doğru başarılı sonuç verdi ve gemi İstanbul'a doğru yoluna devam etti. Yaklaşık bu saatlerde, yani sabaha karşı saat 04.38'de Adana'dan gönderilen son mesajla "41,35 arz 29,35 XL gemi çok su ediyor batıyoruz" haberi ulaştı.[14] İstanbul'a gönderilen bu mesajın bir benzeri, yakınlarda olduğu anlaşılan *Ege*'ye de gönderildi. Süreyya Gürsu'nun daha sonra gazetelerde de yer alan ve *Adana*'dan alınan son mesaj olarak ifade ettiği mesajda "Sular gemiye hücum ediyor. Gemi batmak üzere, Dümen tamamen kullanılamaz bir halde. Gemi yarı yarıya suya gömüldü. Batıyoruz. İmdat" deniyordu.[15]

ARAMA-KURTARMA ÇALIŞMALARI

Batmadan önce *Adana*'dan gelen ve acil yardım çağrısı içeren bu mesajın ardından arama kurtarma çalışmaları başladı. Bölgede bulunan ve 04.45'te *Adana*'dan yardım çağrısı alan *Ege*, çağrıda bildirilen ve 14 mil ötesinde yer alan mevkiye doğru yöneldi.[16] Hava koşulları gittikçe kötüleşmekteydi. Süreyya Gürsu'nun ifadesine göre, tipiden 10 metre ilerisini görmek mümkün değildi.[17] *Ege*, fırtınanın şiddetinden bu mevkiye, yani *Adana*'nın telsiz mesajıyla bildirdiği son mevkiye ancak üç buçuk mil hız yaparak, dört saati aşan bir sürede, 08.45'te varabilmişse de burada *Adana*'nın ve kazazedelerin izine rastlanamadı.[18] *Ege*'nin ambarlarında aramayı daha uzun süre devam ettirecek kadar kömür bulunmamaktay-



(Adana) şilebi Şile açıklarında battı

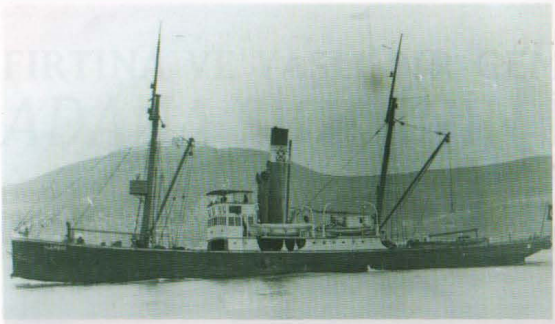
(Ege) vapuru, bir tahlisiye gemisi ve bir tayyare şilebin imdadına koştular, fakat bu araştırmalar neticesiz kaldı

Karadenizdeki şiddetli fırtınaya kurban giden şilepte 18 kişi bulunuyordu, gemi Zonguldaktan İstanbula kömür getirmekte idi

(Adana) gibi kazaya uğrayan (Platin) şilebi kurtuldu

Bu gece limanımıza gelen (Ege) mürettebatı neler anlatıyorlar?

Yukarıda kazaya uğrayan batan (Adana), aşağıda Platin vapuru

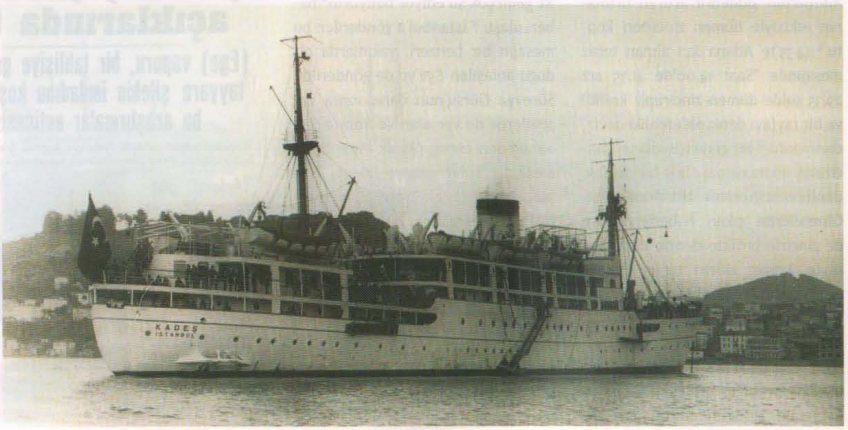


Alemdar kurtarma gemisi.

dı. Bu durum, *Ege* daha kaza mahalline sevk edilirken Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'nden gönderilen bir telgrafta yer alan "Kömür vaziyetinizi nazarı dikkate alarak ona göre hareketinizi tanzim ediniz" uyarısından da anlaşılmaktadır.[19] Ayrıca Süreyya Gürsu, kazaya dair kaleme aldığı raporda arama çalışmasının sonuçsuz kalmasından sonra gemisinin rotasını yine İstanbul'a çevirmesini hem kömürün azlığına hem de kötü hava koşullarının sürmekte olmasına bağlar.[20]

Adana'nın tehlike altında olduğu anlaşıldıktan kısa bir süre sonra; yakınında seyrettiği bilinen *Ege*'nin yanı sıra İstanbul Mıntıka Liman Reisliği tarafından Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü ve Gemi Kurtarma Servisi nezdinde *Alemdar* kurtarma gemisinin kaza bölgesine gönderilmesi için girişimlerde bulunuldu.[21] Olay günü tahlisiye gemisi *Alemdar*'ın Karadeniz'e çıkması için hazırlık yapması talimatı verildi. Akşamüzeri havanın düzelmesi üzerine gemi kurtarma uzmanı Richard Llewelyn Rees'in[22] de içinde bulunduğu *Alemdar* 17.30'da Salıpazarı'ndan demir aldı; ancak yeniden bastıran tipi nedeniyle Ortaköy'e kadar gelebildi ve burada demirlemek zorunda kaldı. Havanın biraz düzelmesi üzerine 28 Ocak 1943 günü sabaha karşı 04.30'da Karadeniz'e açılmak için hareket ettiyse de bu kez Büyükdere'ye kadar gidebildi. Boğaz'daki mania ağlarından geçmek için gemiye kılavuz alındı. Şamandıraların yerlerinin değiştirilmesinden kaynaklanan karışıklık nedeniyle *Alemdar*'ın Karadeniz'e açılması hayli zaman aldı. Rumeli feneri önüne gelindiğinde ise hava koşullarının Karadeniz'e çıkmaya elverişli olmadığı anlaşıldı. Bu durumu Rees "Eğer bu koşullar altında [*Alemdar*] yoluna devam etmiş olsaydı geriye dönmek mümkün olamayacaktı" diye ifade eder.[23] Bunun üzerine gemi Büyükdere'ye geri döndü. Konuya ilişkin olarak Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü'ne gönderilen telgrafta da *Alemdar*'ın geri dönüş nedeni "Boğaz'dan dışarı çıkıldı. Çok kalın denizler olduğundan seyre devam edilemeyerek geri dönüldü" şeklinde ifade edilir.[24] Aynı gün öğlene doğru saat 11.30'da bu kez bir başka kurtarma gemisi, *Saros*, Karadeniz'e açılma girişiminde bulunduysa da hava koşullarından dolayı başarılı olamadı. Büyükdere'den kalkan bir deniz uçağının havadan yaptığı arama kurtarma çalışmalarına karşın *Adana*'nın izine rastlanamadı.[25]

30 Ocak günü gemi kurtarma servisi şefi Nasuhi Özok, *Alemdar* süvariliğine gönderdiği yazıyla *Alemdar*'ın Karadeniz'e çıkması, *Adana* tarafından bildirilen son mevkiye gitmesi, bu mevki merkez olmak üzere 10 mil çapında bir alanda arama yapması ve bir şeye rastlamazsa dahi geri dönüş için işletmeden talimat beklemesi gerektiğini, seyir ve arama faaliyetinden idareyi sık sık haberdar etmesini bildirdi.[26] *Alemdar* 30 Ocak'ta Karadeniz'e çıkma teşebbüsünde bulundu. Öğleden sonra 16.30'da Salıpazarı'ndan hareket etti, havanın kararması üzerine Boğaz'a geri döndü ve gecelemek üzere Büyük Liman'da demirledi.[27] Ertesi gün yani 31 Ocak Pazar sabah 08.00'de hareket edip[28] öğlen 12.30 gibi *Adana*'nın telsizle bildirdiği son mevkie vardıysa da *Adana*'ya dair hiçbir ize rastlanamadı.[29] Hemen ardından bu mevki merkez olmak üzere 10 mil çapında bir



Kadeş vapuru.

alan tarandıysa da bir sonuca ulaşılamadı. Arama çalışmalarını sonlandıran *Alemdar*, Kavak'a geri döndü.[30]

Eldeki belgeler *Alemdar*'ın İstanbul'a geri dönüşünden sonra *Adana* kazazedelerini arama kurtarma çalışmalarının devam etmediğine işaret etmektedir. Olaydan on beş gün sonra 9 Şubat 1943 Salı günü 17.45'te İstanbul'dan Bartın'a gitmekte olan *Kadeş* gemisinin süvarisi Kaptan Hüsamettin Nişancı, Cide'nin 3 mil açığında batık bir kayık gördü. Yaklaşıldığında kayığın *Adana* vapuruna ait iki numaralı can kurtarma filikası olduğu ve içinde birbirine sarılmış vaziyette on ceset bulunduğu anlaşıldı. Cesetler gemiye alındı ve geminin sıhhat memurunun muayenesiyle hiçbirinin hayatta olmadığı teyit edildi. En yakın yerleşim yeri olan Cide'de cesetleri yetkililere teslim etmek isteyen kaptan, gemisinin rotasını Cide'ye yöneltti. Saat 19.00'da Cide'ye varan gemiye kimlik tespiti için savcı geldi. On cesetten kimlikleri tespit edilebilen altısının Hacıoğullarından İbrahim oğlu Yunus Çoruhlu, Rizeli Maksutoğlu Ömer Özbey, Rize'nin Ada Camii Köyü'nden Ahmet oğlu Mustafa Çerkezoğullarından, Rize'nin Pazar Köyü'nden Rıdvan oğlu Rıza Yazıcı (ikinci makinist), Hüsnü Güneş (makine lostromosu) ve Oflu İbrahim oğlu Mustafa Şeker olduğu anlaşıldı. Ardından naaşlar Cide'ye çıkarıldı.[31]

Söz konusu altı kişi, kimlikleri tespit edilemeyen dört kişiyle birlikte Cide'de toprağa verildi. Bu arada olayı incelemesi için Münakalat Vekâleti'nin düzenlediği dosyayı İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na gönderdiği haberi basında yer aldı.[32] *Adana* gemisinin batması kısa bir süre daha basında konu oldu. Basında, olaya el koyan Cide Cumhuriyet Savcılığı'nın özellikle *Adana*'nın tahlisiye araçlarının yeterli olup olmadığının üzerinde durduğu aktarıldı, 2 numaralı filikada bulunan cesetlerin hiçbirinin üzerinde can yeleğinin bulunmamasına ve filikanın durumunun iyi görünmemesine dikkat çekildi.[33] Kısaca da olsa üzerinde durulan bir diğer nokta da, gemiyi kurtarmak için yeterince hızlı davranılmadığı iddiasıydı. Olaydan günlerce sonra bir kayık içinde cesetlerin bulunmuş olması bu konuda daha yüksek sesle eleştirilerin dile getirilmesine neden olmuş gibi görünmektedir. Bir gazetede buna dair "Hadisat şunu gösteriyor ki; vaktinde tahlisiye vasıtası gönderilseydi muhakkak ki bu on vatandaşımız kurtarılacaktı. Kim bilir belki de geride kalan 8 mürettebat da bir başka tahlisiye sandalı içinde hâlâ denizde bulunmaktadır" deniyordu.[34] Kurtarma çalışmaları konusunda yavaş davranıldığı yönündeki iddiaları Münakalat Vekili Fahri Engin kabul etmiyor, hava koşullarının sertliğine karşın arama çalışmalarına girişildiğini, ancak hava koşullarının

Kabotaj Kanunu ile yabancıların rekabetinden korunarak sermaye birikimi oluşturulmaya çalışılan denizcilik sektöründe, savaştan önce de ticaret filosunun yaşlı gemilerden oluştuğu, savaşın bu durumun sürmesi hatta derinleşmesi için makul bir zemin hazırladığı, böylece Adana gibi yaşlı gemilerin çalıştırılmasının daha da mazur görüldüğü söylenebilir.



"Adana„ şilebi faciası

Dün de araştırma yapıldı, fakat geminin battığı yer dahi bulunamadı

Faciaya şilebin fırtına çıkınca Ereğli limanına sığınmamasının sebeb olduğu anlaşılıyor

Facia esnasında alınan telsizler

Havzadan kömür tevzi mıieş . emeli için 1550 ton kömür ge- tävmekte iken mütteş bir yıldız karayel fırtınasına yakalanarak kaybolan Adana şilebinin aranılmasına devam edilmektedir. Bunu temin için vapurun battığı sanılan sahillerde araştırmalar yaptırıldığı gibi dün de gemiyi ve hiç olmazsa ona aid bir iz bulabilmek ümidile seri bir bot hâdise mahalline gitmiştir

Diğer taraftan ancak Perşem-

Fırtınada (Adana) gibi düşmeni kurtan, fakat buna rağmen tehlikeyi savuşturan pilot'in şilebi limanımızda

Salı günü sabahı limanımıza müteveccihen hareket etmiştir. Fakat biraz sonra hava fena halde bozmuş ve saniyede 15 metre süratle esen bir yıldız karayel fırtınası başlamıştır. Bunun üzerine birçok gemiler Ereğli limanına sığınmak zorunda kalmışlar «Adana» ise yoluna devamla fırtına fazla şiddet kesbetmeden Boğazdan gireceğini ümid etmiştir. Fakat bu ümid tahakkuk etmemiş, kudurmuş dalgalar bir anda geminin talihini döndürmüştür. Boğazdan giremiyen gemi bunun üzerine sahibi'ne şu telsiz telgrafı göndermiştir:

«Saat 17.30, mevki 41.35 arz, 21.35 tul. Hava yıldıza bindirdi.

Facia kurbanlerinden süvari Yahya Türel, başçavuş İlyas Sümersan, sevdiğinin Niyazi Pırlant

Facia kurbanlarından 3 tanesi: Mustafa Temizel, Sulton Malmo, Hüsnü Güneş

Trayers yapıyorum. Adana.»

Gemi bundan sonra bütün gece dalgalarla çarpışmış ve ertesi günü, 27 Birincikânun Çarşamba, saat 14.30 da gemiden şu telsiz alınmıştır:

«Dünen zinciri koptu. Bir gemiciyi denize aldı. Tehlikedeyiz. Adana.»

Ayni gün 16.30 da gemiden bir telsiz daha gelmiştir

(Devamı 3 üncü sayfada)

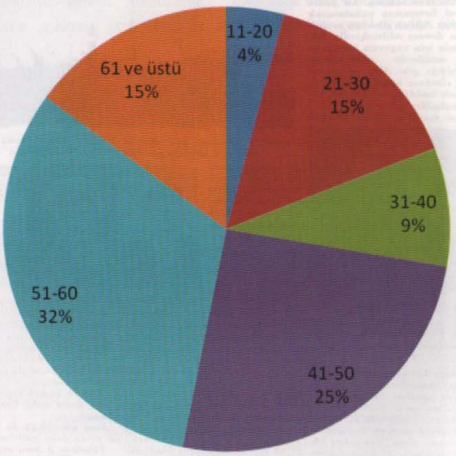
bu çalışmaları da tehlikeye sokacak hale geldiğinden mecburen durduğunu söylüyordu.[35]

BİR FELAKETİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Battığında 73 yaşında bir gemi olan *Adana*'nın yaşına karşın çalıştırılıyor olmasının nedenleri üzerinde durmak gerekir. Hemen şunu ifade etmekte yarar vardır; bir geminin çalışıp çalışmaması yalnızca yaşıyla ilgili değildir. Bugün bir gemi genç de olsa denize uygun bulunmayabilir; keza gerekli koşullara sahip bir gemi ileri yaşına karşın denize uygunluk belgesine sahip olduğu sürece çalışabilir. Ancak bir geminin yaşı, bütün onarım ve bakım çalışmalarına karşın denize uygunluğu önünde birçok engelleri beraberinde getiren bir faktördür. Buradan bakıldığında *Adana*'nın çalıştığı dönemde o günün kriterlerine göre bir anlamda denize uygunluk belgesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu, kazadan sonra resmi makamların yazdığı bir rapordaki bilgilerden hareketle söylenebilir. Söz konusu raporda Adana'nın 1939'da son sahibi tarafından satın alındıktan sonra "esaslı bir surette" onarım gördüğü ifade edilir. Buradaki "esaslı" esnek bir sözcüktür; bundan geminin yenilenebilen her aksamının yenilendiği veya gemi sahibinin ihtiyaçları doğrultusunda bir onarım gerçekleştirildiği anlamı da çıkartılabilir. *Adana*'da ikincisinin gerçekleştiğine dair işaretler vardır. Tipi karışık, yani yolcu ve yük taşıyan bir gemi olarak tanımlanan *Adana*, son sahibi tarafından daha çok yük taşıyacak şekilde onarımdan geçirilmişti, yani kömür taşıyacak bir şilebe dönüştürülmüştü.[36] Aynı raporda verilen bilgiye göre, bu onarımdan sonra dört senelik klas muayenesinden de geçmiş ve dört sene seyrüsefere elverişli olduğuna dair bir belge almıştı. Kazadan kısa bir süre önce karine temizliği için İstinye'de havuzlanmıştı. Bu sırada tekne, makine ve kazanları muayene edilmişti. 3 Ocak 1943'te seyir tecrübesi yapıldı ve 11 knot hız yapabildiği tespit edildi. Çalışır durumda bir telsizi olup, 18 kişilik mürettebatı için 42 kişi kapasiteli 2 tahlisiye filikası, 1 servis filikası, 1 büyük sal, 9 simit ve 23 tahlisiye yeleği bulunuyordu. Etibank için Zonguldak'tan İstanbul'a savaş yıllarında daha da önem kazanmış olduğu anlaşılan kömür taşımaktaydı. Gemi 60 bin, mürettebat ise 16 bin liraya sigortalanmıştı.[37]

Bir gazetede "Hadisat şunu gösteriyor ki, vaktinde tahlisiye vasıtası gönderilseydi muhakkak ki bu on vatandaşımız kurtarılacaktı. Kim bilir belki de geride kalan 8 mürettebat da bir başka tahlisiye sandalı içinde hâlâ denizde bulunmaktadır" deniyordu.

Yaşlı bir gemi olan *Adana*, çoğu yaşlı gemilerden oluşan bir filonun parçasıydı. Savaş yıllarında Zonguldak Kömürü Havzası'ndan Türkiye limanlarına kömür taşımak için ticaret filosunun yaklaşık dörtte üçünden yararlanılıyordu.[38] Bu gemiler 50-150, 150-560 ve 561-7100 ton arasında kömür taşıma kapasitesi değişen bir filoyu oluşturuyordu. Filoda 50-150 ton arası kaç tekne bulunduğu ve toplam tonajlarının ne kadar olduğu bilinmemektedir. Ancak örneğin 1942'de 150-560 ton arası tonajları değişen 52 gemiden oluşan toplam tonajı 13.798 olan ve 561-7100 tonluk 47 gemiden oluşan toplam tonajı 133.437 olan motor ve gemilerle Havza'dan Türkiye'nin çeşitli limanlarına kömür taşınmaktaydı. Genel olarak yaşlı bir filoydu; yaşları tespit edilebilen 561-7100 tonluk gemilerden oluşuyordu ve bu gemilerin hiçbiri 10 yaşından genç olmayıp, yaş ortalaması 46,6'ydı. 47 gemiden 34'ü yani filonun %72,3'ü 40 yaş ve üstündeydi. 47 şilebin 3'ü kamuya, geri kalan 44'ü ise kişi ve şirketlere aitti. Kamuya ait 3 şilep filonu hemen hemen en büyük gemileriydi ve toplam taşıma kapasitesinin %14,22'sini oluşturmaktaydı. (bkz. Şekil 1)



Şekil 1
Kömür filosu "561-7100 Tonluk Gemiler"in yaş gruplarına göre yüzde olarak dağılımı

"Maden Kömürü Nakledilen Başlıca Türk Limanları Arasında Yapılacak Nakliyat Hakkında Kararname", *Resmî Gazete*, sayı 5096, 30 Nisan 1942, s. 2783-2786 teki verilerden hareketle hesaplanmıştır.

Adana yaşlı bir gemi olmasaydı da aynı akıbete uğrayabilirdi; ancak yaş faktörünün seferlerini daha riskli hale getirdiği bir başka gerçektir. Yaşına karşın çalıştırılmasını savaş yıllarında yaşanan sıkışıklıkla açıklamak, dolaylı da olsa *Adana*'nın batışını bir talihsizlik olarak yorum-

lamak anlamına gelebilir. Bu kaderci yaklaşım yerine Kabotaj Kanunu ile yabancıların rekabetinden korunarak sermaye birikimi oluşturulmaya çalışılan denizcilik sektöründe, savaştan önce de ticaret filosunun yaşlı gemilerden oluştuğu, savaşın bu durumun sürmesi hatta derinleşmesi için makul bir zemin hazırladığı, böylece *Adana* gibi yaşlı gemilerin çalıştırılmasının daha da mazur görüldüğü söylenebilir. Başka bir ifadeyle, *Adana*'nın hazin sonunu savaşın neden olduğu zorunluluklarla açıklamanın yanı sıra, bu olayın erken Cumhuriyet yıllarında denizcilik sektöründe kurulmaya çalışılan birikim modelinin dolaylı bir sonucu olduğu da ileri sürülebilir.[39]

MURAT KORALTÜRK
MARMARA ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu araştırma ve kapsamında bir başka geminin batışına dair bir çalışma için bkz. Murat Koraltürk, "Hisar Vapuru Faciası ve Kabotaj Yeniden Düşünmek", *Toplumsal Tarih* 260 (Ağustos 2015): 32-39

2 *Amatör Denizci Elkitabı*, haz. Sezar Atmaca, 8. basım (İstanbul: Amatör Dentzcilik Federasyonu Yay., 2008), s. 154.

3 "Karadeniz'de bir gemimiz battı", *Yeni Sabah*, sayı 1683, 29 İkincikânun/Ocak 1943, s. 1, 3. "Adana şilebi şile açıklarında battı", *Son Posta*, sayı 4480, 29 İkincikânun/Dcak 1943, s. 1-2.
Liverpool yakınlarında Birkenhead'de bulunan Laird Bros Tersanesi'nde, merkezi Liverpool'da bulunan Liverpool&Maranhan Steamship Co. için inşa edilen ve 13 Ekim 1870'te denize indirilen yük ve yolcu gemisinin ilk adı *Brunswick*'tir. 115B tonluk, 78,6 metre boyunda ve 9,1 metre genişliğinde olan gemi uzun yıllar İngiliz bayrağı altında Glasgow limanına kayıtlı olarak çalıştı.
1895'te Mossgiel Steamship Co. tarafından satın alındı ve *Stromboli* olarak adlandırıldı. 1905'te Cie Hellenique de Nav a Vapeur "La Phoceenne" tarafından satın alınıp Yunan bandırasına geçti. Selanik limanına kayıt oldu ve adı *Maşda* olarak değiştirildi.
1907'de yeni sahibi Entreprise d'Armement et de Nav a Vapeur La Phoceenne oldu ve Belçika bandırası altında Antwerp Limanı'na bağlı çalışmaya devam etti. 1910'da Belçika bayrağı altında ve yine Antwerp Limanı'na bağlı olarak çalışıyordu ve kayıtlara göre yeni sahibi SA Belge d'Armement et de Nav a Vapeur La Phoceenne'di. 1920'de yine el değiştiren gemi yeni sahibi Elzear Guilfray ile Fransız bandırasına geçti ve Castellorizo Limanı'na bağlandı, adı da *Manon* olarak değiştirildi. 1922'de hâlâ Fransız bandırasındaydı; yeni sahibi tarafından *Eliane* olarak adlandırıldı ve İstanbul Limanı'na bağlandı. Gemi ilk kez 1924'te Türk bandırasına geçti. İstanbul Limanı'na bağlı olup sahibi Naim Bey ve Şürekası Vapur İdaresi'ydi. Önce *Bergama*, hemen ardından batana kadar taşıyacağı *Adana* adını aldı. Kayıtlara göre 1938'de Türkiye İş Bankası'nın mülkiyetindeydi. 1939'da ise son sahibi olan Fehmi Sadıkzade'ye satıldı. Bkz. http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/show?nameid=136156&shipid=159190 http://www.miramarshipindex.org.nz/ship/list?IDNo=106331&search_op=OR http://www.plimsollshipdata.org/pdf/file.php?name=420002.pdf http://www.nautilia.gr/forum/archive/index.php?t-80563.html

4 F.H. Reisi Hayri Onur ve İstanbul Mıntıka Liman Reisi Vekili Tevfik Talayer'in *Adana* vapuru kazası hakkında kaleme aldıkları ve Münakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdikleri 1 Şubat 1943 tarihli rapor. "Travers yapmak: Bir geminin limandan traverse çıkması ya da açık denizde tutulduğu fırtınada hırpalanma olasılığı beliımesi durumunda, dalgaları başa alıp yol keserek olduğu yerde oyalanması", bkz. Metin Karayazgan, *Denizci Sözlüğü (Gemici Dili) Deyimler-Terimler*, 1981, s. 124.

5 27 Ocak 1943'te *Ege*'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2625 numaralı telsiz telgraf. 8 kuvvetinin genel tanımı "fırtına"dır. Bkz. Atmaca, *age*, s. 142.

6 27 Ocak 1943'te *Ege*'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2655 numaralı telsiz telgraf. 9 kuvvetinin genel tanımı "kuvvetli fırtına"dır. Aynı yerde.

7 28 Ocak 1943'te *Ege*'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2645numaralı telsiz telgraf.

8 "Adana vapurunun batma faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1685, 31 İkincikânun/Ocak 1943, s. 1, 3.

9 "Dümen zinciri: Dümen donanımı üzerinde bulunan zincir. Dümen makinesi ile yeke arasında bulunan zincir. Yekeyi çeviren zincir", Bkz. Refik Akdoğan, *Turkish-English with Turkish Explanations Encyclopedic Maritime Dictionary*, s. 99. www.refiakdogan.com/Kitaplar/Turkce_Ingilizce.pdf. Erişim tarihi: 22 Aralık 2014.

10 27 Ocak 1943'te saat 14.35'te *Adana*'dan alınan telsiz sureti. *Adana*'nın tahmini battığı yer 47.50 dakika ile 40.15 dakika kuzey, 42.00 dakika ile 27.00 dakika doğu olarak ifade edilir. Bkz. www.wrecksite.eu/charDetails.asp?1485. Erişim tarihi: 3 Kasım 2014, saat 17.05.

11 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684, 30 İkincikânun/Ocak 1943, s. 1, 2.

12 27 Ocak 1943'te saat 16.10'da *Adana*'dan alınan telsiz sureti. "Baş tutmak: Rotada kalmak, rotayı korumak", bkz. Karayazgan, *age*, s. 14.

13 27 Ocak 1943'te saat 19.45'te *Adana*'dan alınan telsiz sureti

14 28 Ocak 1943'te saat 05.45'te *Adana*'dan alınan telsiz sureti. Gazetedeki haberde *Adana*'nın Boğaz'dan 24 mil, Şile'den 25 mil kadar açıkta bulunduğu belirtilir. Bkz. "Karadeniz'de bir gemimiz battı", *Yeni Sabah*, sayı 1683

15 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684

16 28 Ocak 1943'te *Ege*'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2728 numaralı telsiz telgraf.

17 "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684

18 28 Ocak 1943'te *Ege*'den Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2729 numaralı telsiz telgraf.

19 28 Ocak 1943'te Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'nden *Ege*'ye gönderilen telsiz telgraf.

20 Süreyya Gürsu'nun Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 29 Ocak 1943 tarihli rapor.

21 Nasuhi Özok'un Münakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. 28 Ocak 1943'te Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'nden *Alemdar*'a gönderilen telsiz telgraf

22 Kaptan Rees, 1892'de İngiltere'de dünyaya geldi. 1939-1966 yılları arasında gemi kurtarma uzmanı olarak Türkiye'de çalıştı, 13 Nisan 1966'da vefat etti

23 Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor.

24 28 Ocak 1943'te *Alemdar*'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2731 numaralı telgraf.

25 Nasuhi Özok'un Münakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor.

26 Nasuhi Özok'un *Alemdar* süvariliğine gönderdiği 30 Ocak 1943 tarihli yazı.

27 30 Ocak 1943'te *Alemdar*'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2967 ve 2968 numaralı telgraflar.

28 Nasuhi Özok'un *Alemdar* süvariliğine gönderdiği 30 Ocak 1943 tarihli yazı. 31 Ocak 1943'te *Alemdar*'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 2957 numaralı telgraf.

29 Nasuhi Özok'un Münakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. Rees'in Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 3 Şubat 1943 tarihli rapor. *Alemdar* kurtarma gemisi süvarisi M. Soysal'ın Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği 1 Şubat 1943 tarihli rapor. 31 Ocak 1943'te *Alemdar*'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3816 numaralı telgraf.

30 31 Ocak 1943'te *Alemdar*'dan Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3820 numaralı telgraf.

31 9 Şubat 1943 tarihli zabıt varakası. 9 Şubat 1943'te *Kadeş*'ten Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3965 numaralı telgraf. "Facia içinde facia", *Yeni Sabah*, sayı 1696, 11 Şubat 1942, s. 1, 2. "Adana vapuru kurbanlarından 10'unun cesedi bulundu", *Son Posta*, sayı 4493, 11 Şubat 1943, s. 2.
10 Şubat 1943'te *Kadeş*'ten Devlet Denizyolları İşletmesi Umum Müdürlüğü'ne gönderilen 3966 numaralı telgraf. Gazetelerde bazı isimlerin yazılışlarında farklılıklar olmakla birlikte *Adana*'nın mürettebatı şu isimlerden oluşur: Kaptan: Yahya Türel/Tüzel, İkinci Kaptan: Halil Ören/Özen, Baş Çarkçı: Hüseyin Sümersan/Sümerson, İkinci Çarkçı: /(Ali) Rıza Savcu/Yazıcı, Telsizci: Halit İkizoğan, Güverte Lostromosu: Sultan Malmo/Mono, Makine Lostromosu. Hüsnü/Hasan Güneş, Serdümen: Yunus Yılmaz, Gemiciler: Niyazi Pırlant, ÖmerSolak, Ahmet Kankur/Kanbur, Hakkı Çeliker, Yağcı: Mustafa Temizel, Ateşçiler: Rıfat Yıldız, İsmail Kılıç, Ahmet Karga/Karınca, Mustafa Kızıltan ve Ahmet Güneş/ Güneşten. Bkz. "Karadeniz'de cereyan eden facia", *Yeni Sabah*, sayı 1684. "Adana şilebi faciası", *Son Posta*, sayı 4481, 30 İkincikânun/Ocak 1943, s. 1, 3.

32 "Adana faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1698, 13 Şubat 1943, s. 2. "Adana vapuru faciası", *Son Posta*, sayı 4495, 13 Şubat 1943, s. 1, 3.

33 "Adana faciası", *Yeni Sabah*, sayı 1701, 16 Şubat 1943, s. 2.

34 "Facia içinde facia", *Yeni Sabah*, sayı 1686, 11 Şubat 1943, s. 1, 3.

35 Muzaffer Ertenü, "Münakalat Vekili'nin gazetemize beyanatı", *Yeni Sabah*, sayı 1692, 7 Şubat 1943, s. 1-3.

36 "Karadeniz'de bir gemimiz battı", *Yeni Sabah*, sayı 1683.

37 F.H. Reisi Hayri Onur'un ve İstanbul Mıntıka Liman Reisi Vekili Tevfik Talayer'in *Adana* vapuru kazası hakkında kaleme aldıkları ve Münakalat Vekâleti Yüksek Makamı'na gönderdikleri 1 Şubat 1943 tarihli rapor. Geminin sahibi Sadıkzade Orhan Fehmi, kazadan sonra sigorta konusuna değinirken "Hemen hemen hiçbir gemide olmadığı halde sefere çıkarken gemicilerimizi sigorta ettirmemiz hiç olmazsa ailelerine ufak bir maddi yardım olacaktır" demektedir. Bkz. Kemal Deniz, "İhsan ve Adana Facıaları", *Deniz*, sayı 92, Şubat 1943, s. 10.

38 *TBMMZC*, Devre VI, c. 27, 12 Ağustos 1942, s. 62.

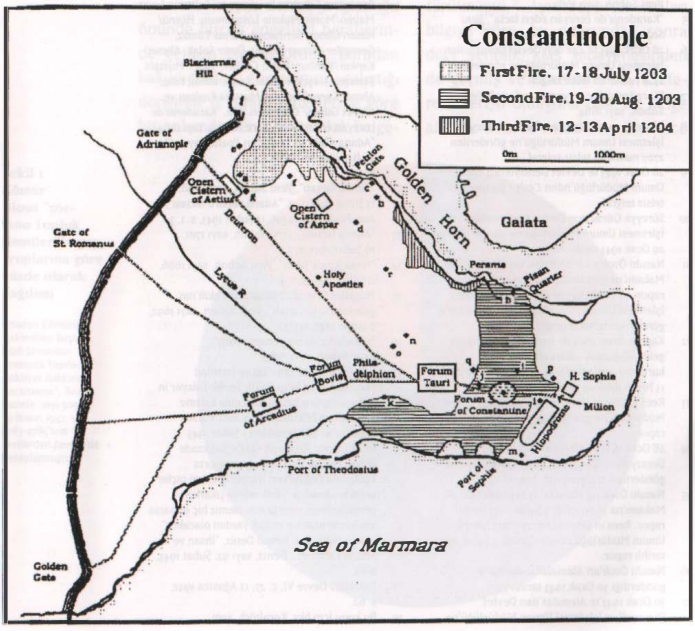
39 Bu konu için bkz. Koraltürk, agm.

YENİ BELGELERLE
1865 HOCAPAŞA YANGININ SINIRLARI*

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT

Hocapaşa yangın alanının mekânsal çözümlemesinin yapıldığı çalışmada, yangının bugüne kadar bilinen sınırlarla örtüşmediği görülmüştür. Böyle bir çözümlemede, topoğrafya gibi doğal öğeler ile surlar, setler, binalar gibi kâgir yapı öğeleri, sınır belirleyicileri olarak öne çıkmaktadır. Araştırmada özgün belgelerle birlikte söz konusu öğelerin sorgulanması sonucunda yangının gerçek sınırlarına ulaşılmıştır. Yazıda 1865 yılının Ağustos ayında şehir merkezini tahrip eden büyük yangının bugüne kadar bilinen sınırları yeniden ele alınacaktır.

Tanzimat Fermanı'nın dikte ettiği reformların mekâna yansımasını inceleyen çoğu araştırmacının, modern kalıpların sunduğu imajla döneminin güçlü bir örneği olarak beliren Galata Bölgesi karşısında Suriçi'ne aynı ilgiyi gösterdiği söylenemez. Zeynep Çelik bu konudaki örnek çalışmasında "Avrupa'dan esinlenen kent planlaması ilkelerinin yangın yerlerinde uygulamaya konduğunu" belirtir.[1] Reformlar bağlamında Suriçi'nde "mekânsal çözümlemeyi" bekleyen en ilgi çekici bölüm de bu yangın yerleridir.



Haliç'in güneyindeki İstanbul tarafı, yoğun ahşap yapılaşma nedeniyle yangına açık konumdadır. Ne var ki 19. yüzyıl ortalarından itibaren muhtelif yangınlar şehri tahrip ederken, bu durum aynı zamanda modernleşme bağlamında mekânsal değişime de yön vermiş bir felaket olmuştur. Söz konusu dönemde geçmiş deneyimlerde olduğu gibi, yanan mahallelerin yeniden inşa edilmesi yerine mimarinin zorunlu kıldığı güvenlikli inşaat yöntemleri, sigortacılık, modern itfaiye örgütünün kurulması ve yoğun şehir dokusunun ulaşım sorunlarını ortadan kaldırmayı amaçlayan yol genişletmeleri gibi modern araçlar geliştirilmiştir. Hocapaşa yangını, verdiği zararı mutluluğa[2] (!) dönüştürecek olan bu araçların kurulmasında, dönemin iktidarının tasavvur ettiği değişimin öncü deneyimlerindendir. Bu bakımdan, yangının tahrip ettiği alanda ve çevresinde yapılacak detaylı bir mekânsal çözümleme, mevcut yerleşmenin örgütlenme mantığının geçirdiği evrimi anlamlandırmaya hizmet edecektir. Ne var ki alanın



L'Illustration'un 28 Ekim 1865 tarih ve 1183 numaralı sayısında 277. sayfada Hocapaşa yangınına ait bir gravür.

mekânsal çözümlemesiyle birlikte, yangının bugüne kadar bilinen sınırlarla örtüşmediği görülmüştür. Bu türden bir çözümlemede, topografya gibi doğal öğeler ile surlar, setler, binalar gibi kâgir yapı öğeleri, sınır belirleyicileri olarak öne çıkar. Araştırmada özgün belgelerle birlikte bu öğelerin sorgulanması sonucunda yangının gerçek sınırlarına ulaşılmıştır. Okumakta olduğunuz yazı, 1865 yılının ağustos ayında şehir merkezini tahrip eden büyük yangının bugüne kadar bilinen sınırlarını yeniden ele alacaktır.

BİZANS DÖNEMİ

Suriçi'nin yapılaşmasında çoğunlukla ahşap malzeme kullanılmış, bu durum sürekli olarak yangınlara yol açmıştır. Bu nedenle, geçtiğimiz yüzyıla kadar çeşitli nedenlerle çıkan yangınlar, yoğun şehir dokusuna sahip bölgelerde topografya ve mevsim rüzgârının etkisiyle kısa sürede büyüyerek sakinlerinin kâbusu olagelmiştir. Özellikle merkezi bölgede aynı güzergâhı tahrip eden yangınlar bir şekilde şehrin kaderini de belirlemiştir. Şehir merkezini tahrip edenlerden biri olan 469 senesindeki büyük yangın için Mamboury şöyle der: "Şehir 'denizden denize' muhterik olmuş ve öyle bir felaket hiçbir zaman görülmemiştir. İmparator Aya Mamas firar etmişti."[3] Bu yangın gibi Konstantinopolis'e zarar veren büyük yangınlardan biri de 1203 senesinde Latinlerin çıkardığı yangındır. Şehrin ele geçirilmesinde etkin olan bu yangının zarar verdiği alanı Mamboury yine "denizden denize"[4] olarak tanımlar.

IV. Haçlı Seferi'nden önce, üç büyük yangın, yaklaşık 1.416 hektarlık Konstantinopolis'in, toplam 243 hektar olmak üzere, 1/8'ini tahrip etmiş; 1203 yılının ilk yangını, Petrion Kapısı ve Blakhernai Sarayı (Tekfur Sarayı) arasındaki bölgeye (Balat-Fener); 1204 yılının yangını ise Petrion Kapısı'nın doğusunda Perama'ya kadar uzanan bölgeye (Unkapanı-Zindankapı) zarar vermiştir. Üç büyük yangın içinde en büyük alanı (182 hektar) yakan ikincisiyse, 19-20 Ağustos 1203 tarihlerinde liman bölgesi Perama (Zindankapı) ve Sofya Limanı (Kadırga) arasındaki düşey alana yayılmıştır.[5] Niketas Honiates'in yıllıklarında aktardığı bilgilere göre 19 Ağustos'ta Latinler, Haliç'i botlarla geçerek sahildeki camiye inmişlerdir.[6] Bu yangında ilk ateşlenen bina, halk arasında "Mitaton" olarak anılan "Agarenes" isimli denize doğru eğimli bir yerde olduğu tarif edilen ve büyük ihtimalle sinagogdan dönüştürülen camidir.[7] Yıllıklara göre şehir surları dışında olduğu öne sürülen caminin[8] dışarıdan savunmasız göründüğü açıktır. Bu bilgilerle birlikte, yapının Yeni Valide Camisi'nin yakınında bir yerde konumlandığı anlaşılmaktadır. Konstantinopolis'in sahilinde, Perama ve Piza bölgesi (Bahçekapı-Sirkeci) arasındaki ismi geçen ibadethanede çıkarılan ve rüzgârın etkisiyle güneye doğru tırmanarak şehrin en önemli ekseni Mese'ye doğru yayılan yangın, doğuda Ayasofya ve Khalkoprateia kiliseleri sınırına, güneydoğuda Hipodrom'a, devamında Küçük Ayasofya, güneyde Sofya Limanı'na (Kadırga), güneybatıda Theodosius Limanı (Yenikapı), Mirelaion Kilisesi'ne (Bodrum Mesih Paşa Camisi), batıda Forum Tauri'ye (Beyazıt Meydanı) dayanmıştır. Yangın sınırları içinde kalan bölge, saray yapıları, kilise ve manastırların yanında, ticari etkinlikleri de barındıran yoğun bir şehir dokusuna sahiptir (Harita 1).

HOCAPAŞA HARİK-İ KEBİRİ

19. yüzyılın ilk çeyreğinde, bu kez Osmanlı hâkimiyetindeki şehirde, 27 Zilhicce 1241 [2 Ağustos 1826] tarihinde, yaklaşık olarak aynı alan bir kez daha büyük bir yangın sonucunda zarar görür. 1826 yangını diğerinde olduğu gibi aynı bölgede çıkacak,

Harita 1
1203-1204 yıllarında Surlçi yangınları.

Kaynak: Thomas Madden, "The Fires of The Forth Crusade in Constantinople, 1203-1204: A Demage Assesment", *Byzantinische Zeitschrift* 84-85 (1991-1992): 93.

alevler topografyayı aynı güzergâh üzerinden geçecek şekilde güneyde Marmara Suları'nda kaybolacaktır. Mustafa Cezar bu yangının geniş bir alana yayılmasını iki nedene bağlar. Birincisi havanın rüzgârlı oluşu, ikincisi Vaka-i Hayriye, yani Yeniçeri Ocağı ile birlikte Tulumbacı teşkilatının kaldırılmasıdır.[9] Ne var ki Tulumbacı Ocağı 1827'de yeniden kurulmuş olmasına rağmen 1865'te çıkan ve neredeyse aynı alana yayılan yangından sonra bu açıklama yeniden gözden geçirilmelidir. Anlaşılan ağustos ayındaki kuzey rüzgârı, yangını İstanbul topografyası üzerinde en yüksek seviyeye, Divanyolu'na taşıyacak kadar kuvvetlidir. Nitekim 469, 1203, 1826 ve son olarak Hocapaşa Harik-i Kebiri olarak da bilinen 15 Rebiyülâhır 1282/25 Ağustos 1281 [6 Eylül 1865] tarihlerindeki yangınların tümü ağustos ayında çıkmıştır. Ağustos rüzgârının önüne kattığı yangın, topografyaya bağımlı olarak gelişen organik yerleşim yapısı ve bu yapı üzerine serpilmiş kâgir kamu binalarını aşarak ya da binaların eşiğinde durarak kuzeyden güneye, yüzyıllar içinde defalarca şehri aynı eksende kat etmiştir. Tarihi yarımadanın merkezinde çıkan yangınlar içinde, Zeynep Çelik'in çalışmasında işaret ettiği alana yayıldığını varsaydığı[10] 1865 tarihli sonuncusu, dönemin gazetelerinden *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te tarif edildiği şekliyle Elvanzâde Mahallesi'nde çıkmış, Çifte Saraylar'a, oradan Çemberlitaş ve Tavukpazarı'nda şarap satan dükkânlara yayılmış, devamında Nuruosmaniye civarını yakıp Sedefçiler'de sönmüştür.



Harita 2
1848 tarihli haritada yangın mahalleleri.

Çemberlitaş'ı saran ateş bir taraftan Gedikpaşa Hamamı'na, oradan Kumkapı'ya ve Nişancılar'a, bir taraftan Fazlıpaşa-Peykhane tarafından ve Divanyolu'ndan Acı Hamam'a, devamında At Meydanı'na gelmiş, oradan Nahilbend Mahallesi'ne devam ederek Dikimhane ve Mehterhane'ye, Mehmet Paşa'ya (Sokollu) ulaşmıştır.[11] Dönemin diğer gazetelerinde de benzer haberler görülür. Bu yazıda *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazetesindeki ilan, mahal isimleri bakımından, diğerlerine göre daha açıklayıcı olduğundan örnek olarak seçilmiştir.

YANGININ SINIRLARI

Yukarıda tarif edilen alan, henüz büyük Hocapaşa yangın sınırlarını belirtmez; zira bir ay içinde başka bir yangın haberi daha duyurulur. Bu kez Gedikpaşa'da çıkan bir ateş, rüzgârın etkisiyle büyüyerek bir taraftan Beyazıt'ta Reşid Paşa Türbesi karşısındaki Sarrafim Kıraathanesi'ne, diğer taraftan Bayezid Eminbey Mahallesi Şerif Abdülmuttalib Paşa Konağı'na kadar önceki yangının ulaşamadığı alana yayılmıştır. Osman Nuri Ergin, ikinci yangının öncekinden dört gün sonra çıktığını söylese[12] de, dönemin gazetelerinden *Tasvir-i Efkâr*'ın verdiği habere[13] göre bu bilgi tartışma götürür. Ayrıca *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*'nin yazarı, birinci yangın tarihi konusunda da yanlış bilgi vermiştir.[14] Yangın yaklaşık yirmi saat içinde Hocapaşa-Elvanzâde Mahallesi'nden Divanyolu'na, devamında birkaç koldan ilerleyerek Sultanahmet arkasına, oradan Çiftegelinler'e ulaşmış ve son bulmuştur. Bir ay içinde bu kez Gedikpaşa'da çıkan diğer bir ateş, Reşit Paşa Türbesi'nin karşısında Divanyolu ile Kadırga-Kumkapı arasında kalan büyük bölümde yangın alanını büyütmüş olmalıdır.

Bu bilgilere rağmen, 1865 yangınının sınırları üzerine sadece tahminde bulunulabilir. Örneğin, Hocapaşa yangın mahallinde 3860 dönüm, yani 6.171.000 arşın yer olduğu tahmin edilmiştir.[15] Ancak yangından sonra hazırlanan bir raporda, Hocapaşa yangınında toplam 27 mahallede 1.879 hane, 751 dükkân, 13 han, 7 hamam, 22 cami, 3 tekke, 18 mektep, 7 medrese, 3 kilise, 2 imaret, 5 karakolhane, 37 çeşme ve 4 sebilin zarar gördüğü belirtilmiştir. Gedikpaşa'da yanan 57 hane, 41 dükkân ilave edilince toplam 2.849 bina yanmıştır.[16] Ne var ki yangınla ilgili bir arşiv belgesi mahalle sayısını yirmi sekiz,[17] bir diğeri de bina adedini 2.879 olarak verir.[18] Böylelikle birinci belgeye göre, Hocapaşa yangını içinde kalan mahallelerin biliniyor olması sınırları okumayı da mümkün kılacaktır. Ayrıca yangından sonra tutulan kayıtlar mahallelerde mevcut mülkler ve sahiplerinin listesini de verir (Tablo 1). İsmi geçen mahalleler yangının yayıldığı güzergâh doğrultusunda numaralandırılmıştır (Harita 2).[19]

Haritaya (1) göre, 1 numarayla temsil edilen Elvanzâde Mahallesi'nde çı-

kan yangın, hanlar bölgesini batısına alarak Babıâli'yi dışarıda bırakacak şekilde Atik Ali Paşa ve Divanyolu'na varır. 17 numarayla temsil edilen Helvacıbaşı İskender Ağa Mahallesi, 27 numarayla temsil edilen Tavaşi Süleyman Ağa Mahallesi ve 23 numarayla temsil edilen Beyazıt Emin Bey Mahallesi yangının sınır mahallelerindendir.

Öte yandan sınırı belirleyen dönemin binaları, kuzeyde Emir Mescidi, batıda Muhsinoğlu Hamamı, Nafıa Dairesi, Rüstem Paşa Medresesi, Mahmut Paşa Medresesi, Nuruosmaniye Camisi, Çadırcı Hanı ve Sinan Paşa Medresesi; doğuda Cezayirli Ahmet Paşa Camisi, Babıâli, Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi, Hacı Beşir Ağa Medresesi, Şengül Hamamı, Eski Ticarethane Dairesi ve Acı Hamamı'dır. Güneyde yer alan Vezir Hanı ve Sultan Mahmud türbesi de yangın sınırının dışında kalmıştır. Topografyanın izinde devam ederek, kuzeybatıda hanlar bölgesine dayanan yangın, doğuda saray surları, güneye doğru yüksek kota sahip Divanyolu'na, oradan güneydoğuda At Meydanı ve Sultanahmet'in arka tarafına sıçrayarak, Küçük Ayasofya ve Çatladıkapı, güneybatıda Ermeni Patrikhanesi'nden Beyazıt Camisi'ne uzanan zahiri eksende durmuş, güneyde Kadırga Limanı (Sofya Limanı) *sigma*'sı tarafından yutularak denizde son bulmuştur. Yangını kâgir konaklar, hanlar ve kamu binaları, eski liman bölgesindeki bostan alanı ve sarayın sur duvarları sınırlamıştır.

SONUÇ

Bugüne kadar bilinen Hocapaşa yangın sınırları özgün belgeler doğrultusunda yeniden ele alınmış olup, bu yeni bulgu alanın mekânsal çözümlemesinde yol gösterici olmuştur. Yüzyıllar boyu yangının yok ettiği şehir dokusu her defasında yeniden üretilmiştir. Bu tavrı değişime zorlayacak yangınlar sıraya konsa, birinci derecede önem taşıyan, Osmanlı'nın son döneminde şehrin merkezinde oldukça büyük bir alanı tahrip eden ve bu yüzden "harik-i kebir" olarak isimlendirilen, 1865 tarihli Hocapaşa yangınıdır. Geçmiş dönemlerde çıkan yangınlarla karşılaştırılan sınır-mekân ilişkisine göre Hocapaşa yangın sınırlarının öncekilerden henüz farklılık taşımadığı görülür (Harita 3).[40] Ne var ki 1865 yangını bu tarihten sonra, öncekilerden farklı olarak, mekânı değiştirecek bir güç olarak belirerek yeni yapısal eşik ve sınırlar üretmiştir. Bu nedenle, İstanbul'da çıkan büyük yangınlar içinde Hocapaşa yangınının yeri ayrıcalıklıdır. Zira 1848 yılından sonra hazırlanan nizamnamelerle, şehir merkezinde özellikle bu yangının yarattığı tahribatı ortadan kaldırmaya çalışan iktidar, görünen fiziksel mekânın yanında görünmeyen toplumsal düzeni, yeni kurallar ve kurumlarla birlikte şehirliye dikte etmiştir. Başka bir deyişle, 1865 tarihli Hocapaşa yangın alanı iktidarın bir anlamda gözetleme ve deneyleme sahasıdır. Bu bölge, şehrin idari binalarını, çarşısını ve devlet büyüklerinin konaklarını içerir.

Felaket sonrası kaybedilenlerin süratle yerine konması için gösterilen çabalar, yapılan düzenlemeler, yardımlar, getirilen yasaklar gibi ardından üretilenlerin sıradan bir yangının küllerini temizlemenin ötesinde anlam taşıdığı Hocapaşa yangını, iktidarın Tanzimat simgelerinden olmayı hak eder. Anlaşılan, yangının vesile olduğu mutluluktan en çok pay alan da iktidardır.

İstanbul'da çıkan büyük yangınlar içinde Hocapaşa yangınının yeri ayrıcalıklıdır; zira 1848 yılından sonra hazırlanan nizamnamelerle, şehir merkezinde özellikle bu yangının yarattığı tahribatı ortadan kaldırmaya çalışan iktidar, görünen fiziksel mekânın yanında, görünmeyen toplumsal düzeni, yeni kurallar ve kurumlarla birlikte şehirliye dikte etmiştir.

SİBEL GÜRSES SÖĞÜT
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ



Harita 3
Hocapaşa yangın alanı.

Tablo 1
Hocapaşa yangını içinde kalan mahallelerde tutulan kayıt.

HOCAPAŞA YANGIN YERİNDE KAYITLARI TUTULAN MEVCUT MÜLKLER VE MUTASARRIFLARI[a]

SEMTİ	SIRASI[12]	MAHALLESİ	MEVCUT MAHSULAT
HOCAPAŞA	1	ELVANZADE	· bir bâb menzil: rub hissesi kahveci Mustafa Ağa · bir bâb arsa: rub hissesi gümrük hademesi Halil Ağa kerimesi Aliye Hanım · arsa: nısf hissesi Fatma el-Zehra Hanım · bir bâb menzil: nısf hissesi muhtar Mehmet Ağa zevcesi Kâmile Hanım · bir bâb menzil arsası: nısf hissesi bedestanî Hacı Mehmet Ağa'nın kayınvalidesi Ayşe Hanım mahsulünden
	2	DÂYE HÂTÛN	· nısf hisse konak arsası: Ali Bey mahsulünden
	3	EMİR	· bir bâb menzil: Binbaşı Osman Tevfik Efendi fevt olup dört nefer evladına bedel-i intikal iki neferi Hatice ve Emine · bir bâb menzil: nısf hissesi hamlaççı Selim Ağa zevcesi Halime Hanım mahsulünden
	4	HOCAPAŞA	· sebil pişegâhında menzil: rub hissesi Vahid Çavuş · bir bâb menzil: nısf hissesi Bâb-ı Âlî Hariciye Odası defterdarı Mehmet Halit Efendi fevt olup iki nefer evladına bedel-i intikal Fatma Kamer · bir bâb menzil: nısf hissesi Şerife Kadın · Kadir Efendi menzili tahtında bir bâb berber gediği: işçi Mustafa Ağa · şekerci dükkânı ittısalinde sülüs hisse berber dükkânı arsası: Halil Ağa kerimesi · bir bâb kafeşçi dükkanı arsası: Kuruçeşme muhtarı Mustafa Ağa mahsulünden
	5	KARAKEDİ	· bir bâb berber dükkânı mülkü arsası: Zabire Hanım'ın mahdumu Edhem Bey · nısf menzil arsası: Şehremâncı kavvaslarından Mustafa Ağa · Küçük Ağa Hamamının hatb mahallî: Ayşe Hatun · nısf hisse menzil arsası: Bâb-ı Âlî kavvaslarından Macar Yusuf Ağa bir bâb menzil arsası: Hacı Ömer Ağa · nısf hisse menzil arsası: kâğıdçı Mustafa Efendi zevcesi Ayşe Hanım nısf hisse menzil arsası: Rıza Paşa (?) Hasan Ağa zevcesi Rukıı'ye Hanım · nısf hisse menzil arsası: Yusuf Paşa imamı Ahmet Efendi · Rub hisse menzil arsası: hamallar kethüdası Ahmet Ağa · iki kıt'ada 450 zira arsa: nısf hissesi Mirahor Hasan Ağa'nın zevcesi Rukiye Hanım mahsulünden.
	6	İMAM ALİ	· rub hisse menzil arsası: Cemile Hanım · nısf menzil arsası: zeytinci Mehmet Ağa · rub menzil arsası: çadırcı Abdi Ağa · bir kıt'a arsa?/ bir miktar arsa: Emine Hanım mahsulünden
KAPALI FIRIN	7	CEZERİ KASIM PAŞA	· çeşme ittisalinde kesici mismarcı gediği: 32 sehminden yedi sehmi Remzi (?) · rub hisse menzil arsası: Hamide Hanım · bir bâb menzilin nısf hissesi: Zeynep Hanım · Yeni Mahalle çıkmazında 59 numarada nısf menzil arsası: manav Abdullah Ağa · Cağaloğlu Hamamı sokağında bir bâb mahzen ve bir bâb menzil arsası: rub hissesi Şefik Paşa davetdârı İsmail Efendi zevcesi hanım · bir bâb arsanın sülüsan hisse menzil arsası: zabıta imamı Hafız Mehmet İsmet Efendi · bir bâb menzil arsası: nısf hissesi Zeliha Şeniye Hanım mahsulünden
TAVUK PAZARI	8	MOLLA FENARİ	· bir kıt'a arsa: Tokadi? Ahmet Ağa · bir bâb menzil arsası: rub hissesi Mehmet Maruf Efendi · bir bâb menzil arsası: nısf hissesi (?) Hanım mahsulünden
	9	ATİK ALİ PAŞA	· Esir pazarı derûnunda otuz seneden beri bila-sahip bir bâb oda; Elçi Hanı kurbünde nısf hisse menzil arsası: Mısırlı Hanım merhumenin kethuda kadını Eşref Hanım · Tavukpazarı'nda berber dükkânı ve arasında bir bâb sucu dükkânı: İsmail Efendi · Yağlıkçı Hanı derûnunda dokuzuncu bir bab oda: Mustafa Ağa Han-ı mezkûr derûnunda bir bab Şerbethane mülkünün altı hisseden bir hissesi: Şakir Efendi mahdumu Ali Bey · Esirpazarı derûnunda bir bab oda; Cemaliye Hanım · Çemberlitaş'ta bir bâb çörekçi fırını: rub hissesi Abdüllfettah Ağa · bir bab konak arsası: rub hissesi Pertev Paşa kerimesi Muhsine Hanım mahsulünden
ÇEMBERLİTAŞ	10	HOCA FERHAD	· Fazlı Paşa arsası derununda mukaddema boyacı kârhanesi: elyevm ariyeci dükkânının hissesi (?)
SULTANAHMET	11	FIRUZAĞA	· bir bab arsa: rub hissesi Cavit Halil Ağa zevcesi Hasibe (?) Hanım · bir bab menzil arsası: nısf hissesi Yorgancı Mehmet Halil Ağa mahsulünden
	12	ÜÇLER	· imaret kapusu ittisalinde bir bab değirmen arsasının mülkü: nısfı Ayşe Hanım · imaret kapusu ittisalinde bir bab kebir arsa: rub hissesi Samıme Hanım · su terazisi ittisalinde bir bab arsa: nısf hissesi Ayşe Hanım değirmen pişegâhında bir bab Duhan dükkânı ve fırın kapusu mahallî: Emine ve Rukkat · bir bab arsa: nısf hissesi Odacı İbrahim Ağa'nın mahdumu Hüseyin Ağa · bir bab menzil arsa: rub hissesi El-Seyyid Ahmet Necip Efendi · bir bab arsa: Direkçi Paşa Hüseyin Ağa'nın zevcesi Emine Hanım mahsulünden
	13	DERUNİ İMARET	· bir bab konak arasası: tek (?) hissesi Hayriye Hanım
PEYKHANE	14	UZUN ŞÜCAEDDİN	· Fazlı Paşa Saray arsası derununda boyacılar karşısında, mukaddema değirmen elyevm ekmekçi fırını arsası: hamis hissesi Artin · Mahal-i mezkûrda Boyahane derununda iki bab oda arsası: Boyacılar kethüdası Sarı El-hac Hüseyin Ağa mahsulünden
BOSTAN-I KULE (KULE BOSTANI)	15	SİNAN AĞA	· bir bab arsa: dört hisse itibarıyle bir buçuk hissesi İşçi Mustafa Ağa zevcesi Afet Hanım · bir bab arsa: nısf hissesiYorgakî Mehmet Ağa mahsulünden

PEYKHANE	16	DİZDARİYE	· bir bab menzil: Tatar (?) Mehmet Ağa mahsulünden
SULTANAHMET	17	HELVACIBAŞI İSKENDER AĞA	· bir bab arsa: rub hissesi Vekil-i harc Osman Ağa'nın kerimesi Emine Hanım mahsulünden
KADIRGA LİMANI	18	BOSTANİ ALİ	· bir bab menzil arsası: nısfı hammami Abdullah Ağa'nın (?) Mehmet Tevfik Efendi · bir bab menzil arsası: nısfı dülbendci Agop zevcesi Deruhi (?) · Dülbendci Han derununda bir bab odanın nısfı Agop yakınlarına ait oda · bir bab arsa: Kürekçi Artin · bir bab arsa: beş hisse itibarıyla bir hissesi Bedros mahsulünden
PEYKHANE	19	TAHTA MİNARE	· bir bab menzil arsası: nısfı Fatma Lütfiye Hanım · Tahta Minare Mescidi ittisalinde bir rub menzil arsası: Maliye Hazinesi'nde arz (?) odasında Mehmet Bey mahsulünden
GEDİKPAŞA	20	EMİN SİNAN	· Karababa Sokağı'nda bir ba menzil arsa: nısf hissesi hakkak Resa Efendi'nin zevcesi Hamide Hanım · Karababa Sokağı'nda rub hisse menzil arsası: Sümeyye Hanım bir bab menzil arsası: nısfı Muhittin Hasan Efendi zevcesi Hatice Hanım · bir bab menzil arsası: Cemile Hanım · bir bab menzil arsası: nısfı Süleyman Efendi · bir bab arsa: nısf hissesi Abdullah Ağa'nın kerimesi Fatma Rukiye Hanım mahsulünden
GEDİKPAŞA	21	DİVANİ ALİ	· bir bab menzil arsasına mahsul arsa: nısf hissesi Süleyman · bir bab arsa: Tarakçı Mehmed Ağa · bir bab bakkal dükkânı arsası: nısfı (füruht) (?) · bir bab arsa: sülüs hissesi esirci Hasan Ağa mahdumu · bir bab arsa: nısfı iplikçi Ali Ağa'nın zevcesi Hatice Hanım mahsulünden
IRGATPAZARI	22	KALİÇECİ HASAN	· bir bab menzil arsası: sülüsan hissesi Balatlı Saadettin Ağa kerimeleri Zağfire ve Nazire · Makaracılar Çarşısında rub hisse Kara Kuyumcu dükkânı arsası: Emine Hanım mahsulünden
BAYEZID	23	EMİN BEY	· bir bab menzil arsası: nısfı Ayşe Hanım · bir bab menzil arsası: nısfı imameci Lütfi Ağa · Okçular başında bir bâb dükkân arsası: nısfı okçu Mehmet Ağa mahdumu mahsulünden
ÇEMBERLİTAŞ	24	HOCA RÜSTEM	· Fazlıpaşa Sarayı arsası derununda bir bab Boyacı gediği: altı hisse itibarıyla bir hissesi Emin Ağa · bir bab arsa: nısf hissesi Kahveci Mehmet Ağa · Kapusu (?) sokağında bir bâb menzil arsası: nısfı Garabet Efendi · Fazlıpaşa Sarayı arsası derununda iki bab bekar odası: Halil Saffettin Efendi · Mahal-i mezkürda çamaşırcı: Hacı Halil Ağa · bir bab kebir konak arsası: üç rub hissesi Ahmed Bey ve Esma Hanım mahsulünden
GEDİKPAŞA	25	ÇADIRCI AHMET	· bir bab menzil arsası: üç rubu Tekfurdağlı (?) · bir bab menzil arsası: altı hisseden bir hissesi Mikail · bir bab kolluk: sekiz hisseden bir hissesi (füruht) Evahim · bir bab sagir arsa: Dökmeci Halil Ağa · Müslim Meyhanesi ittisalinde bir bab menzil arsası: rubu İstefan · Merdivenli kilise ittisalinde nısf hisse menzil arsası: iplikçi Todori bir bâb menzil ve tahtında kolluk arsası: rubu Asadur · Karabıçak Şerbethanesi-Dibekli (?) Arif Şerbethanesi: on iki hisseden bir hissesi El-Hacı Mehmet Nuri Efendi · bir bab menzil arsası: Kahveci Varanet · bir bab menzil: nısf hissesi bakırcı Ahmet Ağa · Dülbendci Han ve üstünde bir bab oda: nısfı berber Asadur · Kilise karşısında bir bab menzil arsası: nısfı Yusufaki · bir bab menzil arsası: Arayıcı zade Seyid Mehmed Efendi · Müslim mahallesinde Arayıcı Sokağı başında bakkal dükkânı: ittisalinde bir bsb menzil arsası ile (?) Agop · Arayıcı Sokağı'nda Mehmet Efendi'nin menzili: Balı Paşa Yokuşu'nda ikinci Kafesçi Sokağı'nda nısf hisse menzil arsası (?): Ahmet Ağa'nın zevcesi Hacı Hanım · Yusufaki arsası pişegâhında bir bab arsa: sülüsü Artin · bir bab arsanın beş hisseden bir hissesi Bedros · bir bab arsa: Berber Ohannes zevcesi Kuzine (?) · bir bab arsa: Süleyman Efendi mahsulünden
KUMKAPI HARİCİ	26	KÜRKÇÜBAŞI	· bir bab menzilin arsası: Sahaf İsmail Efendi ile zevcesi Naki'ye nısf hisse yağhane mülkü: Hüsnü Ağa · çeşme ittisalinde taşçı dükkânı mülkü: el-Hacı-Mustafa Efendi bir bab arsa: Aşçılar kethüdası Mustafa Ağa · bir bab menzil arsası: Anastas (?) · iki bab arsa: rub hissesiyle nısfı kayıkhane arsası Hacı İsa · bir bab arsa: sülüs hissesi seyyid el-hac Mikail Alaaddin · nısf hisse menzil arsası: taşçı Paskal · sülüs hisse menzil arsası: ahçı Manoli · Alçıhane Sokağı'nda iki bab menzil arsası: rub hissesi Hatice Hanım · nısf hisse menzil ve tahtında konak arsası: Evakim · bir bab manav dükkânı arsası: rub hissesi Ümmü Gülsüm mahsulünden
PAŞA HAMAM	27	TAVAŞİ SÜLEYMAN AĞA	· bir bab menzil arsa: rubu Şerife Adile Hanım · bir bab menzil arsası: rub hissesi nalband Ali Ağa'nın kerimesi Halime Hanım · bir bab menzil arsası: rub hissesi Ali Rıza Efendi · ittisalinde bir bab arsa: Ali Rıza Efendi · arsa-i mezkür ittisalinde diğer bir kıt'a arsa: rub hissesi Rıza Efendi · nısf menzil arsası: fesci Mehmet Efendi · nısf menzil arsası: kalafatçı Seyid Ağa mahdumu Sami ve Hediye bir bâb menzil ve tahtında bakkal elyevm arsa: bakkal Nikola mahsulünden
	28	İBRAHİMPAŞA	· İbrahim Paşa Camii karşısında bir bab kürekçi dükkânı mülkü: Hacı Mustafa Ağa · bir bab sagir arsa: Hatice Hanım · bir bab menzil arsası ve pişegâhında bahçe mahallinin rubu: Huriye Hanım · İncir dibi namlı mahalde bir bab menzil arsası: nısfı yorgancı Tevfik Ağa · bir bab arsa: nısfı çiçekçi Hacı Haçadur · bir bab menzil arsası: nısfı dökmeci Nişan mahsulünden

DİPNOTLAR

Bu yazı MSGSÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, Haziran 2015'te tamamlanmış olan "Tarihi Yarımada'da Hocapaşa Yangın Alanının Mekânsal Dönüşümü" isimli doktora tezinin bir bölümünden alıntı yapılarak kurgulanmıştır.

1 Zeynep Çelik, *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul* (İstanbul, 1986), s. 41

2 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, c. 3, s. 1222. [Yazara göre, yangın İstanbul için felaket yerine saadet getirmiştir; çünkü yangından sonra Islahat-ı Turük Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon yürütücülüğünde şehrin çoğu semti kıymet kazanmıştır.]

3 Ernest Mamboury, İstanbul Rehberi *Seyyahın* (İstanbul, 1920), s. 550.

4 *Age*, s. 550.

5 Thomas Madden, "The Fires of The Forth Crusade in Constantinople. 1203-1204: A Demage Assesment", *Byzantinische Zeitschrift* 84-85 (1992): 72-93.

6 Harry Magoulias (çev.), *O City Of Byzantium Annals Of Nikeata Choniates*, 1984, s. 302.

7 Madden, agm, s. 74-76.

8 Magoulias (çev.), age, s. 303.

9 Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul'da Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemelerinden Ayrı Basım (İstanbul, 1963), s. 46.

10 Çelik, a.g.e. s. 47.

11 *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, sayı 249, 5 Cumaziyelevvel 1282 [26 Eylül 1865].

12 Ergin, *age*, s. 1225.

13 *Tasvir-i Efkâr*, sayı 336, 16 Cemaziyelevvel 1282 [7 Ekim 1865].

14 Osman Nuri Ergin'in verdiği birinci yangın tarihi üzerine: Ergin (*age*, s. 1224) *Takvim-i Vekâyi*'deri alıntı yaparak, büyük Hocapaşa yangınının tarihini ayın altısı olarak (çarşamba günü) verir. Oysa gazetedeki "on altı" rakamını yanlışlıkla "altı" olarak aktarmıştır. Bu konuda Zeynep Çelik (*age*, s. 41-67) ve Uğur Tanyeli ("Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", İlhan Tekeli'ye *Armağan Yazılar*, [İstanbul, 2004], s. 505) büyük ihtimalle, çalışmalarında Osman Nuri Ergin'in bilgilerine dayanarak farklı miladi tarihleri kabul etmişlerdir. (Üstelik, Osman Nuri Ergin'in yangınlar listesinde verdiği doğru tarih [25 Ağustos 1281] de gözden kaçırılmışa benzer.) Ne var ki makaleye konu olan Hocapaşa yangını üzerine yapılan araştırmada, ismi geçen gazete okunmuş ve bilginin yanlışlığı görülmüştür. Öte yandan bu konuda yapılan bir diğer çalışmada Necdet Hayta, yangın tarihini doğru olarak aktarır ("Dönemin Gazetelerine göre 1865 İstanbul-Hocapaşa Yangını [Harik-i Kebir]", *Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar* [Ankara, 2012], s. 179-186). Zira kendisi kaynak olarak dönemin diğer gazetelerine başvurarak, yangın tarihini 15 Rebiyülâhir 1282 [7 Eylül 1865] olarak verir (burada miladi tarihte bir günlük yanılma payı dikkate alınmalıdır); kaldı ki İAK'nin arşivinde bulunan özgün yangın haritası da 15 Rebiyülâhir 1282/25 Ağustos 1281 olarak, bu yangın tarihini doğrular (İAK; 352.96.MEH/HRT-GEC-001433-HRT-GEC-000981 numaralı haritalar).

15 *Tasvir-i Efkâr*, sayı 246, 17 Rebiyülâhir 1282/3 Eylül 1865.

16 *Takvim-i Vekâyi*, sayı 822; 5 Recep 1282 [24 Kasım 1865].

17 BOA.ML.VRD.D.d.2886.

18 B.O.A/İDH.540/37561.

19 Darü'l-Sultâni-Plan of Constantinople, 1264 (1848), yaklaşık 1/11.000 ölçekli (British Library Map Room. MAPS 18.a.57); ayrıca İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda taranmış kopyası mevcuttur. Yangında zarar gören mahallelerinin konumu bu harita üzerine yaklaşık olarak işaret edilmiştir. Mahalleler yaklaşık sınırlarıyla işaretlenerek, dönemin gazetesinde tarif edilen yangının çıktığı yerden itibaren yayıldığı güzergâh görselleştirilmiştir (S. Gürses).

20 Hocapaşa yangın alanı ve sınırları, elde edilen yem veriler doğrultusunda, yangın alanı içinde yer alan mahallelerin yaklaşık sınırlarından yola çıkılarak 1848 tarihli harita üzerinde işaret edilmiştir (S. Gürses).

21 Mutasarrıf: Tasarruf hakkına sahip kimse.

22 Mahallelerin yangının yayıldığı güzergâh doğrultusundaki sıraları.

NOSTALJİNİN ÖTESİNDE
"KAYBEDİLMİŞ MEMLEKETLER"
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ RUMLARIN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL BİR TARİHİ
19. YÜZYIL ORTASINDAN 20. YÜZYIL BAŞINA

"Kaybedilmiş memleketler" tabiri Yunanistan'da çok sık kullanılır. Bu tabir, 1919-22 arasındaki Yunan-Türk savaşı ve Lozan Antlaşması'nın sonucu olarak memleketlerini terk etmeye zorlanan Osmanlı Hıristiyanı göçmenlerin özgün kökenlerine atıfta bulunur.

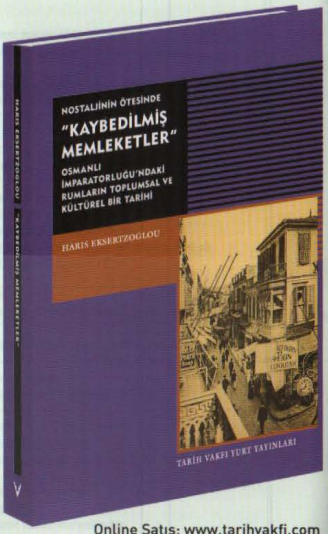
İlk bakışta bu tabirin anlamı gayet açık gibidir, fakat aynı zamanda belirsizliklerle yüklüdür, zira travmalarla ve çeşitli güçlüklerle dolu olan bu memleketlerin hatırası, göçmenlerin kimliği ve Yunan toplumunun eşit bir parçası olma arzularıyla doğrudan ilintili hassas bir durumun ispatıdır.

[...] Ne var ki, bu kitabın amacı Küçük Asya'nın hafıza kültürünü araştırmak değil.

Daha ziyade, genel kamuoyu dahil olmak üzere, Osmanlı toplumunun bünyesi dahilinde bulunan, dışlanmaya tabi tutulmayan, kendine yeterli olan bu grupların kültürel ve toplumsal tarihi üzerinde daha derinlemesine bir kazı araştırmasına girişmek üzere Yunan Osmanlılar, Romioi ile ilgilenenlere bir çağrı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Hayırseverlik ve yoksulluk, tüketim ve toplumsal cinsiyet ilişkileri, bu kitabı tamama ermiş bir çalışma olarak bir arada tutan alanlar. Kitabın Türkiyeli okuyucular için yararlı olacağını umuyorum.

H. Eksertzoglou



Online Satış: www.tarihvakfi.com

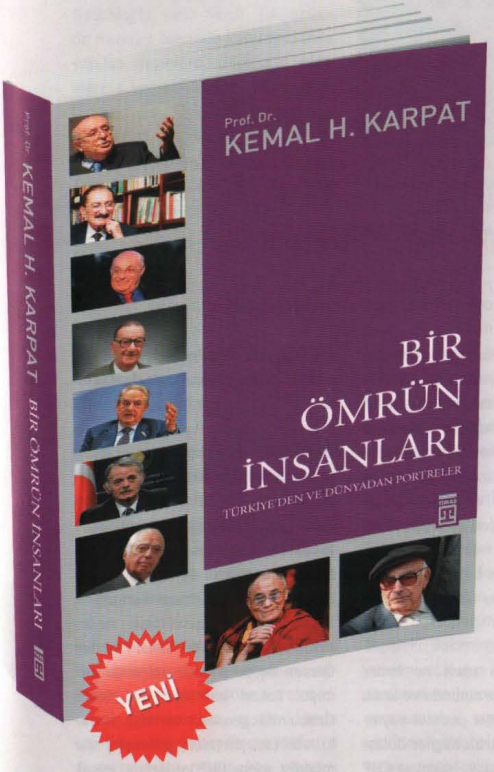
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

BİR ÖMRÜN İNSANLARI

TÜRKİYE'DEN VE DÜNYADAN PORTRELER...



Süleyman Demirel'den Bülent Ecevit'e, Rauf Denktaş'tan Dalay Lama'ya, Jimmy Carter'dan George Soros'a kadar birçok siyasetçi...
Halil İnalcık'tan Bernard Lewis'ye, Arnold J. Zurcher'den İhsan Doğramacı'ya, Ethem Tenişev'den Alexandre Bennigsen'e kadar birçok ilim adamı...
Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve Kemal Tahir'den Halit Refiğ'e, Hulki Saner'den Kemal Sülker'e kadar birçok sanatkâr ve yazar...
20 ülkede yayımlanmış birçok eseriyle Türkiye'nin ve dünyanın en önemli tarihçilerinden biri olan Kemal H. Karpat, ***Bir Ömrün İnsanları*** adını verdiği bu kitabında bir asra yaklaşan hayatını olumlu/olumsuz etkileyerek belki de kendisini dünya çapında bir tarihçi yapan kişileri anlatıyor.



/timas.com.tr
/timastarih
/timasyayingrubu

Timas tarih
Tarih bu sayfalarda yaşıyor...
TİMAŞ

70. YILINDA BORALTAN KÖPRÜSÜ OLAYI

HAKKI UYAR

Günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen konuyu ilk kez gündeme getiren isim DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'dı. Mocan'ın Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne iade edilen Rus mültecilere ilişkin soru önergesi Mayıs 1951'de TBMM'ye verildi. Bu önergeyi Tek Parti dönemine yönelik Demokrat Parti iktidarı dönemi boyunca dile getirilen eleştirilerin, hesap sorma isteklerinin bir parçası olarak görmek mümkündür.

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Eylül 2012'de AKP Genel Merkezi'nde genişletilmiş grup toplantısına katıldı ve burada yaptığı konuşmada Suriye'de yaşanan olaylara ve Suriye'den Türkiye'ye sığınanlara değindi:

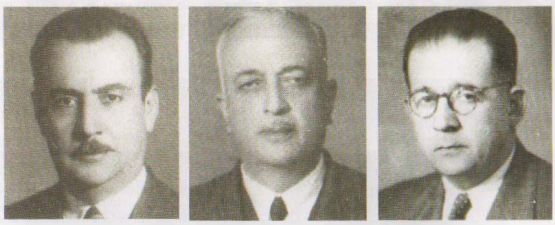
"Bizim geleneklerimizde misafir kutsaldır. Zamanında Osmanlı elçisi dahi sığınmacıların iadesini isteyen hükümdarlara 'Onlar bize emanettir. Onları size veremeyiz' demişlerdir. Ancak CHP'nin bugün Suriye'den sığınan mültecilere takındığı çirkin tavır kendi tarihinden de tekrarlamıştır. CHP'nin on yıllar boyunca üstünü örtmeye çalıştığı bu olay maalesef gerek Türk gerek Azeri tarihine acı bir hatıra olarak kazınmıştır. 1945 yılında 146 Azeri aydın Stalin zulmünden kaçıyorlar. Türkiye'ye sığınıyorlar. Azeriler öz kardeşlerinin yurduna gelip kucaklaşıyor. Stalin, Türkiye'den bu Azerilerin derhal iadesini istiyor. Sınırdaki karakola telgraf çekiliyor ve mültecilerin iadesi isteniyor. Karakol komutanı emri defalarca teyit ettiriyor. Ancak CHP hükümetinden emir geliyor. Durumu anlayan Azeriler lütfen bizi siz kurşuna dizin kendi bayrağımızın altında bizi öldürün diyorlar. Ancak Ankara'dan gelen emir net. Boraltan köprüsünü geçen aydınlar, elleri bağlanmış olarak infaz ediliyor. Karakol komutanının bu elim manzara sonrasında intihar ederek canına kıydığı söyleniyor."[1]

Boraltan Köprüsü olayı ne kadar gerçek? İnternet ortamında ve konu üzerine yapılan diğer popüler yayınlarda bir hayli abartılı bilgiler dolaşmakta; ayrıca bu olay, İnönü ve CHP düşmanlığı yapmak için bir araç olarak kullanılmakta. Peki, gerçek ne?

Aslında günümüz Türkiye'sinde Tek Parti dönemine dair ileri sürülen suçlamaların önemli bir bölümü Demokrat Parti yıllarında, 1950'lerde gündeme getirilmişti. Dolayısıyla günümüzdeki iddialar bir tekrar niteliği taşımaktadır. Tarihçilerde de doğal olarak *déjà vu* hissi uyandırmaktadır.

Günümüzde Boraltan Köprüsü olayı olarak bilinen konuyu ilk kez gündeme getiren isim DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan'dı. Tarih 1951.. Renkli bir sima olan Mocan, bu renkli, kavgacı tavrını DP içerisinde de devam ettirmiş, Orman Kanunu'na ilişkin istediği düzenlemeler nedeniyle dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen ile de sıklıkla polemiğe girmişti. Bakan hakkında DP Meclis Grubu'nda gensoru vermiş, sonraki süreçte partiden atılmıştı.[2] Bir müddet sonra CHP'ye girmiş, ancak partinin 1959 yılındaki İlk Hedefler Beyannamesi'ni beğenmeyerek DP'ye geri dönmüştü.[3]

Şevket Mocan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilen Rus mültecilere ilişkin soru önergesi Mayıs 1951'de TBMM'ye verildi.[4] Önergenin TBMM'de gündeme geldiği tarih, 18 Temmuz 1951. Tek Parti dönemine yönelik Demokrat Parti iktidarı dönemi boyunca dile getirilen eleştirilerin, hesap sorma isteklerinin bir parçası olarak görmek mümkündür bu önergeyi. Ahmet Gürkan gibi milletvekillerinin İnönü'nün mal varlığını, Halkevlerini ve CHP'nin mal varlığını gündeme getirdikleri bu dönemde, söz konusu önerge Türkiye'nin II. Dünya



Kars'ta Türk-Sovyet sınırındaki Boraltan Köprüsü'nde Azeri mültecilerin öldürülmesi konusu 1951 yılında DP Tekirdağ milletvekili Şevket Mocan (ortada), dönemin Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu (solda) ve dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen (sağda) arasında bir tartışmaya neden olur. *TBMM Albümü* 1920-51.

Savaşı'nın sonlarında Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ve 1951 yılında da, Almanya'ya savaş haline son verilmesine ilişkin kanun tasarısının görüşülmesi sonrasında gündeme geldi.[5] Mocan'ın önergesine dönemin Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu yanıt verdi. Günümüzde internet üzerinde konu hakkında yapılan yayınlarda Mocan'ın iddialarına yer verilmekte, İnönü suçlanmaktadır. Oysa Nasuhioğlu'nun yanıtlarına çok da yer verilmemektedir. Dönemin *TBMM Tutanak Dergisi*'nde konuyla ilgili bir hayli bilgi bulunmaktadır.

Mocan'ın soru önergesi şöyleydi:

"T.B.M.M. Başkanlığı Yüksek Katına

Aşağıdaki suallerimin sözlü olarak Başbakan tarafından cevaplandırılmasını rica ederim:

1. Muhtelif tarihlerde memleketimizde siyasi mültecilik haklarına dayanarak iltica etmiş (156) mültecilninl 1947 senesinde, milletlerarası hukuk kaidelerine tamamen aykırı olarak Sovyet Rusya'ya teslim edildikleri doğru mudur?

2. Facia kurbanlarının sevk şekli[ninl de kurban gönderilen mabudun usullerine uygun olmasından ve akıbetlerini görmesinden, teslim işinde vazifeli Yedek Subay Posta Müfettişi Reşat'ın asabi rahatsızlığa uğradığı ve sinir hastanelerinde elyevm tedavi olduğu doğru mudur?

3. 1945'te Almanya'daki öğrencilerimizi getiren İsveç bandıralı vaporla (Enver Anar ve Âdem) isminde iki münevver askerî Türk mülteci gencin senelerden beri memleketimizde tavattun etmiş amca ve teyzesinin yanından alınarak (Ankara'ya gönderiyoruz) diye Komiser Muavini Ali Rıza nezaretinde Kars'ta aynı mabuda kurban sundukları vâkı mıdır?"

Dönemin Adalet Bakanı ve Edirne milletvekili olan Nasuhioğlu, soru önergesine Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma bakanlıklarından aldığı bilgiler doğrultusunda yanıt verdi:



Boraltan Köprüsü.

"Muhterem arkadaşlar, sorulan hususlar hakkında Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma bakanlıklarından alınan bilgilere göre:

İkinci Cihan Harbinin başından itibaren memleketimize muhtelif devletler tabiiyetini haiz askerî şahıslar iltica etmiş ve bunlar bitaraf bir Devlet olmamız itibariyle harbin sonuna intizaren Yozgad'da kurulan kampta enterne edilmişlerdir.

23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı harb ilân etmemiz üzerine, müttefiklerimiz arasında yer almış bulunan Sovyet Rusya kendi tebaasından olan askerî mültecilerin iadesini istemiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22.V.1945 tarihli tezkerede, Almanya ve Japonya ile harb hâline geçmemizden sonra memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tebaasından asker olanların mütekabiliyet şartiyle iadelerinin uygun olacağı teklif edilmiştir. Keyfiyet Bakanlar Kurulunca incelenerek neticede ittihaz olunan Mayıs 1945 gün ve 3/2563 sayılı kararla; 'Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harb halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin yalnız askerlik hizmetine mensup olanlarının mütekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmeleri' tasvip edilmiştir. Bu karar mucibince ve Ankara'daki Sovyet Sefareti ile mütekabiliyet esasını tesbit eden bir nota teatisi suretiyle (237) Sovyet askerî mültecisinden (195) i ilk parti olarak 6.VIII.1945 tarihinde Tıhmıs kapısından Sovyetlere iade edilmiştir. Fakat Sovyetlerin, Rusya'ya iltica etmiş olan bir subayımızla iki erimizi, izlerinin bulunamadığını beyanla geri vermedikleri ve bu suretle mütekabiliyet esasını ihlâl ettikleri cihetle, mütebakisinin ve ilk partisinin sevkı esnasında yolda kaçan birkaç kişinin iadesinden vaz geçilmiştir. Bundan sonra Başbakanlığın tensibiyle Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca tanzim olunan rapor Bakanlar Kurulunun 1.IX.1947 tarihli toplantısında incelenerek, komisyon raporuna göre işlem yapılması uygun görülmüş ve böylece Yozgad kampının dağıtılarak yurdumuzda kalmayı arzu edenlerden Türk ırkından olanların vatandaşlığımıza alınması esası kabul edilmiştir.

Enver Anar (Enver Kaziyef) ile Kadri Başaran (Adem Kardeşbeyli) adındaki Kızılordu eski subaylarından iki kişinin de Sovyet Rusya'ya iade edilen yukarda yazılı (195) kişilik listeye dâhil bulundukları anlaşılmıştır.

Teslim işinde vazifeli yedek subay posta müfettişi Reşad'ın asabi rahatsızlığa uğradığı ve elyevm sinir hastanesinde tedavi edilmekte olduğu hakkında bilgi mevcut değildir."

Adalet Bakanı Nasuhioğlu'nun verdiği yanıttan tatmin olmayan Mocan, kürsüye gelerek Bakanı da eleştirdi:

"Muhterem arkadaşlarım, huzurunuza getirdiğim vakialar geçmiş zamanda olmuş bitmiş basit hâdiseler değildir. Tahribatı bugün de devam etmekte olan tarihî mesuliyetlerdir ki, onları 9 ncu Büyük Millet Meclisinin huzuruna getirmemek, tarihe



Mocan: "Enver ve Adem isminde iki Azeri münevver... çok yakından tanıdığımız Konya Milletvekili Ziyat Beyin kayın biraderleridir." Ziyat Ebuzziya. *TBMM* Albümü 1920-51.

karşı bir suç olurdu; onun için getirdim. (Doğru sesleri) Ancak hâdiseler, Adalet Bakanının izahları gibi cereyan etmemiştir. Beni en çok müteessir eden nokta da budur.

Arkadaşlar, Bakanlık mesuliyetini verdiğimiz bir arkadaş, eski devir mesullerinin cürümlerini kapatmak için hazırlanmış dokümanları toplıyarak, sanki kendisi de o devrin Bakanı imiş gibi, o zamanın cürüm avukatlığını yapıyorlar. Çok ehemmiyetli suallerin mücrimlerinin adeta beraetine talip oluyorlar. Netice itibariyle bu tarihî mesuliyetler kayboluyor. Istırabım bundandır.

Hayatı tesmiyemizde çok ehemmiyetli suallerimiz oldu. Fakat ne yapalım ki, buna cevap veren arkadaşlar tamamiyle o devrin avukatı gibi konuşarak bunların beraeti cihetine gittiler.

Hiçbir zaman, izah ettikleri gibi, enterne edilmiş askerler değildir. Bir lahza bunun üzerinde durmanızı rica ediyorum: Bunlar askerî, enterne edilmiş, insanlar mıdır, yoksa siyasi mülteci midirler? Askerî mülteci diye, bizim bildiğimize göre, ya tayyaresi bozulup düşen yahut bir müsademede bizim hudutların içerisine girmeye mecbur olan askerî idarece enterne edilmiş insanlara denir. Fakat bir âkideden canını kurtarıp da hudutlarımıza iltica eden insanlara ancak siyasi mülteci denir. Bunların içerisinde bizim memleketimizle hiç alâkası olmadığı halde Fransa'daki kamplardan alınıp götürülürken Arnavutköy açıklarında gemilerden canları pahasına denize atlayıp balıkçılarımız tarafından kurtarılarak bize iltica edenler de vardır. Bunlar siyasi mülteci değil midirler?

Muhterem arkadaşım, Enver ve Adem isminde iki Azeri münevverden bahsettiler. Bunlar çok yakından tanıdığımız Konya Milletvekili Ziyat Beyin kayın biraderleridir. Çok evvel Rus ordusunda subaylık etmişler, fakat milliyetlerini unutmamışlar, o akideleri kabul etmiyerek Almanya'ya kaçmışlar, orada uzun müddet bulunmuşlardır.

Sonra memleketimize gelerek hemşirelerinin yanına, Ziyat Beyin hareminin yanına sığınmışlardır. Fakat yüz kızartacak bir hal olarak bunlar bir gün evden alınarak, Ankara'ya göndereceğiz diye, Komiser Ali Rıza refakatinde hududa götürülmüşler, ayni mabuda kurban sunulmuşlardır. Bu milletin tarihinde bir tek mülteci İsveç Kralı Şarl için harb etmiş şerefli hâdiseler çoktur; fakat siyasi mültecileri bir mabuda kurban sunar gibi sunmaya götüren yüz kızartıcı, gönül parçalayıcı, hicabaver bir hâdise daha yoktur. (Bravo sesleri).

İbnisuud mutavaat etmedi, mültecileri vermedi, fakat bizdeki bir devrin adamları bizim tarihimize bu lekeyi yazdılar, mültecileri iade ettiler arkadaşlar (Doğru sesleri).

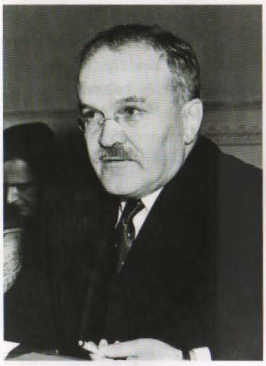
Arkadaşım Konya Milletvekili Ziyat,[6] hâdiseyi ikmal ederek bu tarihî lekeyi, o devrin plâğı gibi tekrarlıyan Bakanlığın izahatı çerçevesinden çıkaracak, 9 ncu Büyük Millet Meclisinin tarihine mufassalan geçirmek üzere, benden sonra kendi sualiyle huzurunuza gelecektir."

Mocan'ın eleştirileri üzerine Nasuhioğlu tekrar kürsüye gelerek şu cevabı verdi:

"Muhterem arkadaşlarım, Tekirdağ Milletvekilinin konuşma tarzındaki hususiyeti bilirim. Bendenizin burada vâki olan suale cevap verirken istinad etmiş olduğum dokümanlar şüphesiz ki bizim zamanımızdan evvel cereyan eden bir devrin mevcut dosyalarıdır. Burada eğer yüksek huzurunuzda yapmış olduğumuz tahkikatın neticesi böyle olmuştur, diye bir hüküm verecek vaziyette konuşmuş olsaydım o vakit sabık idarenin bir avukatı gibi konuşmuş olurdum. Fakat mesele sual müessesesinin mânası dâhilinde elimizdeki resmî dokümanların resmî ifadesi içinde kalarak bunu söylemektir. Nitekim mâruzâtımın başında şu şu şu vekâletten almış olduğum malûmata istinaden arz ediyorum, diye elimizdeki dosyaların yerini de göstermiş bulunuyorum. Bu itibarla sual soran zatın bu inceliğe dikkat etmesini bizzat kendilerinden rica ederim. Burada sabık idarenin ne avukatı vardır, ne de onun propagandasını yapan insan vardır.

Arkadaşlar, Yüksek Meclise hiçbir hakikat örtülerek gösterilemez. Hiçbir vaka ve bir hakikat örtbas edilerek buraya getirilemez. Niçin örtbas edeceğiz, ne var ki örtbas edeceğiz? Bizim icraatımız olsaydı belki onun avukatlığını yapmak ve örtbas etmek ihtimali olabilirdi. (Bravo sesleri) Fakat kendi içinde bulunmadığımız bir devrin avukatlığını yapmaya ne lüzum ve ne de sebep vardır ki, Şev-





1946 Haziran'ında Molotov (sağda), Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, bir anlaşma imzalanabilmesi için Türk-Sovyet sınırında Sovyetler'in lehine değişiklikler yapılması, Boğazlar'ın ortak savunulması gibi şartlar öne sürer.



Churchill, Roosevelt ve Stalin, Yalta'da. 4-11 Şubat 1945.

ket Mocan mütemadiyen bize ihtar ediyor? Arz ediyorum bununla iyi bir harekette bulunmadı arkadaşlar. Burada yapılan müzakereler umumi efkâr üzerinde açılmış müzakerelerdir. Eğer bu müzakereler neticesinde yeniden bir tahkikata lüzum görülürse böyle bir tahkikat yapılabilir. Fakat hiçbir vakit sual müessesesi kendi hudut ve resmiyetini aşarak başka bir şekilde ifadede bulunamaz. Hakikat budur. Yine tekrar ediyorum, eğer mevzu bir tahkikat mevzuu ise o da ileride belki düşünülebilir.

Maruzatım bundan ibarettir."[7]

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, savaşın uğramadığı ender ülkelerden biriydi. Bu nedenle de sıklıkla mülteci akınına uğramaktaydı; mültecilerin önemli bir bölümü Alman işgaline uğrayan Ege adalarından geliyordu. Türkiye karasularından geçmek isteyen ve mülteci taşıyan gemileri de anmak gerekir.[8] Türkiye giderek artan mülteciler sorununu hukuki düzenlemeler de yaparak (1941) çözmeye çalışırken,[9] diğer taraftan özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği'nin husumetini çekmemeye gayret ediyordu; çünkü izlenen denge politikası, saldırıya yol açacak bir gerekçe vermemeyi amaçlıyordu. Ülkenin yönetici kadrosu –İnönü başta olmak üzere– I. Dünya Savaşı'nda yapılan hatayı tekrar etmemek ve elden geldikçe savaşın dışında kalmak niyetindeydi.

Dönemin arşiv belgeleri mülteciler konusunda bir hayli bilgi içermektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde savaşın son iki yılına ait (1944-1945) belgelerin yoğunluğu dikkat çekicidir.[10] Bu konuda Genelkurmay ATASE Arşivi'nde de belgeler bulunmaktadır.[11]

Türkiye, savaş yılları boyunca izlediği denge politikası gereğince izlediği tarafsızlık politikasına son vererek –Yalta Konferansı'nın ardından– 23 Şubat 1945 tarihinde ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği blokundan yana tavır aldı; Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu, elbette sonuna gelinen bir savaş için sembolik bir davranıştı

"Muhterem arkadaşlarım, huzurunuza getirdiğim vakıalar geçmiş zamanda olmuş bitmiş basit hâdiseler değildir. Tahribatı bugün de devam etmekte olan tarihî mesuliyetlerdir ki, onları 9 ncu Büyük Millet Meclisinin huzuruna getirmemek, tarihe karşı bir suç olurdu; onun için getirdim. Ancak hâdiseler, Adalet Bakanının izahları gibi cereyan etmemiştir. Beni en çok müteessir eden nokta da budur."

ve Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma amacını da içeriyordu. Ancak yine de Türkiye, bu tavrıyla kazanan ülkeler grubunun yanında yer aldı ve politikalarını ona göre tasarladı. Nitekim arşiv belgelerinden 14 Mart 1945 tarihli olanı, Alman işgali altındaki adalardan mülteci kabulüne devam edilmesi konusunu ele alır. Oysa kazanan ülkelerden mülteci kabulüne son verilmişti. Bunlardan biri de Sovyetler Birliği idi. 15 Mayıs 1945 tarihli belge buna yöneliktir. 21 Mayıs 1945 tarihli belge ise daha dikkat çekicidir ve doğrudan konumuzla ilgilidir. "Almanya ve Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin, yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının, mütekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmesi"ni konu alan bu belge, Yozgat'taki kampta[2] tutulan asker kökenli mültecilerin Sovyetler Birliği'ne iade edilmesinin önünü açmaktadır. 30 Temmuz 1945 tarihli yazışma da, 6 Ağustos 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'ne iade edilen Azeri kökenli Sovyet askerlerine yöneliktir.

1945 yılının Şubat ayının ilk yarısında toplanan Yalta Konferansı'nın ardından Mart ayında Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota verdi (19 Mart). 7 Kasım 1945 tarihinde sona erecek olan, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirdi. Gerekçe II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlamaması ve ciddi değişikliklere ihtiyaç duymasıydı. Türkiye, Almanya'ya karşı Müttefiklerin (ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği) yanında yer almamakla ve bu süreçte izlediği denge politikasıyla savaşın dışında kalmayı başarmıştı ama tam da bu nedenle –savaşın tahribatından kurtulsa da– savaşın sonunda yalnız bir ülke durumundaydı. Kazananlar arasında yer alan Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ve İngiltere'nin desteğini sağlaması hiç de kolay değildi. Nisan ayı başında Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notasında yeni koşullar ışığında gelecek tekliflere açık olduğunu, bunları dikkatle ve iyi niyetle inceleceğini bildirdi. Haziran ayı başında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, bir anlaşma imzalanabilmesi için Türkiye'nin kabul etmesi mümkün olmayan şartlar ileri sürdü. Bunlar arasında Türk-Sovyet sınırında Sovyetler'in lehine değişiklikler yapılması, Boğazlar'ın ortak savunulması, Sovyetler'e Türkiye'de kara ve deniz üsleri verilmesi ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi de vardı. Türkiye istekleri reddetti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Kafkasya'daki askeri birliklerini faaliyete geçirdi. Haklı olarak Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki Sovyet işgalinin benzerinin yaşanabileceği, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi yalnız bırakabileceği endişesi vardı. Buna rağmen Türkiye, hem Sovyetler'e direndi ve taleplerini reddetti hem de ABD ve İngiltere'yi gelişmeler konusunda bilgilendirdi. Temmuz ayında toplanan Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Birliği, taleplerini ABD ve İngiltere'ye de iletti. İngiltere ve ABD, Türkiye'nin tam da arkasında durmadılar ve sorunların iki ülke arasındaki görüşmelerle çözülmesini istediler. Dolayısıyla Türkiye, Sovyet talepleri karşısında kısmen de olsa yalnız kalmıştı.[13] İşte bu ortamda, Sovyet tehdidi bu kadar kendini hissettirirken ve kâğıt üzerinde de olsa birlikte Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişken, müttefik ülkelere ait asker kökenli mültecilerin mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde iade edilmesi son derece olağandı. Nitekim Sovyetlerin karşılıklılık ilkesine uymaması üzerine de iadelere son verilmişti.

Türkiye, savaş yılları boyunca izlediği denge politikası gereğince izlediği tarafsızlık politikasına son vererek –Yalta Konferansı'nın ardından– 23 Şubat 1945 tarihinde ABD-İngiltere-Sovyetler Birliği blokundan yana tavır aldı; Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu, elbette sonuna gelinen bir savaş için sembolik bir davranıştı ve Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma amacını da içeriyordu. Ancak yine de Türkiye, bu tavrıyla kazanan ülkeler grubunun yanında yer aldı ve politikalarını ona göre tasarladı.

Sonuç olarak, iade edilenlerin öldürülmeleri son derece üzücüdür, ancak dönemin koşullarının kısıtlayıcılığı ortadadır. Yaşananlar eleştirilmeyi elbette hak etmektedir.[14] Ortaya sürülecek hiçbir gerekçe yaşanan dramın büyüklüğü ortadan kaldırmayacaktır. Bununla birlikte eleştirilenin CHP ve özellikle de İnönü olması –milliyetçiliği ile ünlü dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'nun adının hiç anılmaması– dikkat çekicidir.

HAKKI UYAR
DEÜ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 "Erdoğan'dan önemli mesajlar", http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21386210.asp (5 Eylül 2012).
Erdoğan konuşmasının devamında şunları da söyledi:
"Bu olay bir ağıt oluyor:
Boraltan bir köprü, aşar geçer Aras'ı,
Yuğsan Aras suyuyla, çıkmaz yüzün karası.
Düşman bekler karşıda, önüne katı beni,
Can alınan çarşıda, kardeşim sattı beni.
Dönüp seslendim geri, merhametsiz birine,
Beni siz vursaydınız, şu gâvurun yerine.
İşte CHP budur. Bugün CHP Azerbaycan'a Kırım'a göğsünü gere gere gidemez. Ama biz Saraybosna'ya da Kahire'ye de Tunus'a da Gazze'ye de Bakü'ye de göğsümüzü gere gere gideriz. En kısa zamanda Şama gideceğiz. Emevî Camisi'nde namaz kılıp, Suriyeli kardeşlerimizle kucaklaşacağız."

Erdoğan'ın konuşmasının ardından Belgelerle Gerçek Tarih adlı internet sitesi de, Kadir Mısıroğlu'nun *Moskof Mezalimi* adlı kitabına atıf yaparak, Ruslara teslim edilen Azeri sayısının 417 ve olayın sorumlusunun İnönü olduğunu belirten bir yazı yayımladı. "Boraltan Katliamı (Belgelerle) İsmet İnönü Azeri kardeşlerimizi Ruslara teslim etti", http://belgelerlegercektarih.com/tag/boraltan-koprusu/ (son erişim tarihi: 9 Ağustos 2015). Site hem sayıyı artırmakta hem de faturayı İnönü'ye kesmekte.

2 "Ş. Mocan'ın yeni takriri", *Milliyet*, 15 Nisan 1952; "DP Meclis Grupu dün toplandı", *Milliyet*, 29 Nisan 1953; "Şevket Mocan", *Milliyet*, 8 Temmuz 1953.

3 "Şevket Mocan CHP'den istifa etti", *Milliyet*, 22 Ocak 1959; "Şevket Mocan tekrar DP'li oldu", *Milliyet*, 3 Haziran 1959.

4 "Ruslara teslim edilen mülteciler". *Milliyet*, 26 Mayıs 1951. Mocan, önergeyi önce DP Meclis Grubu'nda dile getirmiş, ardından da TBMM'ye taşımıştı.

5 "Dünkü Meclis içtiması", *Milliyet*, 19 Temmuz 1951.

6 Mocan'ın sözünü ettiği milletvekili Ziyad Ebüzziya'dır; ancak Ebüzziya sözü edilen açıklamayı yapmamıştır.

7 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 9. Dönem, 9. Cilt, 101. Birleşim, s. 203-207.

8 Nazilerden kaçan Musevileri taşıyan *Struma* gemisi ve yaşanan facia da bu arada anılmalıdır. Bu konuda örneğin bkz. Halit Kakınç, *Struma* (İstanbul: Destek Yay., 2012); Çetin Yetkin, *Struma. Bir Dramın İçyüzü* (İstanbul: Gürer Yay., 2008)

9 Ahmet Emin Yaman, "II. Dünya Savaşında Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/215.pdf (son erişim tarihi: 12 Eylül 2015).

10 Konumuz 1945 yılında Sovyetler Birliği'ne iade edilen mülteciler olduğu için, sadece bunları belirtmek yeterli olacaktır.
Tarih: 15/5/1945 Sayı: Dosya: 97231 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 117.815..19.
Suriye ve Sovyet Rusya hudutlarından gelen mültecilerin kabul edilmemesi.
Tarih: 21/5/1945 Sayı: 2563 Dosya: 76207 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 108.29..16.
Almanya ve Japonya veya her ikisiyle harp halinde olan devletler uyruğundan memleketimizde bulunan mültecilerin, yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının, mütekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmesi.
Tarih: 30/7/1945 Sayı: Dosya: 97232 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 117.815..20.
Sovyet Rusya'ya iade edilecek mülteciler.

11 Buradaki belgeleri kullanarak yazılan bir makale için bkz. Yaman, agm.

12 II. Dünya Savaşı yıllarında kampta ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği kökenli mülteci vardı. Örneğin 1941 yılında Yozgat kampındaki 105 mültecinin 86'sı Sovyetler Birliği kökenliydi. Geri kalanların 10'u Alman. 8'i Bulgar, 1'i İngiliz ve 1'i İspanyoldu. 1942 yılında ise Sovyetler Birliği kökenli mülteci sayısı 117'ye ulaşmıştı. Bunların 13'ü subay, 103'ü er ve 1'i de askeri memurdu. Bkz. Yaman, agm. Kampta bulunan mültecilere dair Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler ise şunlardır:
Tarih: 16/4/1947 Sayı: Dosya: 51230 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No. 55.368..39.
Yozgat kampında tutulan üç Alman mültecinin sınır dışı edilmelerini Bakanlığın uygun gördüğü.
Tarih: 1/7/1944 Sayı: Dosya: 51205 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 55.368..15.
Yozgat kampından kaçmak üzereyken yakalanan Fransız mültecilerin üzerinden çıkan mektup.
Tarih: 26/5/1942 Sayı: Dosya: 8169 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 81.532..8.
Yurdumuza iltica eden tayyarecilerden talimatnamelere uymayanların Yozgat kampına nakil olunacaklarına dair.

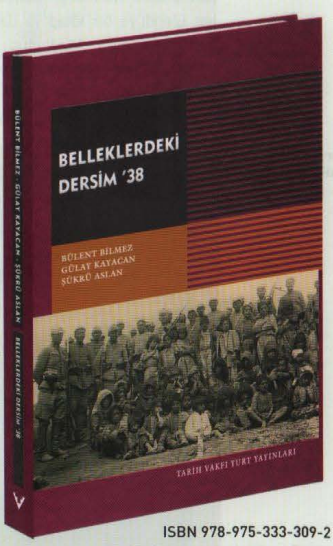
13 Dönemin dış politikası için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994); Nuri Karakaş, *Türk Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2013); *Türk Dış Politikası*, c. I: 1919-1980, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yay., 2014).

14 1951'de Mocan'ın gündeme getirdiği konu, sonraki yıllarda da Türkiye'nin gündeminde yer aldı: "CHP iktidarının mültecileri iade etmesi konusu 1965 seçimleri öncesinde de gündeme getirildi. 7 Ekim 1965 tarihli Adalet Gazetesi'nde çıkan imzasız başyazıda İnönü'nün günahları arasında sayılan, ağıtlarda, şiirlerde dillendirilen bu acı olaylar, filmlere de konu oldu. Mehmet Kiliç'in yönetmenliğini üstlendiği ve Cüneyt Arkın, Oya Aydoğan, Baki Tamer gibi oyuncuların rol aldığı, 1977 yapımı 'Güneş Ne Zaman Doğacak' adlı filmde benzer bir konu işlenmiş ve '1945 yılında Sosyalist bir ülkeden Türkiye'ye iltica eden daha sonra düşmana edilirken sınırda şehit edilen 150 Türk'ün aziz hatırasına atfedilmişti.'" Bkz. Emre Gül, "Ne düşünüyorsun? CHP, mültecileri Sovyetlere kurbanetmişti", http://www.duvarabulteni.net/haber/303823/chp-multecileri-sovyetlere-kurban-etmisti (son erişim tarihi: 10 Ağustos 2015).
Maraş'ta Aralık 1978 tarihine Cüneyt Arkın'ın başrolünü oynadığı "Güneş Ne Zaman Doğacak" filminin gösterimi sırasında sinema salonuna patlayıcı madde atılması, Maraş katliamının kıvılcımını ateşlemişti. Olaylar sırasında 100'den fazla Alevi öldürüldü. Alevi ve komünist düşmanlığının kışkırtıldığı dinci-milliyetçi bir katliam olan Maraş katliamı, 12 Eylül askeri darbesine giden önemli kilometre taşlarından biridir. Bu konuda örneğin bkz. Aziz Tunç, *Beni Sen Öldür. Maraş 1978* (İstanbul: Fırat Basın Yayın, 2014); Orhan Tüleylioğlu, *Kahramanmaraş Katliamı* (Ankara: Uğur Mumcu Vakfı Yay., 2010).

BELLEKLERDEKİ DERSİM '38

"...Sonuç olarak bu tarih, yüzlerce sayfası olan bir kitap gibidir. Beğenmediğimiz sayfaları yırtma hakkımız olmadığı gibi, kimsenin bir dönemi yok sayma hakkı da olamaz. Hiç değilse 1937-38'de Dersim'de öldürülen, sürgüne gönderilen ve sürgünde ölen binlerce insanın anısına saygı için bu toplum geçmişiyle yüzleşmelidir.

Belleklerdeki Dersim '38 adlı bu çalışma, dört farklı kuşağın Dersim '38'e yönelik algılarını ortaya çıkarırken, aynı zamanda bugün de resmi tarih açısından örtük olmaya devam eden Dersim'in en sorunlu dönemini tanımaya yönelik bir kapı açmaktadır".



ISBN 978-975-333-309-2
Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tarıkut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN KALEMİNDEN
BÜYÜLÜ FENER

MURAT CANKARA

Okuyacağınız bu risale Ahmed Midhat Efendi tarafından yazılmış ve ilk kez haftalık resimli Mir'ât-ı Âlem *dergisinin 25 Recep 1299 (11 Haziran 1882) tarihli 8. sayısında yayımlanmış. 1304 (1887) yılında ise* Manzara *dergisi tarafından* Küçük Kitap *üst başlığıyla ayrı bir kitapçık olarak basılmış. Ahmed Midhat, risaleyi Gaston Tissandier'nin* Causeries sur la science *[Bilim Üzerine Sohbetler] adlı kitabının "Illusions d'optique" [Optik Yanılsamalar] başlıklı son bölümünden ilhamla yazmış, hatta kitaptaki dört resmi de aynen kullanmış. Elinizdeki metin,* Manzara*'nın yayımladığı* Sihr-i Sirâcî*'nin,* Mir'at-ı Âlem*'deki ilk versiyonunun yardımıyla düzeltilmiş hali.*

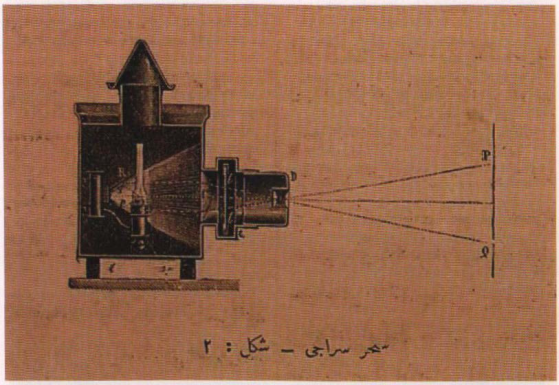
Aşağıda yer alan "Bir İki Söz" başlıklı girişten ve *Mir'ât-ı Âlem*'deki yazıdan anlaşıldığı kadarıyla *Sihr-i Sirâcî*'nin hikâyesi kısaca şöyle: *Mir'ât-ı Âlem* dergisi yazarlarından Osman Nuri Bey, Ahmed Midhat Efendi'ye bir kitap ya da kitap bölümü gönderir. Söz konusu kitap, Fransız kimyager, havacı ve yayıncı Gaston Tissandier'nin (1843-1899) *Causeries sur la science* (1880) [Bilim Üzerine Sohbetler] başlıklı kitabıdır. 1873 yılında, döneminin önde gelen popüler bilim dergilerinden *La Nature*'u [Doğal yayımlamaya başlamış ve çok sayıda popüler bilim kitabı yazmış olan Tissandier'nin bu eserini okuyan Ahmed Midhat Efendi, buradan aldığı ilhamla çeviri, uyarlama ve yeniden yazma karışımı bir teknikle yeni bir metin üretir ve bu da *Mir'ât-ı Âlem*'de yayımlanır. Tissandier'nin metnini Ahmed Midhat'ın ilgisine sunan Osman Nuri, dergi kapandıktan bir süre sonra *Manzara* isimli ve başlangıçta on beş günde bir, daha sonraları ise haftada bir yayımlanan başka bir resimli derginin yazı işleri müdürü olur. Ahmed Midhat'ın yazısı da işte bu *Manzara* dergisi tarafından yirmi sayfalık ayrı bir kitapçık olarak yeniden basılır.

Sihr-i Siraci, şekil 1.



Ahmed Midhat, burada okuyacağınız risaleyi Tissandier'nin kitabının "Illusions d'optique" [Optik Yanılsamalar] başlıklı 23. ve son bölümünden ilhamla yazmış, hatta kitaptaki dört resmi de aynen kullanmış. Öte yandan, Tissandier'nin metninde yapmış olduğu değişiklikler de üzerinde düşünmeye değer. Örneğin Tissandier büyülü fenerin ardında yatan optik ilkeyi açıklamak için bir tren vagonunun ve Paris bulvarlarından birinin üzerindeki ışıklandırılmış bir kafenin pencerelerini örnek olarak gösterirken, Ahmed Midhat okuruna çok daha tanıdık geleceğini düşündüğü bir örnek vermeyi tercih etmiş. Üstelik Tissandier'nin kullandığı sıralamayı da değiştirmiş ve gerçekten de, metnin başında belirtmiş olduğu üzere, okurunun bu konuda en ufacık bir bilgisi olmadığını varsayarak yazmış.

Elinizdeki metin, *Manzara*'nın ayrı bir kitapçık olarak yayımladığı *Sihr-i Sirâcî*'nin, *Mir'at-ı Âlem*'deki ilk versiyonunun yardımıyla düzeltilmiş hali. Zira *Manzara*'nın bastığı kitapçığın son sayfalarında ciddi bir karışıklık var ve metin parçaları birbirinin içine girmiş. Köşeli parantez içindeki karşılıklar ve metnin anlaşılırlığını artırmasını umduğum küçük ekler bana ait. Elbette seçimlerin hepsi tartışmalıdır ve yerlerine başkaları da seçilebilirdi. Buradaki amacım sözcüklerin tam karşılıklarını değil, metnin içindeki anlamlarına en yakın ve bugünün ortalama okuru tarafından anlaşılabilecek karşılığı vermekti. İmlayı olabildiğince günümüz standartlarına uydurmaya çalıştım. Gündelik dilde gittikçe daha az kullanılan, yazı diline hapsedilen ya da bugün yaygın bir biçimde kullanılıyor olsa bile metinde kalıp bir ifade içinde geçen sözcüklerin imlası için Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ından yararlandım. Bunlar haricinde, Ahmed Midhat Efendi'nin metnine hiç dokunmadım.



Sihr-i Siraci, şekil 2.

MURAT CANKARA
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ

Sihr-i Sirâcî - Ahmed Midhat

Küçük Kitap
Maârif Nezâret-i Celîlesi'nin Ruhsatını Hâizdir
Ahmed Midhat
Sihr-i Sirâcî
Bir Küçük Kitap 50 paradır
Manzara idaresi marifetiyle basılmıştır
1304 Istanbul
Cemal Efendi Matbaası, Babıali Caddesi, Numara24
Bir İki Söz

Hey'et-i tahririyyemizin [yayın kurulumuzun] intihâb edip [seçip] hâce-i fazîletmendimiz [faziletli hocamız] saadetli Ahmed Midhat Efendi hazretlerine takdime cesaret eylediği parçanın tenezzülen [alçakgönüllülükle] kabulüyle ondan te'lîf yollu (*Mir'ât-ı Âlem*) için yazılıp tarafımıza irsâl buyurulan [gönderilen] makale-i hakîmânelerini [hikmet dolu yazısını] müsâade-i âliyyeleriyle [yüksek müsadeleriyle] bu defa küçük kitaplarımız a'dâdından [serisinden] olarak dahi bir büyük arzu ve hâhişle [istekle] intizâr-ı karî'ine arz eyliyoruz [okurların dikkatine sunuyoruz]. Cüretimize mukabil bî-dirîg buyrulan [esirgenmeyen] şu lütuflarından dolayı gönüllerimizde hâsıl olan memnuniyetin derecesini tayin etmekte müşkülat göreceğimizi mu'terîfiz [itiraf ederiz]. Maa-hazâ [bununla birlikte] mecbur olduğumuz lâzıme-i teşekkürâtı alenen îfâya müsâraat eder [gerekli teşekkürü huzurunuzda sunar] ve yine ara sıra olsun bu gibi eltâf-ı aliyyelerinden [yüksek lütuflarından] mehcûr buyurulmamaklığımızı [mahrum bırakılmamayı] fevk-al-hadd istirham eyleriz [haddimiz olmayarak rica ederiz].

Manzara hey'eti

Sihr-i Sirâci[1]

"Kozri sür la siyans" yani fünün üzerine musâhabe [bilimler üzerine söyleşi] serlevhalı [başlıklı] eserden sihr-i sirâcîne dair gönderdiğiniz parçayı mütâlaa eyledim. Parçayı elbet siz dahi mütâlaa etmişsinizdir. O halde görmüşsünüzdür ki bu musâhabe[,] fünündan bî-behre olanlara [anlamayanlara] teşrîh-i mebâhis [konuyu açıklamak] için tertip olunmamıştır. Belki fünündan iyice behresi olanlar [anlayanlar] için musâhabe-i muhtırane gibi bir surette [konuyu hatırlatacak bir şekilde] tertip olunmuştur. Halbuki sihr-i sirâcî vaktiyle halka bir takım acâib-i mu'cîz-kârâne iraesinde [mucize kabilinden tuhaf şeyler göstermek için] kullanılmış pek mühim bir alet olup buna dair lisanımızca yazılan âsârda henüz ma'lûmât-ı mükemmele ve mahsûsa [eksiksiz ve (bu konuya) özel bilgi] verilmiş olduğunu tahattur edemiyorum [hatırlamıyorum]. Binaenaleyh müsâade-i mahsûsanıza istinaden [izninizle] bu bahsi "Kozri sür la siyans"tan tercüme yollu değil cem' ve te'lîf-i ma'lûmât [bilgiyi derleyip kendim yazma] yollu kaleme almaya lüzum gördüm.

**

Lantern majikin[2] ne gibi acayibi izhâra [acayip şeyleri göstermeye] hizmet edebildiğini anlamak için evvel-be-evvel [öncelikle] bazı âsârını [belirtilerini] hikâye etmeliyim. Zira "eserden müessire intikal"[3] kaziyyesi bu bahiste dahi tefhîm-i meram [meramımızı anlatmak] için işe yarar.

Mesela bir odada oturuyorsunuz. İnsan yalnızken biraz dalgınca bulunmak ekserdir. Bir de [birden] duvarlardan birisi tarafında teccelîye başlayan bazı hayâlât sizi ikaz eyler. Nazar-ı dikkatiniz o tarafa çevrilir. Duvar üzerinde nokta gibi bir şeyin kımıldandığını görürsünüz. Bu nokta gittikçe büyümeye başlar. Büyüdükçe onun içinde bir takım eşkâl dahi teşekkül eder. Mesela parmak kadar bir şey görmeye başlarsınız ki dikkat ettiğiniz zaman onun bir insan kadîdi [iskeleti] olduğunu da anlarsınız.

Gecenin zulmet-i mahûfesi [korkunç karanlığı] ve yalnızlığın sükût-ı müdhişesi [dehşetli sessizliği] böyle bir tecellî üzerine sizce bir ürkîntüyü mûcib olur [sizde bir ürkünteye neden olur]. Tüylerîniz ürp[permeye başlar. Nefesiniz darlaşır. Gözünüz döner.

Mazursunuz. Zira lâhm-ü-şahmı [et ve yağları] çürümüş bir insanın çenelerini sıkarak[,] kazık gibi dişlerini ve birer kemik deliğinden ibaret kalmış olan gözlerini size doğru dikmiş[,] değnek gibi kollarını ve kalem gibi parmaklarını size işaret için kaldırmış olduğu halde üzerinize doğru yürüyüp gelmesi hakikaten müthiştir. Bâ-husûs ki [özellikle] duvar yanın[layken pek küçük olarak attığı kısa kısa adımlara göre aranızda yirmi otuz adım mesafe varken birkaç hatve [adım] attıktan sonra sanki soludukça büyüyormuş gibi birdenbire büyüdüğünden artık size o kadar takarrüb etmiştir [yaklaşmıştır] ki bir hatve daha atınca sizi sapsarı sol'gun kemikten ibaret bulunan ayakları altında ezecek dereceyi bulmuştur.

Siz yalnız olduğunuz halde böyle bir takarrübden korkmakta nasıl mazur olmazsınız ki[?]! Bilfarz [diyelim] elinizde bir silah olup da davranacak ve mesela kılıcınızı çekip bu kadîd üzerine salacak olsanız kılıç yalnız havâ-yi nesîmi [havayı] keserek kadîdi orta yerinden aykırıladığı [böldüğü] halde kemikleri üzerinde bir eser bile bırakmaz... Şu düşman-ı müdhişin beline sarılayım da yerlere çalayım diye hücum edecek olsanız kollarınız ve pençeleriniz arasında havadan başka bir şey bulamazsınız. Hiç hayâl denilen şey ele avuca sığar mı?

Binaenaleyh yalnız odada oturan âdem

değil,] bu tecelli bir tiyatro sahasında vuku'a gelecek olsa dahi yüzlerce ve binlerce seyirciler sizden ziyade dehşete düşürebilir. Nasıl ki düşürdüğü ayn-el-yakîn [gözle] görülmüştür de. Nitekim Fransa'da Büyük İhtilal'in vuku'u esnasında[,] yani herkesin gözleri kanlanmış ve kalpleri katılanmış olduğu bir zamanda sihr-i sirâcînin mucit yahut mükemmili [geliştiricisi] olan Robertson[4] Paris'e gelerek tiyatroda böyle bir hayâl gösterince bütün erbab-ı temaşaya [seyircilere] dehşet gelerek pek çok kimselerin tiyatrodan firara davrandıkları hikmet-i tabîiyye [fizik] kitaplarında münderiç olduğu [bulunduğu] gibi "Kozri sür la siyans"da bu keyfiyyet-i târihiyye [tarihî olay] bir de güzel resimle irae olunmuştur ki bu resim üzerine bendeniz (Şekil 1) diye işaret eyledim.

Tarif ettiğimiz hayâlât yalnız bu resimde görüldüğü üzere tiyatro sahasına da mahsûs olamaz.

[Şekil 1]

Mesela kırda bulunduğunuz bir zamanda karşınıza bir karış boylu iki karış sakallı bir âdem çıkar ki külahı dört karıştır. Gulyabani gibi bir anda minareden daha yüksek olarak uzandığını müteâkib [uzanmasının ardından] yine o anda bir karış boyuna avdet eder [döner]. Bir aralık dahi külliyen mündefi' olup [tamamen yok olup] derhal yine peyda olur.

İşte lantern majik denilen alet bu gibi hayâlâtı vücuda getirmeye hizmet eyler bir şeydir ki fizik yani hikmet-i tabîiyye bilmeyenler nezdinde bununla gösterilecek olan acayip ve garâib [tuhaf ve şaşılası şeyler] adeta mu'cîz-kârâne [mucize gibi] bir şey olmak üzere telakki olunur.

..

Sihr-i sirâcînin ne suretle aks-i eşkâl eylediğini [şekilleri yansıttığını] anlatmak için farz edelim ki geceymiş de odamızda mum yakarak oturmuşuz. Bu halde pencereden dışarıya bakılınca yaktığımız mumun aynı bahçede veyahut –hanemiz sokak üzerinid[eyse– sokağın orta yerinde dahi yanar. Biraz dikkat edecek olsak görürüz ki mum yanında gözlüklerini burnuna takarak dikiş dikmeye çalışan kayınvalide hanımı dahi dışarıda görürüz. Bu hayâlleri akseden nedir?

İşte bu kaide-i aksı [yansıma kuralını] bulup da hayâlât-ı mezkûreyi [adı geçen hayalleri] istediğimiz surette istediğimiz yerde aksettirmek merakı sihr-i sirâcîni icada kadar yol açmıştır.

Bunu o kadar müşkül bir şey zannetmeyelim. Fünûnun hadd-i imkâna îsâl etmiş olduğu muhâlâta [bilimin mümkün kıldığı "imkânsız"lara] nisbetle bu o kadar kolaydır ki insana hayret verir. Fakat ne kadar kolay[,] ne kadar bedîhî [aşikâr] olursa olsun bir şey icad olunmazdan mukaddem [öncel hep muhâlâttan add olunur [imkânsızdan sayılır].

Düşünmelidir ki fünûnun sanâyi'e yardım ve tatbikiyle bir aynaya mün'akis [ters biçimde yansımışl eşkâl ve suver [suretler] sabit kılınarak ba'de [sonra] istenildiği kadar da nüshaları teksîr etmek [çoğaltmak] yolu bulunmuştur. Nakş [resim] ve hayâle vücud-ı maddî [maddî bir varlık] vermek bir nakş ve hayâl vücuda getirmeye nisbetle adeta muhâl [imkânsız] sayılamaz.

Hele seda denilen şey cism-i musavvitten [sesi çıkaran cisimden] intişar eder etmez [yayılır yayılmaz] havâ-yi nesîmî içinde kaybolup gidecek bir şeyken fünûnun sanâyi' ile ittifakı [işbirliği] bu serî-üz-zevâl [çabucak yok] olan şeyi dahi zabt ve habs [kaydetmel imkânını vücuda getirmiştir. Bunlara nisbetle lantern majik hakikaten mevâdd-ı âdiyyeden [sıradan işlerden] add olunur.

Lantern majik nedir?

(2) rakamıyla işaret eylediğim şekilde gösterilen bir lambadan ibarettir ki bu lamba dahi bazı camları havi [içeren] bir sandık derûnunda habs olunmuştur. İşbu sandığı güzelce bir nazar-ı tetkikten geçirelim:

[Şekil 2]

En evvel sandığın tepesinde gördüğümüz külah göze çarpar ki burası lambanın dumanı çıkmak için adeta bir baca olduğu cihetle izâha ihtiyaç bile göstermez.

Sandığın sol tarafında ziya ışık[püskürttüğü görülen şey ki Fransız (R) harfiyle işaret olunmuştur[ ] Bu da bir "muîn-i ziya"dan[5] ibarettir. Bizim burada "muîn-i ziya" ismini layık gördüğümüz şey bazı lambaların arkasına konulan parlak levhalardır ki lambadan aldığı ziyayı geriye aksettirerek binaenaleyh hizmet-i tenvîrde [aydınlatma işinde] birçok lambalar derecesine varır. Akşamları tramvay fenerlerinin aciz fitillerini uzaktan gayet parlak bir elektrik ziyası derecesinde gösteren şey işte o küçücük lambaların arkalarındaki muîn-i ziyadır.

Sandığın ön tarafındaki boruda (C) harfiyle işaret edilmiş bir "adese" [mercek] görülür ki bir cihetî muhaddeb [tümsek] ve diğer cihetî müstevidir [düzdür]. "Adese" diye hikmet-i tabîiyye ıstılahında [terminoloji sinde] bazı billur [camî parçalarına denilir ki bunlar şekl-i müdevver üzere [yuvarlak] yapılarak bazılarının bir ve bazılarının iki tarafları "muhaddeb" yani kubbeli olur ve bazılarının bir ve bazılarının iki tarafları "muka'ar" yani çukur bulunur. Bu adeseler kendi derûnlarından mürur eden lîçlerinden geçen[hutût-ı şuâ'yı ışık ışınlarını] kesr ve istikametlerini tebdîl ederek [kırıp yönlerini değiştirerek] binaenaleyh eşi'a-yı mezkûre [söz konusu ışınlar] ile beraber mürur eyleyen suver ve eşkâli büyültmek ve küçültmek ve tepe aşağı getirmek gibi âsâr-ı fizikiyye [fiziksel özellikler] gösterirler[.] Gözümüzün önündeki şekilde muîn-i ziyanın aksettirdiği hutût-ı eşi'a (qp) harfleriyle gösterilmiştir ki bu hutûtun nasıl inkisar [kırılıp] ve istikametlerinin nasıl tebeddül eylediği [yönlerinin nasıl değiştiği] ve sandığın borusundan çıktıktan sonra hutût-ı şuâ'nın zaviyeleri [açıları] nasıl gittikçe açılarak karşı tarafa isabet eylediği zaman iki santimetre kadar mahalli ihâta edişi [yeri çevrelemesi] sandığın derûnunda (C) adesesinden geçtiği zamanki bir santimetre vüs'attan [genişlikten] daha ziyade yer ihâta demek olduğu ve binaenaleyh bu hatlarla ışık ışınlarıyla] beraber aksedecek olan bir şekil ve suretin (C) adesesindeki cesâmeti [büyüklüğü] iki misli büyüyerek (Qp) levhası üzerine mün'akis olacağı [yansıyacağı] cüz'î dikkatle anlaşılabilir.

Boru içinde (II) harfleriyle işaret olunan beyaz çizgi bir cam levhasıdır ki aksettirilmek istenilen şekl ve suret her ne olacak ise oraya vaz' olunacaktır. Nihayet borunun ta ucunda muka'aru't-tarefeyn [iki tarafı da çukur] bir adese daha bulunup hutût-ı şuâ' bu adeseden dahi geçtikten sonra karşı tarafta vâki' [bulunan] (QP) levhası üzerine akseder.

İşte bu sandık gece vakti bizim oturduğumuzu farz eylediğimiz odanın taklidi ve aks-i eşkâl maksadı için ise odadan daha mükemmeldir. Oda içinde eşkâlimizi harice aksettiren şey duvarların mum ziyasını hariçte karanlığa doğru pencereden aksettirmesi kazıyyesi olduğu gibi[,] bu sandıkta şu aks ve iade [yansıtma ve geri göndermel hizmetini sol taraftaki muîn-i ziya görmekte ve sandığın borusu dahi penceresi hizmetini ifa eylemektedir.

Lambanın ziya püskürteceği mahal ne kadar siyah olursa bu ziya içinde olarak aksettireceği

[Şekil 3]



سحر سرابی - شکل : ۳

Sihr-i Siraci, şekil 3.

şekil ve suret dahi o kadar parlak olarak akseder ki (3) rakamı ile işaret eylediğim resim dahi lantern majikin bu suretle icra olunan bir tecrübesini irae eyler.

Sihr-i sirâcî bir sandık derûnunda mahfûz olan ziya bir muîn-i ziya ile bu borudan harice püskürtülmekten ve fakat hutût-ı şua' kesr ile zaviyeleri büyültülerek püskürtülmekten ve bu ziya içinde matlûb olan [istenen] resim dahi beraberce harice çıkarılıp bir siyah levha üzerine aksedilmekten ibaret olduğuna göre bir tiyatro üzerinde bu vasıtayla acîb ve garîb hayâlât göstermek sanatı dahi pek kolay anlaşılabilecek bir mesele-i âdiyye hükmünü alır.

Vâkıâ lambanın önüne konulan resim cansız bir şey olup tiyatro üzerinde görülen hayâlât ise canlı olduklarından bâdî-i nazarda [ilk bakışta] lamba derûnuna bir canlı şey konuluyor diye vârid-i hâtır olur [akla gelir] ve hele ekseriyyâ tiyatro sahalarındaki hayâlât insan hayâlâtından ibaret olduğuna göre acaba lantern majik içine insan mı giriyor diye düşünülürse de bunun için dahi "Kozri sür'la siyans" kitabında münderiç olan bir resim îzâhât-ı lâzımeyi [gerekli açıklamayı] vermeye pek güzel hizmet eder.

Mezkûr resme (4) rakamını vaz' eyledim.

Bu resim bir tiyatroya arka tarafından yani sâha-yi temâşânın [sahnenin] arkasından bakıldığını gösterir. Bu halde erbâb-ı temâşânın [seyircilerin] bulundukları taraftan sâha üzerine bakılacak olursa bir küçük iskemle üzerinde oturan oyuncunun bir yolcu olduğu ve bu yolcu[nun] gece vakti karşısına çıkan beyazlara bürünmüş bir hayâlden korkarak tabancaya davrandığı görülür.

[Şekil 4]

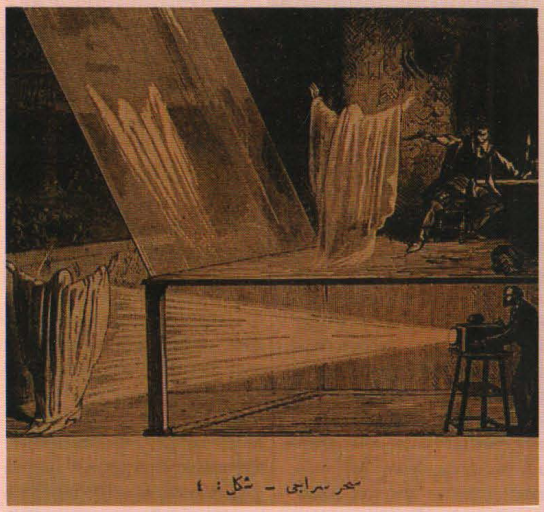
Vâkıâ yolcu daha ziyade ürkerek tabancayı ateş dahi ederse de karşısındaki bir hayâlden ibaret bulunmakla kurşun asla tesir etmez.

Resmin alt tarafında bir yüksek iskemle üzerine mevzû' [konmuş] olan lantern majiki idare eyleyen âdem ile onun karşısında bir beyaz şeye bürünerek kollarını açmış bulunan diğer bir âdeme ve onun üst tarafında mevzû' olan aynaya dikkat olunduğu zaman sâha-yi temâşâ üzerinde görülen hayâl-i acîbin nasıl göründüğü def'aten [bir anda] insanın nazarında tahakkuk eder [anlaşılır].

Maa-hazâ [bununla birlikte] biz dahi îzâhât-ı âtiyeyi laşağıdaki açıklamayı] verelim:

Bu tiyatrodaki majik lantern yalnız bir kuvvetli lamba ile onun muîn-i ziyası hizmetini ifa edip bu lambanın ve muîn-i ziyanın mevzû' olacağı sandık hizmetini dahi tiyatro sâha-yi temâşâsının altı ve üstü ifa ederler. Bu halde 2 rakamlı şekilde matlub olan resmin konulacağı mevkî[,] tiyatroda beyazlara bürünerek kollarını açmış olan âdemin durduğu mahaldir. Boru derûnundaki adeselerin gördüğü hizmeti dahi burada ayna görür ki bu ayna gayet musaffâ [temizlenmiş] olduğu halde sırsızdır. Eğer sırlı olacak olsa bir tarafından aldığı resmi diğer tarafa aksettirmeyip kendisi hıfz eylerdi [tutardı].

Mezkûr ayna tiyatronun alt tarafından aldığı şekli öte tarafına nakledebilmek için 45 derece mâil leğimli[olarak konulmuştur. İmdi tiyatronun altındaki oyuncu eğer dimdik duracak olsa sâha üzerine aksedecek olan[hayâlı kırk beş derece



سحر سیرابی – شکل : ٤

Sihr-i Siraci, şekil 4.

eğri görüneceğinden oyuncu aynanın mâil olduğu cihete ma'kûsen [tarafın tersine] kırk beş derece mâil durur ki o zaman tiyatro üzerindeki hayâlı dahi doğrulmuş bulunur.

Burda biz aynaya bakarak sağ elimizi hareket ettirdiğimiz zaman aynadaki aksimiz sol elini hareket ettirmiş görüneceği gibi tiyatronun altındaki oyuncu dahi sağ uzvunu hareket ettirirse tiyatronun üstündeki hayâli sol uzvunu hareket ettireceğinden oyuncu kemâl-i mahâretle [büyük ustalıkla] sol uzvunu sağ gibi hareket ettirmelidir ki sahâ-yi temâşâ üzerindeki harekâtı [hareketleri] doğru olsun.

..

İşte lantern majik ile tiyatrolarda bu suretle görülen oyunlar gayet acîb ve garîb şeyler olup "Kozri sür la siyans"da denildiği vechiyle [üzerek kudemâ'-yı câhile leskilerin cahilleri][nezdinde bu sanat ma'lûm olsaydı bir takım şarlatanlıkların cühelâ-yı nâsı [cahil insanları] kandırarak zihinlerini çelecekleri derkâr [besbelli] idi.

Bu suretle Paris tiyatrosunda oynanan en güzel oyunlar miyânında[arasında] birisi hakikaten şairlerine de fâik [üstün] imiş.

Perde açıldığı zaman gayet güzel bir peri kızının bir yatak içinde uyuduğu ve başı ucunda dahi bir deste çiçek bulunduğu görülüp müteâkiben sâha-yi temâşâ üzerine gelen oyuncu, kızı görünce bittab' [doğal olarak] ve derhal âşık olmuş[,] bir müddet kızı temâşâdan sonra hazır uyku haliyle kızın haberi olmaksızın çiçekleri çalmayı kurmuş. Yavaş yavaş kızın yanına sokularak çiçek demetine elini uzattığı anda çünkü demet bir hayâl-i ma'küseden [hayalin yansımasından] ibaret olduğu cihetle eli boşa gidince şaşırmış kalmış.

Biraz sonra kendini toplayarak demete bir hamle daha etmekten fazla [ettiği gibi] kızı da yavaşça öpmeye davranmış ise de demet cihetinde eli yine boşa gittikten mâadâ kucaklamaya çalıştığı kız dahi bir hayâlden ibaret olmakla sarılmak istediği şey[in] hava olduğunu görüp hayreti artmış.

O halde tiyatro altındaki lamba itfâ' edilince [söndürülünce] kız da çiçek de yatakta kaybolarak oyuncu sâha-yi temâşâ üzerinde kendisini yalnız görüp hayreti derece-i gayeye [son dereceye] varmış.

Kızın uyku halindeki harekât-ı lâtifesi [güzel hareketleri] ve oyuncunun hayreti mübeyyin olan evzâ'ı [hayretini gösteren halleri] kemâl-i mahâretle icra olununca bu manzaranın letâfeti vâkıâ inkâr olunamaz.

DİPNOTLAR

1 Arapça olan "sirâc" sözcüğü "ışık", "kandil", "mum", "fitil" ve türevi anlamlara gelmektedir. "Sirâcî" ise bunlarla ilgili şeyler için kullanılan bir tabirdir. Bu durumda "sihr-i sirâcî" ifadesi aşağı yukarı "kandilin büyüsü" ifadesine karşılık gelecektir. Bununla birlikte, metinde de açıkça görüleceği üzere, Ahmed Midhat Efendi "sihr-i sirâcî" ifadesini *lanterne magique*, yani "büyülü fener" anlamında kullanmaktadır. Başlıktaki kullanımın aksine, metnin içindeki yazımlarda sonda bir ى (ye) harfi bulunmamaktadır. Ancak onları da aynı şekilde aktarmakta bir sakınca görmedim.

2 Fransızca *lanterne magique* ifadesinin Türkçe telaffuzu. Türkçede "büyülü fener" ya da "sihirbaz feneri" olarak bilinen bu alet, odağına yerleştirilen saydam bir resmi büyüterek yansıtma prensibiyle çalışırdı.

3 Burada kastedilen, sonuçtan sebebe gitmektir. Ahmed Midhat önce büyülü fenerin yarattığı optik yanılsamaların gündelik yaşamdaki karşılıklarından örnek verecek, sonra bu yanılsamanın "neden" ve "nasıl" gerçekleştiğini açıklamaya çalışacaktır.

4 "Robertson" sahne adıyla da bilinen Belçikalı fizikçi, havacı ve sihirbaz Étienne-Gaspard Robert (1763-1837). Paris'te, özellikle tiyatro salonlarında, optik yanılsamalar yoluyla hayalet, hortlak vb. sergilediği temsillerle ünlüdür.

5 "Muîn" sözcüğü Arapçada "yardımcı" anlamına gelmektedir. Açıklamasından da anlaşılacağı üzere Ahmed Midhat burada "ışığa yardımcı olan" bir yansıtıcıdan (*réflecteur*) bahsetmektedir.

6 Tissandier'nin metninde "*les imposteurs et les devins de l'antiquité*" [antik dünyanın sahtekârları ve kâhinleri] ifadesi var.

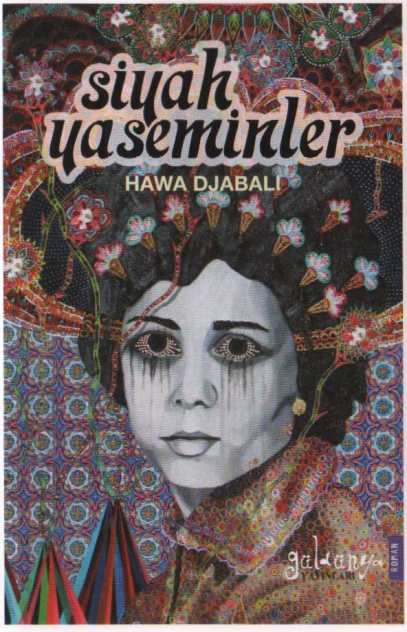
GERÇEĞİN PEŞİNDE

SELEN KALYONCU

Hawa Djbali'nin Siyah Yaseminler *adlı romanı Güldünya Yayınları tarafından yayımlandı. 2001 yılında Paris'te büyük bir mağazada bir bombanın bulunmasıyla başlayan ve olayın şüphelisi olarak gözaltına alınan dört kadının sorgulanmasıyla süren roman Fransa ve Cezayir ilişkilerinin ve Cezayir'de sömürgecilik karşıtı direnişin tarihine ışık tutuyor.*

Cezayir'de Fransız sömürgeciliği 1830'da başladı, 1847'de tamamen yerleşti ve ülkenin bağımsızlığını ilan etmesi ancak 1962 yılında gerçekleşebildi. Düşünün, 1968'den sadece altı yıl önce. Örneğin Roger Vadim, daha sonra eşi olacak Brigitte Bardot'nun başrolünü oynadığı "Ve Tanrı Kadını Yarattı" adlı kült filmini çekip Fransa ve dünyanın hayranlığını kazandığında, Cezayir Bağımsızlık Savaşı başlamak üzereydi. Simone de Beauvoir'ın feminizmin ikinci dalgasını tetikleyecek eseri *İkinci Cins* 1949'da yayımlandığında, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi henüz kurulmamış ama kurulmak üzereydi. O yüzden Cezayir İç Savaşı, sadece Kuzey Afrika değil başta Fansa olmak üzere Avrupa tarihinin de önemli bir parçası.

Hawa Djabali, *Siyah Yaseminler*, çev. Pınar Ercan, İstanbul: Güldünya Yayınevi, 2015.



Türkiye'nin kültür dünyası uzun yıllar Frankofonların hâkimiyeti altında oldu, Fransızca okuyanlar sayesinde birçok önemli Fransız yazar ve düşünürünün eserleri Türkçeye kazandırıldı. O yüzden Türkiyeli okurlar, 20. yüzyılda yaşamış ve Fransızca yazmış yazar ve düşünürlerin çoğuna aşinadır ve bunların birçoğu Cezayir konusunda konuşmuş, yazmıştır. Bunlardan ilk akla gelen, Cezayir'de bir *pied noir*[1] ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olan Albert Camus. Ülke bağımsızlığını kazanmadan önce, Cezayir'de yaşayan çoğu Fransız, Avrupalıların sayısı bir milyonu aşıyor ve ülke nüfusunun yüzde 10'una ulaşıyordu. Bir kısmı geri döndü. Dönenlerin kimisi Cezayir'in yerlileriyle evlenmiş, çocuklarına Arapça isimler vermişti. Fransa devletiyle ilişkilenmiş ve burada yaşamayı tercih etmiş Cezayirliler de vardı. Bir kısmı taşraya bir kısmı Paris'in banliyölerine yerleşti. Fransızcaların aksanlıydı, 1970'li yıllarda Latin Amerika'nın darbelerinden kaçan politik mülteciler de o banliyölere yerleşti.

Ardından gelen yüzyılda, 11 Eylül'ün de katladığı yabancı düşmanlığının adı İslamofobi oldu ve 2006'da Paris'in banliyölerinde, Arapça konuşanların tutuşturduğu bir ateş yanmaya başladı. Fondaki ses, saçlarını Afrikalı bir Müslüman gibi kefiyeyle örtmüş genç bir kadına aitti: Arjantin kökenli Keny Arkana. "Le Rage du Peuple",[2] daha sonra Fransızcanın bilinmediği Atina sokaklarında da duyulacaktı.

Cezayirliler Fransızlardan haklı sebeplerle nefret etmişti, Fransızlar Cezayirlilere düşman olma konusunda haksızdı.

Geçtiğimiz günlerde *Rolling Stone* dergisinde bir haber yayımlandı. ABD'de yaşayan Müslüman üç kardeş, bir sabah okula gitmek üzere evden ayrılmış, akşam gelmemiş ve yapılan araştırmalarda Türkiye'ye gittikleri ortaya çıkmıştı. Üç kardeşten kız olan, yanına birkaç tüp Maybelline marka rimel almayı ihmal etmemişti. Anneleri "Türkiye'de olduklarını öğrendiğimde bile aklıma Suriye'ye gitmeye kalkacakları fikri gelmemişti" diyordu.

ABD'den, Avrupa'dan bu kadar çok gencin savaşmak üzere Suriye'ye gitmiş olması, bunu bu kadar kolaylıkla yapabilmeleri ilk bakışta ne kadar şaşırtıcı görünüyor. Ama Fransa'nın yöneticilerinin "Le Rage du Peuple"ün banliyölerde araba yakarak değil uzak bir ülkede savaşarak sönmesini tercih edebileceği akla yakın görünüyor.

Bugün yanı başımızda ve Avrupa'da olanları anlamak için farklı disiplinler içinde pek çok farklı noktayı ele almak gerekiyor. Ama Avrupa'nın, geçen yüzyıl boyunca Mağrip ve Maşrık'la kurduğu ilişkinin tarihi bunların arasında kilit bir öneme sahip.



Edebiyat ya da genel olarak kurgu bazen tarihi anlatmanın bir biçimi olabiliyor. Bana da bütün bunları Hawa Djbali'nin *Siyah Yaseminler* adlı romanı düşündürdü. 2001 yılında, Paris'te büyük bir mağazada bir bombanın bulunmasıyla başlayan ve olayın şüphelisi olarak gözaltına alınan dört kadının sorgulanmasıyla süren roman Fransa ve Cezayir ilişkilerinin ve Cezayir'de sömürgecilik karşıtı direnişin tarihine ışık tutuyor. Cezayir asıllı yazarın romanını Fransızca yazmış olması bile bu tarihin bir sonucu. Djbali, Brüksel'de 1988'de Ali Hıdır tarafından kurulan Arap Kültür Merkezi'ne 1989'da katılmış, kendisini "Kuzey Afrikalı, Arap bir Fransızca âşığı" olarak tanımlıyor. Fransızca yazsa da Arapça biliyor. Buna karşılık örneğin Yaşar Kemal, Türkçenin en büyük yazarlarından biri ve ama anadilini iyi bilmiyordu. Geçtiğimiz haftalarda Netanyahu, soykırımın esas sorumlusunun Hitler değil zamanın Kudüs müftüsü olduğunu iddia etti. Bu çarpıtma bugün pek çoğumuza gülünç geliyor ama en azından İsrail'de, gelecek kuşaklara ulaşıp yalandan hakikate dönüşebilir. Belki bugün gerçeklik addettiğimiz şeylerin tarihten sağlamasını yapmakta fayda vardır.

DİPNOTLAR

1 Kara ayaklılar, Cezayir'de yaşayan Fransızlar.

2 HalkınÖlkesi.

1915

SİYASET, TEHCİR, SOYKIRIM

"1915" Türkiye'deki yaygın kullanımıyla "Ermeni Tehciri"ni, daha geniş bir bağlamda "Şark Meselesi"nin sonunu ifade ediyor. Ermeni dünyası için bu tarih "Ermeni Soykırımı" demek. Partizan olmayan uluslararası tarihçilik ve sosyalbilimsel çalışmalar ise son yıllarda konuyu karşılaştırmalı bir yaklaşımla daha soğukkanlı ve nüanslı ele almaya başladı.

1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım söz konusu eleştirel birikime kapsamlı ve özgün bir katkı.

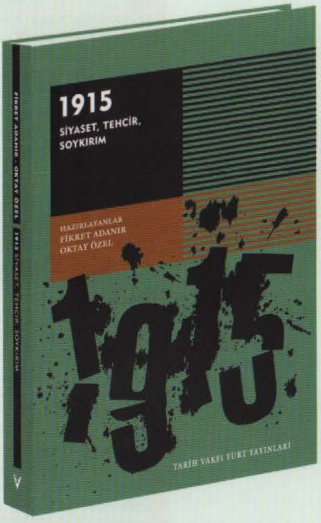
Tarihsel olgunun bütünselliğini gözeten, bu bütünselliği uzun ve karmaşık tarihsel sürecin seçilmiş bir kısmına veya boyutuna feda etmeyen, ilgili terim ve kavramları birbirine indirgeme kolaycılığına kaçmayan bir tarihselleştirme çabası. "Tehcir"i de kendi içinde teşrih masasına yatıran, bir noktadan sonra olayın nasıl imhaya dönüştüğünü, imhanın ise nasıl bir soykırım niteliği kazandığını ortaya koyan bir çalışma.

Kitap, "1915"i tarihselleştirirken, öncesi ve sonrasıyla yaklaşık yüz yıllık bir dönemi mercek altına alıyor. Tarihsel soruşturma "Ermeni Meselesi"nin doğuşuyla başlayıp Abdülhamid dönemi katliamlarına, oradan Birinci Dünya Savaşı'na, tehcir ve imhaya uzanıp nihayet 1915'in uzun sürmüş tarihsel mirası üzerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarına bağlanıyor.

Bir yılda düğümlenen tarihi bir asırlık bir zamana açılarak çözümleme denemesi; Türkçe tarihyazımının ufuklarını genişletecek yeni boyutlar, yeni bilgiler, yeni kaynaklarla gelen bir birikimi temsil eden kolektif bir çalışma; eleştirel tarihçiliğin 2015 yılı itibariyle ürettiği bir sentez...

Her bakımdan zor bir işe soyunuyor 1915: Siyaset, Tehcir, Soykırım.

Zor, ama o kadar da gerekli...



Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

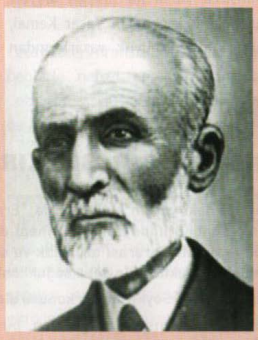
ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN MEKTUBU

METE TUNÇAY

Türkiye Komünist Partisi'nin 1927 tevkifatı, bilindiği gibi, Türkiye komünist hareketinde önemli bir kırılmayı beraberinde getirmiş, bir dizi merkez komitesi üyesi bundan sonra parti faaliyetinden ayrılmıştır. Bu yazıda Şevket Süreyya Aydemir'in 1928 yılında Komintern'e yazdığı mektubu ele alacağız.

TKP, 1930'lu yıllardan itibaren kendi tarihiyle ilgili belgelerde Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir'i "hainler, dönekler" listesinde birlikte anar olmuştur. Oysa 1928 TKP davası tutanaklarının da gösterdiği gibi, bu davada Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim'in ifadelerini reddetmiş ve herhangi bir itirafta bulunmamıştır. 1925 Şubat'ındaki TKP kongresinde merkez komitesi üyeliğine seçilen ve aynı yıl açılan davada on yıl ağır hapis cezasına çarptırılan Şevket Süreyya, 1928'de özgürlüğüne kavuşmasının ardından, çocuklarının

Şevket Süreyya Aydemir ve Salih Hacıoğlu İle İlgili Kısa Biyografik Not



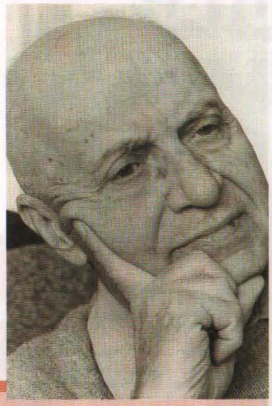
Salih Hacıoğlu.

Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976): Edirne'ye yerleşmiş bir göçmen ailesinden olup, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Turancı emellerle Azerbaycan'a giden Şevket Süreyya, orada Ahmet Cevat Emre, Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nureddin grubuna katılmış ve komünist olmuştur. Onlarla birlikte Moskova'ya gidip Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) öğrenim gördükten sonra 1923 sonlarında İstanbul'a dönerek TKP faaliyetine katılmış ve *Aydınlık* yazı kadrosunda yer almıştır. 1925 Şubat'ında Şefik Hüsnü'nün önderliğinde İstanbul Akaretler'de toplanan TKP Kongresi'nde Merkez Komitesi üyeliğine seçilmiş, Takrir-i Sükûn'un ardından 1925'te 1 Mayıs ertesinde tutuklanarak yargılanmış ve on yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. İstanbul, Ankara ve Afyon cezaevlerinde kalan Şevket Süreyya 1926 Cumhuriyet Bayramı ertesinde özgürlüğüne kavuşmuş ve 1926 Mayıs'ından itibaren Vedat Nedim Tör'ün genel sekreterliğinde faaliyet yürüten Merkez Komitesi'nde yeniden yerini almıştır. Dr. Şefik Hüsnü'nün pasif bulduğu Merkez Komitesi'ni Komintern Yürütme Kurulu'nun onayıyla görevden almak üzere Ağustos 1927'de İstanbul'a dönmesinin ardından 1927 Ekim ayı sonlarında yaşanan geniş çaplı tevkifatta yeniden tutuklanmış, Rizeli Mahmut, Elektrikçi Nuri ve Hüseyin Sait gibi kimi diğer merkez komitesi üyeleriyle birlikte beraat etmiştir. TKP'den kopan Şevket Süreyya, 1930'ların başlarında İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör gibi eski TKP'lilerle birlikte üç yıl *Kadro* dergisini çıkarmıştır. 1960'lı yıllarda adı biyografi çalışmalarıyla ve *Yön* dergisindeki yazılarıyla yeniden öne çıkmıştır.

Salih Hacıoğlu (1880-1954): Trabzon Tonya Orta Mahalle Köyü doğumludur. 1904'te Askeri Baytarlık Enstitüsü'nden mezun olmuş ve 1921 yılında Türk ordusundan baytar yüzbaşı olarak ayrılmıştır. 1908'de İttihad Terakki Fırkası üyesidir. 1920'de tesadüfen yolu Ankara'ya düşen Şerif Manatov'un yönlendirmesiyle Ankara'da Türkiye KP'yi örgütlemiştir. Kendi ifadesine göre 14 Haziran 1920'de TKP'nin sekreteridir. Aralık 1920'de kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) kurucusu olup, Ağustos 1922'de yapılan kongreden sonra Fırka'nın genel sekreterliğini üstlenmiştir. Eylül 1922'de THİF'in kapatılmasının ardından Komintern IV. Kongresi delegesi ve bu kongrede oluşturulan Türkiye Birleşik komünist Partisi Örgüt Bürosu üyesi olmuştur. 1921'de ve 1923'te THİF faaliyetiyle ilgili olarak tutuklanmış, ceza alarak bir süre cezaevinde yatmıştır. 1925 Şubat'ında Şefik Hüsnü'nün önderliğinde İstanbul Akaretler'de toplanan TKP Kongresi'nde merkez komitesi üyeliğine seçilmiş ve 1927 Ekim ayı sonlarında yaşanan geniş çaplı tevkifatta tutuklanarak kimi diğer merkez komitesi üyeleriyle birlikte dört ay ceza almıştır. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra, eğitim için SSCB'de bulunan çocuklarının yanına gitmek üzere Moskova'ya hareket etmiş ve burada yayımladığımız Şevket Süreyya'nın mektubunu götürdüğü için TKP'den ihraç edilmiştir. 1939 Mayıs'ında üyeliği tazelenmiş, Azerbaycan'da bir süre çalıştıktan sonra 1941-1946 arasında Moskova'da Ecnebi Dillerde Neşriyat Evi Türk redaksiyonunda tercüman olarak çalışmış, 1946-1949 arasında Moskova Devlet Üniversitesi ve Askeri Enstitü'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 1949'da SSCB İçişleri Bakanlığı'nca tutuklanarak on yıl hapse mahkûm edilmiş, 1954'te Altay kazasında emek kampında yaşama gözlerini yummuştur. Ölümünden sonra, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Heyeti tarafından 27 Şubat 1956'da tamamen aklanmıştır.

bulunduğu Moskova'ya gidecek olan, yine merkez komitesi üyesi Salih Hacıoğlu aracılığıyla aşağıdaki mektubu Komintern'de TKP'nin bağlı bulunduğu seksiyona göndermiştir.

Mektuptan anlaşılacağı üzere, cezaevinden çıktıktan sonra Şevket Süreyya'nın partiden ayrılması bir yana, kongreyle aldığı yetki ve görevi yine kongreyle bırakmak isteği öne çıkmaktadır; bir diğer deyişle Şevket Süreyya, TKP tüzüğüne uygun davranılmasını talep etmektedir. Bu mektuba muhtemelen olumsuz bir yanıt verilmesinin ardından da TKP ile ilişkilerini kesmiştir. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası genel sekreterlerinden ve TKP Merkez Komitesi üyesi Salih Hacıoğlu bu mektubu Komintern'e götürdüğü için TKP'den ihraç edilmiş, ancak 1939 Mayıs'ında yeniden TKP üyeliğine kabul edilmiştir.



Şevket Süreyya Aydemir.

DİPNOTLAR

1 Emel Seyhan Atasoy, *1928 TKP Davası* (İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2008).

2 T⊕STAV Komintern Arşivi, Doküm 1, CD No: 27, Klasör No: : 34-36, Belge No: 608-610 [Fransızca].

İstanbul, 3.5.1928

Komintern'in Doğu ve Balkanlar Seksiyonu Sekreterliği'ne

Değerli Yoldaşlar,

TKP MK, son tutuklamalardan sonra sizinle iletişimini kaybetti. Gerçekten de bu iletişim ve ilişkiler, tutuklamalardan önce de bizi tatmin etmekten uzaktı. Buna rağmen MK, Doğu Seksiyonu ile düzenli iletişim için elinden gelen çabayı gösterdi.

Kitaygorodski yoldaş Komintern murahhası olarak İstanbul'dayken onunla sıkı bir ilişki içindeydik.

Kitaygorodski yoldaşın Moskova'ya hareketinden kısa süre sonra, son tutuklamalar yapıldı.

Özgürlüğümüze kavuşur kavuşmaz, mahkeme önündeki tutumu nedeniyle genel sekreterini (bu yoldaş Asım, eski sekreter, 1925 tutuklamaları sırasında Dr. Tahir yoldaş ve Komintern tarafından seçilmişti) uzaklaştıran MK gerçek unsurlarıyla, yani provakasyonun dışında kalmış olanlarla yeniden oluştu ve biçimlendi.

MK'nın amacı şuydu: 1) Tutuklamalarla sarsılan parti örgütlerinin eşgüdümünü sağlamak; 2) İlişkileri ve iletişimi yeniden kurmak, tutuklanmamış yoldaşların faaliyetini MK etrafında toplamak ve düzenlemek.

Parti düzeninin gerektirdiği bu temel faaliyetlerden sonra, Parti kongresinin çağrılması sorununu ortaya koyduk. Ne var ki biçimsel yanlar konusunda "Muvakkat Komite"yle birtakım sürtüşmeler yaşadık. Bununla birlikte MK ile "Muvakkat Komite"nin en sorumlu üyeleri sorunu dostane bir biçimde çözüme kavuşturmaya çalışıyorlar.

Sorunun temeli şudur:

1925 Kongresi ve birçok aktifler konferansından bu yana yetki ve otoriteye sahip MK, bu otoritesini yalnızca yeni bir kongre tarafından seçilmiş yeni bir MK'ya devretmek istiyor.

İnanıyoruz ki MK'nın çoğunluğunun özgürlüğüne kavuşmasından sonra "Muvakkat Komite"nin görevleri son bulmuştur.

"Muvakkat Komite" tasfiye edilmelerini kabul etmiyor ve "Komintern"in talimatını almaları gerektiğini söyleyerek bizi protesto ediyor ve faaliyetlerini sürdürüyor.

Bu görüş ayrılıklarına rağmen, Kongrenin çağrılması gibi en acil amaca ulaşmak ve yeni yanlış anlamalara yer bırakmamak için şu uzlaşmacı yolu önerdik: "Muvakkat Komite" faaliyetini devam ederken, Kongreyi toplamak üzere karma ve teknik bir komite oluşturmak.

"Muvakkat Komite" bu öneriyi reddetti ve bize sizin gönderdiğiniz belgesel bir mektup göstermedi.

Sizin talimatlarınız gelinceye kadar, sorumlulukları "Muvakkat Komite"ye bırakma kararı aldık.

Şu kesin kanıya sahibiz ki sorunun nihai çözümü sizin talimatlarınıza ve Kongre çağrınıza bağlıdır.

Size bu mektubu, kişisel işleri için Moskova'ya hareketi arifesinde olan Salih [Hacıoğlu] yoldaş aracılığıyla gönderiyoruz.

MK, tutuklamalardan önce bu yoldaşın uzun bir süre Türkiye'de bulunmaması kararını zaten almıştı.

Salih geri dönmeyeceğinden, tarafımızı temsil hakkı yoktur.

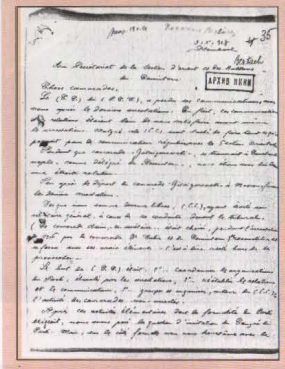
Türkiye'de komünist hareketin gelişimiyle ilgili birçok önemli sorunu çözmek için, sizinle daha yakından görüşmeyi gerekli buluyoruz.

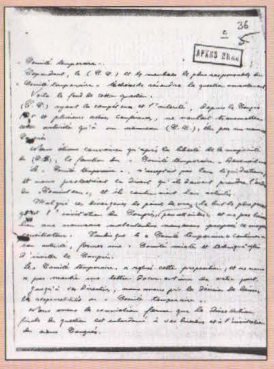
Yukarıda belirtilen sorunlarla ilgili görüşlerimiz uzun bir illegal çalışmanın ve özellikle son olaylardan edindiğimiz deneyimlerin sonucudur.

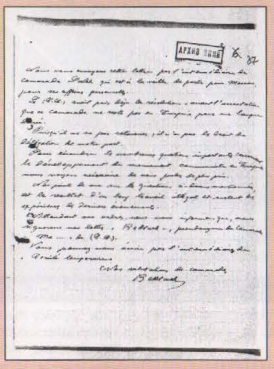
Talimatlarınızı bekliyoruz, mektuplarımızı MK'dan "Ma ...." yoldaşın takma adı "Bektaş" olarak imzalayacağımızı bildiririz.

Yoldaşça selâmlar

Bektaş [Şevket Süreyya Aydemir][2]







TÜYAP
www.tuyap.com.tr

PAGEV
1989
www.pagev.org.tr

Plast Eurasia istanbul 2015

25. ULUSLARARASI İSTANBUL PLASTİK ENDÜSTRİSİ FUARI

25 Yıl

www.plasteurasia.com

3 - 6 Aralık 2015

Plastik Sektörünün
Uluslararası Buluşma Noktası

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI | KOSGEB Destekleyen Kuruluş | ICCA Member Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği | AUMA Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği | TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPICILARI DERNEĞİ | K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi Cumhuriyet Mahallesi Eski Hadımköy Yolu Caddesi 9 / 1, 34500 Büyükçekmece / İstanbul **Tel:** 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta : Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Satış:** sales@tuyap.com.tr **Reklam Satış:** reklamsatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar:** tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Pazarlama: tanitim@tuyap.com.tr **Fuar Alanı:** fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL



TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!



Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 • info@ajanspresskurye.com.tr • www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.


MİNİ ETEKLE
TANIŞ
TARİHLE
TANIŞ
Tarih Vakfı'yla tanış, tarih dostu ol.
tarihvakfı.org.tr
1965 kuşağı siyasi konulardaki tepkilerini göstermek istiyordu. Mary Quant, etek boylarını dizlerin üzerine çekerek bir neslin ruhunu yansıtan tepkisel kıyafeti yaratmıştır.
TARİH VAKFI